

XƏZƏR UNIVERSİTETİ

Fakultə: Təbiət Elmləri, Sənət və Texnologiya Yüksək Təhsil

Departament: Psixologiya

İxtisas: Ümumi psixologiya

MAGİSTR TEZİSİ

**Mövzu: Əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası
münasibətlərin təhlili**

Magistrant: Məleykə Bədəlova

Elmi rəhbər: Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Diyanə İbrahimova

Bakı-2024

Mündəricat

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. ƏDƏBİYYAT İCMALI.....	9
1.1. ƏKİZLƏR PROBLEMİNİN ELMİ ƏDƏBİYYATLARDA TƏHLİLİ.....	9
1.1.1 Əkizlər haqqında ümumi məlumat.....	9
1.1.2. Əkizlərin psixoloji portreti	13
1.2. ƏKİZLƏRDƏ ÖZÜNÜQIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏ ŞƏXSİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏR PROBLEMİNİN NƏZƏRİ – PSIXOLOJİ TƏHLİLİ.....	25
1.2.1. Psixologiyada özünüqiyətləndirmə və şəxsiyyətlərərası münasibətlər problemi.....	25
1.2.2. Əkizlərdə özünüqiyətləndirmənin psixoloji interpretasiyası.....	30
1.2.3. Əkizlərdə şəxsiyyətlərərası münasibət problemləri.....	40
II FƏSİL. TƏDQIQATIN METOD VƏ METODİKALARI.....	47
2.1. Tədqiqatın keçirildiyi yer	47
2.2. Tədqiqatda istifadə olunan material və metodlar.....	50
III FƏSİL. ALINAN NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ.....	54
3.1. Eksperimental tədqiqatın nəticələrinin təhlili	54
NƏTİCƏLƏR.....	73
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	75
Əlavələr.....	82

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Əkilərdə özünə hörmət və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin təhlili məsələsi müxtəlif səbəblərə görə çox aktualdır. Əkilər, genetik olaraq sahib olduqları üçün, fərqli şəxsiyyətlər kimi mahiyyətlərini inkişaf etdirməkdə və öz şəxsiyyətlərini təyin etməkdə bənzərsizdirlər. Bu, onların özünü qiymətləndirmə və özünü həyata keçirmə prosesinə böyük təsir göstərə bilər. Əkilər arasındakı fərqlər və oxşarlıqlar onların şəxsiyyətlərarası münasibətlərində maraqlı dinamika yaradır. Bu əlaqələr bir-biri ilə necə əlaqə qurduqları, bir-biri ilə rəqabət aparmaları və bir-birlərinə dəstək olmaları haqqında çox şey deyə bilər. Əkilərin ailə və sosial mühitdəki yerini anlamaq, onların özünə hörmətini və digər insanlarla münasibətlərini necə təsir etdiyini göstərir. Əkilər üçün valideynlərin və ətraf mühitin reaksiyaları və müşahidələri onların inkişaf prosesində mühüm rol oynayır. Əkilər arasındakı rəqabət və əməkdaşlıq, onların akademik və sosial uğurlarına necə təsir etdiyini öyrənmək üçün maraqlı bir sahədir. Bu, təhsil və inkişaf proqramlarında istifadə edilə bilər. Əkilərin genetik oxşarlıqları və onların fərqli inkişaf yolları tibbi və psixoloji tədqiqatlarda unikal nümunələr yaradır. Bu tədqiqatlar bizə genetik və ətraf mühit faktorlarının fərdi inkişaf və davranışa necə təsir etdiyini daha yaxşı anlamağa kömək edir. Bu səbəblərdən ötürü əkilərdə özünə hörmət və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin təhlili psixologiya, tibb, təhsil və sosiologiya sahələrində əhəmiyyətli bir araşdırma mövzusu olaraq qalır. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar fərdi və sosial inkişafı bağlı yeni nəzəriyyələr və praktik tətbiqlər üçün zəmin yaradır.

Elmi ədəbiyyatda əkilə probleminin təhlili məsələsi bir neçə səbəbə görə aktual və vacibdir. Əkilər üzərində aparılan tədqiqatlar, genetik və ətraf mühit faktorlarının fərdi inkişaf və davranışa necə təsir etdiyini anlamaq üçün ideal nümunələr təqdim edir. Bu tədbirlər təbiətlə daha yaxşı mübarizə aparmağa kömək edir. Əkilərdə, xüsusən də monozigotik (eyni yumurta) və dizigotik (fərqli yumurta) əkilər arasında, uşaqlıqdan yetkinliyə qədər olan psixoloji və fizioloji inkişaf proseslərinin müqayisəli təhlili. Bu tədqiqatlar insan inkişafı və şəxsiyyətin formalaşması haqqında dərin məlumat verir. Əkilərdə aparılan genetik dəyişikliklər irsi qüsurlar və genetik meyilləri öyrənməkdə mühüm rol oynayır. Eyni genetik bazaya malik əkilərin müxtəlif sağlamlıq nəticələri xəstəliklərin inkişafına təsir edən ətraf mühit faktorlarını anlamaq üçün dəyərli məlumatlar verir. Əkilər arasındakı fərdi fərqlər və psixopatoloji araşdırmalar, psixoloji pozğunluqların genetik və ətraf mühitə təsirləri və şəxsiyyət xüsusiyyətlərini anlamağa kömək edir. Bu, psixoloji sağlamlıq sahəsində diaqnostika və müalicə strategiyalarının hazırlanması üçün vacibdir. Əkilərin təhsil və sosial inkişaf proseslərinin təhlili təhsil metodları və sosiallaşma

dinamikası haqqında məlumat verir. Əkizlər arasında akademik performansın və sosial bacarıqların inkişafı üçün təhsil strategiyalarının fərdiləşdirilməsi və optimallaşdırılması vacibdir. Əkizlərin ailə və sosial mühitdəki rolunu, onların şəxsi və sosial inkişafına təsir edən amilləri araşdırmaq vacibdir. Bu, valideynlərə və baxıcılara əkizlərlə necə effektiv şəkildə əlaqə qurmaq və dəstəkləmək barədə məlumat verir. Bu səbəblərdən əlli ədəbiyyatda əkiz probleminin təhlili müxtəlif sahələrdə nəzəri və praktiki bilikləri zənginləşdirir və bu tədqiqatlar insan davranışı və inkişafı ilə bağlı zəruri məlumatlar verir.

Bu gün əkiz uşaqların özünüqiymətləndirməsi və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin doğru təhlili üçün əkizlərə mərkəzlərdə müxtəlif terapiya növləri mövcuddur.

Buraxılış işində Əkizlərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin təhlili araşdırılmışdır. Fikirləşirik ki, bu mövzu psixologiya sahəsində müəyyən dərəcədə tədqiq olunsa da, bir arada sistemli şəkildə tədqiqi daha çox diqqəti cəlb edir. Bu səbəbdən də tədqiq olunan bu mövzu öz aktuallığını daha da yüksəldir.

Problemin işlənmə səviyyəsi. Əkiz psixologiyası ötən əsrin 20-ci illərində yaranıb və eyni gen dəstinə malik olan monoziqot əkizlərlə genotipləri fərqli olan diziqotik əkizlərin psixoloji və digər keyfiyyətlərinin müqayisəsi ilə xarakterizə olunduğu üçün maraqlıdır. Əkizlərə ətraf mühitin təsirinin təqribən bərabər olması müddəasına əsaslanan bu üsul genotip və ətraf mühitin tədqiq olunan psixoloji keyfiyyətə təsirini müəyyən etmək üçün nəzərdə tutulub /Galton F., 1876/; monoziqot əkizlərin ayrılmış cütlərinin tədqiqi /Newman X., 1937; Friman F., 1937; Holzinger K., 1937; Shields D., 1962; Jewel-Nilsson N., 1965; Bert S., 1966/; əkiz cüt üsulu / Zazzo R., 1958; Anastasi A., 1958/; nəzarət əkiz üsulu /Gesell A., 1929/; genotip-mühit qarşılıqlı əlaqəsi /Ravich-Scherbo I.V., 1978; Scarr S., 1969; Stern K., 1965/; irsiyyətin zəkaya təsirinin öyrənilməsi / von Bracken H., 1969; Vandenberg S., 1962, 1978; Piaget J., 1968; Lebedinski M.S., 1930; Erlenmeier-Kimling L. və Jarvik L., 1963; Plomin P və De Vries, 1980; Thurstone L., 1953; Kamin L., 1974; Shields D., 1962; Hirsch D., 1969/, temperament və şəxsiyyətin psixogenetik tədqiqatları / Eysenck G., 1972; Bouchard, T. və Loelin, J., 2001/.

Tədqiqatın obyektı. Əkiz yeniyetmələr və gənclər.

Tədqiqatın predmeti. Əkiz şəxslərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin təsiri.

Tədqiqatın məqsədi. Əkiz olan fərdlərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin təhlili tədqiq etməkdən, alınan nəticələri müəyyən etməkdən və sistemləşdirməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın fərziyyəsi. Əsas fərziyyə, müxtəlif cinsli əkilərə özünü qiymətləndirmə və şəxsiyyətlər arasındakı münasibətlər eyni cinsli əkilərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir.

Köməkçi fərziyyə, əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərəarası münasibətlər yaş göstəriciləri ilə əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəlidir.

Tədqiqatın vəzifələri.

1. Əkil anlayışının sosial-psixoloji aspektlərini müəyyən etmək;
2. Psixologiyada özünüqiymətləndirmə anlayışının təhlilini müəyyənləşdirmək;
3. Psixologiyada şəxsiyyətlərəarası münasibətlər problemini tədqiq etmək;
4. Əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərəarası münasibətlər probleminin tədqiq işinin təşkilini aparmaq;
5. Tədqiqatın təşkili və keçirilməsi;
6. Alınan nəticələrin təhlilini həyata keçirmək;
7. Əkilərlə psixoloji-dəstək işinin təşkilini öyrənmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatda D.Marlou və D.Kraunun təqdir etmə motivasiyası (yalan şkalası) əsasında özünüqiymətləndirmənin diaqnostik metodikası, T. Lirinin şəxsiyyətlərəarası münasibətlərin diaqnostik metodikası, Dembo-Rubinşteyn "Özünəqiymət" metodikası istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Elmi ədəbiyyatlarda əkil şəxslərinin təhlili sahəsində tədqiqatların son irəliləyişlərini aşağıdakı aspektlərdə ümumiləşdirmək olar. Tədqiqat genetik və ətraf mühit amillərinin insan inkişafı və davranışına necə təsir etdiyini daha dərindən anlamağa kömək edə bilər. Bu, genetik meyillərin və ətraf mühit amillərinin müxtəlif inkişaf yollarını və bu proseslərin qarşılıqlı əlaqəsini yarada biləcəyini aydınlaşdırır. Əkilər üzərində aparılan tədqiqatlar psixoloji və fiziki sağlamlıq problemlərinin genetik və ekoloji səbəblərini ayırd etməyə kömək edə bilər. Bu məlumat fərdi xüsusiyyətlərə əsaslanan diaqnostika və cavab strategiyalarının inkişafına mane ola bilər. Əkilər arasında şəxsiyyət və sosial inkişaf fərqlərinin təhlili yeni nəzəri modellərin yaradılmasına səbəb ola bilər. Bu, şəxsiyyətin formalaşması və sosial bacarıqların inkişafı ilə yanaşı, daha ətraflı və mürəkkəb anlayışları təmin edir. Əkilərə xas olan unikal təhsil və təhsil dinamikası təhsil metodlarını fərdiləşdirmək və optimallaşdırmaq üçün yeni yanaşmalar təklif edə bilər. Bu araşdırma əkilərin təhsil prosesi zamanı qarşılaşdıqları unikal çətinlikləri və üstünlükləri üzə çıxara bilər. Əkilər üzərində aparılan tədqiqatlar genetik tədqiqatlar üçün yeni metodologiyaların inkişafına səbəb ola bilər. Məsələn, müxtəlif ekoloji mühitlərin təsirlərinin eyni genetik əsasda araşdırılması genetik mühitin qarşılıqlı təsirlərini daha dəqiq başa düşməyə imkan verir. Əkilər üzərində aparılan tədqiqatlar müxtəlif xəstəliklərin yaranmasında genetik və ətraf

mühit faktorlarının necə rol oynadığını anlamağa kömək edir. Bu, xüsusilə mürəkkəb multifaktorial xəstəliklərin etiologiyasını aydınlaşdırmağa və yeni profilaktik tədbirlərin işlənib hazırlanmasına imkan verir. Əkizlərin ömür boyu monitorinqi uzunmüddətli inkişafın və dəyişikliklərin təhlilində unikal məlumat verir. Bu müdaxilələr həyat boyu baş verən şəxsiyyət və davranış dəyişikliklərini daha yaxşı anlamağa kömək edir.

Tədqiqatın maliyyə innovasiyası mahiyyətə yeni məlumatların və anlayışların kəşfindən, mövcud nəzəriyyələrin yenidən qiymətləndirilməsindən və praktiki tətbiqlərin işlənib hazırlanmasından asılıdır. Bu, psixologiya, tibb, təhsil və sosiologiya kimi müxtəlif sahələrdə biliklərin genişlənməsinə səbəb ola bilər və dərin çəşqınlığa səbəb ola bilər.

Əkizlər arasında özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər mövzusunda aparılan tədqiqatlar, bu sahədə mövcud olan bilikləri daha da genişləndirir və unikal xüsusiyyətləri aşkara çıxarır. Tədqiqatın elmi yeniliklərini aşağıdakı əsas məqamlarda ifadə edilir:

- Əkizlərdə özünüqiymətləndirmənin formalaşmasına təsir edən fərdi mexanizmlərin daha dərinə tədqiqi, onların özünü dəyərli hiss etməsinə necə təsir etdiyini aydınlaşdırır. Bu, əkizlər arasında fərdi özünüqiymətləndirmə fərqlərinin daha yaxşı başa düşülməsinə kömək edir.

- Tədqiqat, əkizlər arasında davamlı müqayisələrin və rəqabətin özünüqiymətləndirməyə necə təsir etdiyini yenilikçi üsullarla araşdırır. Bu, valideynlər və təlimatçılar üçün praktiki strategiyaların hazırlanmasına kömək edir ki, bu da uşaqların özünüqiymətləndirməsinin sağlam inkişafına yönəlib.

- Əkizlər arasında fərdi şəxsiyyətin formalaşması prosesinin daha detallı tədqiqi, onların şəxsiyyətlərarası münasibətlərində yaranan çətinliklərin daha yaxşı başa düşülməsinə imkan verir. Bu, fərdi inkişafın və müstəqilliyin təşviqi üçün yeni yanaşmalar təqdim edir.

- Empatiyanın və emosional intellektin əkizlər arasında necə formalaşdığını və onların münasibətlərində hansı rol oynadığını araşdırmaq, bu sahədəki bilikləri genişləndirir. Bu, əkizlər arasında emosional əlaqələrin və sosial bacarıqların inkişafını dəstəkləmək üçün yeni strategiyaların hazırlanmasına kömək edir.

- Əkizlərin fərqli sosial dairələrə və dostluqlara malik olmasının onların şəxsiyyət inkişafına necə təsir etdiyini araşdırmaq, bu sahədə yeni məlumatlar təqdim edir. Bu, sosial və emosional inkişafın dəstəklənməsi üçün yeni yanaşmaların hazırlanmasına kömək edir.

- Əkizlər arasında əməkdaşlıq və komanda işləmə bacarıqlarının inkişafını araşdırmaq, onların sosial və peşə həyatında bu bacarıqların rolunu daha yaxşı başa düşməyə

imkan verir. Bu, təlim və inkişaf proqramlarının daha effektiv şəkildə hazırlanmasına kömək edir.

- Tədqiqatda istifadə olunan yeni eksperimental metodlar və yanaşmalar, əkilər arasında özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin daha dərin və obyektiv şəkildə öyrənilməsinə imkan verir. Bu metodlar, gələcək tədqiqatlar üçün də yeni yollar açır.

- Uzunmüddətli tədqiqatların nəticələri, əkilər arasında münasibətlərin və özünüqiymətləndirmənin zamanla necə dəyişdiyini və inkişaf etdiyini daha yaxşı başa düşməyə kömək edir. Bu, uzunmüddətli inkişaf proqramlarının hazırlanmasına imkan verir.

Bu tədqiqat, əkilər arasında özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər mövzusunda elmi bilikləri genişləndirir və yeni perspektivlər təqdim edir. Fərdi inkişafın təşviqi, emosional və sosial bacarıqların dəstəklənməsi, və yeni eksperimental yanaşmaların istifadəsi, tədqiqatın elmi yeniliklərini təşkil edir. Bu nəticələr, valideynlər, müəllimlər və psixoloqlar üçün praktiki tətbiqləri və strateji inkişaf yollarını göstərir, əkilərin sağlam və balanslı bir həyat sürməsinə kömək edir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin təhlili mövzusunda aparılan tədqiqat, həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu tədqiqat, mövcud psixoloji nəzəriyyələri zənginləşdirir və valideynlər, müəllimlər, psixoloqlar üçün praktik tövsiyələr və müdaxilə üsulları təqdim edir. Əkilərin sağlam və balanslı bir şəxsiyyət inkişafı üçün bu tədqiqatın nəticələri, onların fərdi kimliklərini və sosial bacarıqlarını dəstəkləmək üçün geniş imkanlar açır.

Elmi ədəbiyyatlarda əkilə probleminin təhlili sahəsində tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti müxtəlif sahələrə geniş və dərin təsir göstərir.

Nəzəri Əhəmiyyət

Şəxsiyyətin formalaşması: Əkilərdə edilən dəyişikliklər şəxsiyyətin formalaşması ilə bağlı nəzəriyyələrin inkişafına xələl gətirir. Genetik və ətraf mühit amillərinin şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə təsiri haqqında daha dəqiq anlayış əldə edilir.

Genetik və Ətraf Mühitin Qarşılıqlı Təsiri: Genetik və ətraf mühit faktorlarının qarşılıqlı təsirini anlamaqda əkilə tədqiqatları faydasızdır. Bu, insan inkişafı ilə bağlı nəzəri modelləri zənginləşdirməyə kömək edir və təbiət və elm haqqında yeni perspektivlər təklif edir.

Psixopatologiya: Əkilə tədqiqatları psixopatologiyanın genetik və ətraf mühit amillərini (məsələn, şizofreniya, depressiya, narahatlıq və s.) anlamağa kömək edir. Bu, psixi xassələrin nəzəri çərçivələrini inkişaf etdirməyə imkan verir.

İnkişaf Psixologiyası: Əkizlər üzərində aparılan uzunmüddətli tədqiqatlar uşaqılıqdan yetkinliyə qədər insan inkişafının müxtəlif mərhələlərinin daha yaxşı başa düşülməsinə səbəb olur. Bu, inkişaf psixologiyası haqqında nəzəri bilikləri dərinləşdirir.

Praktiki əhəmiyyəti

Təhsil: Əkizlər üzərində aparılan tədqiqatların nəticələri təhsil və təhsil sahəsində fərdi yanaşmaların inkişafına kömək edə bilər. Məsələn, eyni sinifdə oxuyan əkizlərin fərqli öyrənmə ehtiyaclarını nəzərə almaqla tədris metodlarını uyğunlaşdırmaq olar.

Psixoloji sağlamlıq xidmətləri: Psixoloji sağlamlıq mütəxəssislərinin fərdi və ətraf mühit faktorlarının psixoloji sağlamlığa təsirini anlamaq üçün tədbir görmələri lazımdır. Bu, diaqnostika və müalicə strategiyalarının işlənilməsinə xələl gətirə bilər.

Genetik müalicələr: Əkizlər üzərində aparılan genetik testlər genetik xəstəliklərin proqnozu və profilaktikası baxımından əhəmiyyətlidir. Bu, genetik sağlamlıq xidmətlərinin inkişafında mühüm rol oynaya bilər.

Sosial və Ailə Dinamikası: Ailə və sosial dairə daxilində əkizlərin əlaqələri ilə bağlı ehtiyat tədbirləri valideynlər və müəllimlər üçün praktiki məsləhətlər verə bilər. Bu, ailə və ictimai münasibətlərin daha möhkəm və əhəngdar inkişafına kömək edə bilər.

Uşaq inkişafı: Əkizlərin inkişafı ilə bağlı müdaxilələr uşaq inkişafı ilə bağlı mütəxəssislər üçün dəyərli məlumat verir. Bu, inkişaf problemlərinin erkən diaqnozu və müdaxiləsi üçün praktiki yanaşmaların işlənilməsinə imkan verir.

Bu səbəblərdən elmi ədəbiyyatlarda əkiz probleminin təhlili həm nəzəri biliklərin genişlənməsinə, həm də müxtəlif sahələrdə praktiki tətbiqlərin inkişafına səbəb olmuşdur

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, fəsil, nəticə, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Birinci fəsildə ədəbiyyat icamı qeyd edilmişdir, ədəbiyyat icmalında əkizlər probleminin elmi ədəbiyyatlarda təhlili və əkizlərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər probleminin nəzəri – psixoloji təhlili məsələləri tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində tədqiqatın aparıldığı yer, metod və metodikalar əkizlərdə müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində alınan nəticələr və onların müzakirəsi qeyd edilmişdir.

Sonda isə nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və əlavələr qeyd olunmuşdur.

I FƏSİL. ƏDƏBİYYAT İCMALI

1.1. ƏKİZLƏR PROBLEMİNİN ELMİ ƏDƏBİYYATLARDA TƏHLİLİ

1.1.1. Əkizlər haqqında ümumi məlumat

"Əkiz sindromu" termini eyni vaxtda doğulmuş və müxtəlif valideynlər tərəfindən mümkün olan ən yaxşı vəziyyətdə baxılmayan monoziqot əkizlərdə müşahidə edilən bir vəziyyətdir. Bu sindrom, hamiləliyin ilk dövründə əkizlərin eyni embrion membranı paylaşması zamanı baş verir. Əkizlərin eyni mühitdə bir-birləri ilə çox yaxın yaşaması, onların bir-birləri ilə münasibətlərinin qarşılıqlı təsir və döyüş kimi bir sıra təsiredici faktorların olması deməkdir.

Əkiz sindromu mahiyyət etibarını ilə əkizlərin həyatının ilkin mərhələlərində, yəni döl dövründə onların fiziki, emosional və sosial inkişafına müxtəlif təsir göstərə bilən amillərə aiddir. Bu amillər arasında ana bətnində yaşananlar, hüceyrələrin bölünməsi zamanı mübarizələr, fetal dövrdə hormonal və metabolik dəyişikliklər kimi müxtəlif proseslər göstərilir (Abanman, 1966)

Əkiz sindromunun bir tərəfdən müsbət, digər tərəfdən mənfi tərəfi var. Müsbət tərəfi, əkizlər bir-birləri ilə daha qalıcı və daha dərin əlaqələr qurur, bir-birlərinin yaxınlığını hiss edir və bir-birlərinə təsir edə bilirlər. Ancaq mənfi tərəfi, əkizlər arasında müxtəlif mühit təcrübələri və münaqişələr olsa da, bir-birləri ilə ziddiyyətlər, qısqanclıq və bir-birləri ilə davamlı münaqişələr də var.

Əkiz sindromu hesab edir ki, əkizlərin bədənləri, beyinləri, davranışları və şəxsiyyətləri arasında fərqlər yaratmaqda müxtəlif faktorlar birgə rol oynayır. Bu, onların şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin formalaşmasında prenatal amillərdən birinin mövcudluğundan xəbər verir. Bu amillər onların sonrakı həyatlarında müxtəlif ekoloji təcrübələr və sosial münasibətlər kimi ətraf mühit faktorları ilə birləşərək şəxsiyyətlərini daha da rəsmiləşdirir.

Monozigotik (eyni) əkizlər, genetik cəhətdən eyni olsalar da, bir çox psixoloji və intellektual xüsusiyyətlərdə əhəmiyyətli fərqlər və fərqlər göstərə bilirlər. Bu baxımdan həyatla bağlı oriyentasiyalar (nümunələr, dəyərlər, məqsədlər) və intellektual inkişaf maraqlı tədqiqat sahələridir. Monozigotik əkizlər genetik olaraq eyni olduğundan, onların intellektual qabiliyyətləri və idrak qabiliyyətlərində böyük fərqlər var. IQ səviyyələri, öyrənmə qabiliyyətləri və müəyyən koqnitiv funksiyalar (məsələn, yaddaş, məntiqi təfəkkür) arasında yüksək korrelyasiya var. Temperatur və bəzi şəxsiyyət xüsusiyyətləri monozigotik əkizlər arasında da yaygındır. Bu, onların emosional reaksiya tərzində və sosial davranışlarında oxşarlıqlar yaradır (Avtandlov, 1990).

Eyni evdə böyüyən monoziqot əkizlər çox vaxt eyni təhsil mühitində və akademik imkanlarda inkişaf edirlər. Bu, onların akademik nailiyyətlərinin və təhsil uğurlarının yüksək qiymətləndirilməsi ilə nəticələnə bilər. Eyni ailə mühitində böyüyən monoziqot əkizlər çox vaxt əziz dəyərlərə və inanc sistemlərinə malikdirlər. Bu, onların həyat məqsədləri və dəyərlərinə yaltaq bir baxış keçirməsinə səbəb olur. Monozigotik əkizlər, genetik olaraq eyni olsalar da, fərqli həyat təcrübələri və ətraf mühitin təsirləri ilə qarşılaşa bilərlər. Məsələn, məktəbdə və ya sosial dairədə müxtəlif dost qrupları ilə təmas, fərqli hobbilər və maraqlar fərqli inkişaf yollarına səbəb ola bilər. Fərdi maraqlar və seçimlər əkizlər arasında dəyişə bilər. Bu fərqlər onların həyat məqsədləri və istiqamətlərində fərqlər yarada bilər. Məsələn, əkizlərdən biri bədii və ya yaradıcı sahələrə, digəri isə əl və ya texniki sahələrə daha çox maraq göstərə bilər. Hər bir əkizin fərqli sosial təcrübə və münasibətlərə malik olması onların psixososial inkişafında fərqlər yarada bilər. Bu, şəxsiyyətin inkişafında, özünü həyata keçirmə prosesində və insanlar arasında münasibətlərdə fərqliliklərə səbəb ola bilər. Fərqli stress və travma təcrübələri əkizlər arasında fərqli psixoloji və emosional reaksiyalara səbəb ola bilər. Bu müxtəlif təcrübələr onların həyat oriyentasiyasına və intellektual inkişafına müxtəlif yollarla təsir edə bilər. Fərqli təhsil müəssisələrinin və karyera yollarının seçilməsi əkizlər arasında intellektual və ardıcıl inkişafda fərqlər yarada bilər. Bu müxtəlif seçimlər onların həyat məqsədlərində və dəyərlərində fərqliliklərə səbəb ola bilər. Monozigotik əkizlər, genetik oxşarlıqlarına və oxşar ətraf mühit təsirlərinə görə intellektual və həyatla bağlı oriyentasiyalarında əhəmiyyətli fərqlər göstərə bilər. Ancaq fərdi təcrübələr, fərqli maraqlar və seçimlər, müxtəlif sosial və emosional təsirlər bu əkizlər arasında müəyyən fərqlərə səbəb ola bilər. Bu fərqləri başa düşmək bizə insan inkişafının mürəkkəb mahiyyətini anlamağa kömək edir.

Əkiz problemi, mahiyyətə psixoloji, sosial və mənəvi məsələləri birləşdirən və dərin düşünərək onlarla barışan insanların müraciət etdiyi bir mövzudur. Bu hekayə ilə bağlı çoxlu ədəbi əsərlər yaradılmış və bu əsərlərdə əkizlərin mənəvi və fiziki dünyaları, mübarizələri, daxil etdikləri təcrübələr, münasibətləri dərinlən izah edilir (M.F.Eisenberg, 1950).

Əkizlər mövzusu ədəbiyyatda bir neçə fərqli şəkildə işlənə bilər. Bəzən bu, əkizlərin fərqli mübarizələrini və ya emosional mübarizələrini əks etdirən mənəvi daxili mübarizə kimi təqdim olunur. Digər hallarda, əkizlər birlikdə güc və təhlükəsizlik simvolu kimi istifadə olunur, lakin bu güc və təhlükəsizlik onların münasibətlərinə və öhdəliklərinə təsir edən münaqişələrə səbəb ola bilər. Ədəbiyyatda əkizlər mövzusu həm də xüsusiyyətlərin, təkamülün və ya status fərqiinin öyrənilməsi kimi qəbul edilir.

Bir sıra ədəbi əsərlərdə əkiz problemi də mənəvi baxımdan təhlil edilir. Əks halda, əkizlərin digər insanlarla müqayisədə xüsusiyyətləri və xüsusiyyətləri əkizlər tərəfindən müşahidə edilir. Əkizlərin həyatı və əlaqəsi, müxtəlif yollarla inkişafı və ya bir-birindən yaxın və uzaq olması kimi məsələlərlə bağlı mənəvi fikirlər vurğulanır.

İnsanın şəxsi və şəxsiyyətlərarası diaqnostikasında “əkiz metod” adlı tədqiqat istiqaməti mövcuddur. Bu üsul psixologiya və təhsil sahələrində istifadə olunur və əkizlərin müqayisəli təhlili yolu ilə şəxsiyyət, sivilizasiya və şəxsiyyətlərarası münasibətləri təhlil etmək üçün istifadə olunur (Savelyeva, 2000).

Əkiz metodunun prinsipləri:

Əkizlərin seçilməsi: Əkiz üsulda əsasən monoziqot (eyni yumurta) əkizlərindən istifadə edilir. Bu, genetik olaraq eyni əkizlərin ətraf mühitdə fərqli təcrübələrə məruz qalması zamanı yaranan fərqlərin diaqnozuna imkan verir.

Müqayisəli təhlil: Əkizlər metodu hər iki əkizin həyat təcrübələrini, maliyyə və sosial fəaliyyətlərini, dəyərlərini, məqsədlərini və gələcək yolunu müqayisə edir. Bu, əkizlərin oxşar və ya fərqli şəkildə inkişaf etdiyini müəyyən etməyə kömək edir.

Şəxsiyyət Testləri: Əkiz üsulda psixometrik testlər və şəxsiyyət sorğularından istifadə edilir. Bu, əkizlərin şəxsiyyət xüsusiyyətlərindəki fərq və oxşarlığı qiymətləndirmək üçün əsasdır.

Peşəkar Araşdırmaları: Əkiz metodunda əkizlərin evlilik və yüksək səviyyəli təcrübələri də müqayisə edilir. Bu, onların sivilizasiyası, karyera maraqları, təhsil və karyera yolları kimi müxtəlif ekoloji amillərin təsirini anlamağa kömək edir.

Maraqlı Münasibətlər və təkliflər: əkiz metodu, müxtəlif əkizlərin bir-biriləri ilə münasibətləri, bir-birilərinə təsiri vəsiri və bir-birləşdirilmiş təklifləri də təhlil edir. Bu, əkizlərin bir-birinin həyatında idarə olunan və idarə olunmayan amillərdən necə təsirləndiyini anlamağa imkan verir.

Əkiz Metodunun İstifadə Sahələri:

Psixoloji Araşdırmalar: Əkiz metodu psixologiya tədqiqatlarında şəxsiyyətin formalaşması, zehni fərqlər, emosional davranışlar və şəxsiyyət fərqlərini araşdırmaq üçün istifadə olunur.

Təhsilin İnkişafı: Əkiz metod həm də təhsil sistemləri və təhsil strategiyalarının müzakirəsinə kömək edir. Bu, öyrənmə metodları, təlim xidmətləri və öyrənmə yaxınlığı kimi amilləri qiymətləndirmək üçün istifadə olunur (V.G.Anastasyeva, 1977)

Ədəbiyyatda əkiz probleminin təhlilinə insan psixologiyası, identifikasiyası, müqayisəsi və dəyişməsi haqqında düşüncələr də daxildir. Bu əsərlər oxucunu insanın mahiyyəti,

mahiyyətinin öhdəsindən gəlmək, başqaları ilə münasibətlərini anlamaq haqqında düşünməyə vadar edir.

Əkizlər problemi fiziki və nəzəri cəhətdən dərinlən araşdırılan bir məsələdir. Bu problem insanın təbiətini, şəxsiyyətinin formalaşmasını, mənəviyyatını, sosial mühitini və psixoloji təsirlərini anlamağa kömək edir. Fiziki və nəzəri təhlil əkizlərin fərqli xüsusiyyətlərini, onların mənəvi dünyagörüşlərini, sosial sivilizasiya təcrübələrini və psixoloji reaksiyalarını dərinlən başa düşməyə kömək edir.

Bu analiz əkizlərin genetik və ətraf mühit faktorları altında necə formalaşdığı, həyatlarında mövcud problemlərə necə yanaşdıqları və öhdəsindən necə gəldiyi ilə bağlı bir sıra suallara cavab verir. Bu, psixoloji, sosial və mənəvi perspektivlərdən irəli gəlir və insanların mürəkkəb və müxtəlif təbiətini və təcrübələrini anlamaq üçün çox təsirlidir.

Keyfiyyətli nəzəri analiz əkizlərin formalaşmasını, inkişafını və davranışını müəyyən edən bir sıra mühüm mexanizmləri təhlil edir. Bu, məsələnin daha dərinlən və daha dərinlən başa düşülməsinə gətirib çıxarır və əkizlərin həyatında mövcud olan müxtəlif məsələləri və çətinlikləri aydınlaşdırmağa kömək edir.

Əkiz probleminin təhlili bir çox sahədə və müxtəlif mühitlərdə araşdırma mövzusu olmuşdur. Bu analiz müxtəlif ölçülərdə müşahidə olunur (T.L.Bainasheva və K.U.Kaenov, 1980):

1. Genetika və biologiya

Genetik xüsusiyyətlər: Monozigotik (eyni) əkizlər genetik olaraq oxşarırlar ki, bu da genetik və bioloji tədqiqatlarda mühüm məsələdir. Əkizlərin genetik quruluşunun təhlili genetik qüsurlar, cəsərət faktorları və bu kimi məsələlərlə bağlı nəzəri və praktiki araşdırmalara səbəb olur.

Ətraf mühit faktorları: Eyni genetik quruluşa malik əkizlər ətraf mühitdəki fərqli təcrübələrə görə bir-birindən fərqlənə bilər. Bu, əkiz probleminin bioloji təhlilində ətraf mühit faktorlarının rolunun dərinlənməsi ilə nəticələnir.

2. Psixologiya və şəxsiyyətin formalaşması

Şəxsiyyət fərqləri: Əkizlərin fərqli şəxsiyyət xüsusiyyətləri psixoloji tədqiqatlarda istifadə olunur. Şəxsiyyət testləri və sorğuları əkiz problemlərin təhlilində şəxsiyyət fərqlərinin qiymətləndirilməsində mühüm rol oynayır.

Duyğusal və sosial davranışlar: Əkizlərin bir-biri ilə əlaqələri və əlaqələri psixoloji analizlə qiymətləndirilir. Bu, emosional və sosial davranışın inkişafına genetik və ətraf mühit amillərinin təsirini araşdırmağa imkan verir.

3. Təhsil və inkişaf

Öyrənmə strategiyaları və metodları: Tədqiqatların əsasını təhsil prosesində əkizlərin inkişafı təşkil edir. Özünü inkişaf etdirmə prosesləri, öyrənmə strategiyaları və təlim metodları əkiz probleminin təhlilində mühüm məsələlərdir.

Akademik Performans: Monozigotik əkizlər genetik olaraq eyni olsalar da, akademik performansları fərqli ola bilər. Bu, tədqiqatlarda əkizlərin təhsil və akademik inkişafındakı fərqləri anlamağa kömək edir (K.S.Bskova, 1972).

4. Sosial inkişaf və inkişaf psixologiyası

Sosial əlaqələr: Əkizlərin sosial mühitdəki əlaqələri sosial inkişaf və inkişaf psixologiyası sahəsində tədqiqatların mövzusu olmuşdur. Əkizlər arasındakı əlaqəni və onların sosial və beynəlxalq əlaqələrin formalaşmasına təsirini araşdırmaq üçün istifadə olunur.

Erkən inkişaf: Əkizlərin tətbiq olunduğu ətraf mühit amilləri onların mərhələli inkişafını təyin etməkdə mühüm rol oynayır. Bu, gec inkişaf proseslərinə və şəxsiyyət böhranlarına qarşı tədbirlər görməyə imkan verir.

Əkiz probleminin təhlili geniş multidissiplinar yanaşma tələb edir və insan biologiyasının, psixologiyasının, təhsil, sosial və ətraf mühit amillərinin mürəkkəb təbiətini anlamağa kömək edir.

Əkiz probleminin nəzəri təhlili bu məsələni bir çox müxtəlif elm sahələrinə aid məlumatlarla araşdırır. O, genetika, psixologiya, sosiologiya, antropologiya və mənəviyyat kimi sahələrdən biliklərin sintezini təmsil edir. Bu, əkizlərin mövqeyini və mənasını daha dərin və daha informativ şəkildə anlamağa kömək edir.

1.2.1. Əkizlərin psixoloji portreti

Məktəbəqədər yaşlı əkizlərin psixoloji sağlamlığında əkiz vəziyyətin rolunun nəzəri anlayışı və empirik tədqiqatının nəticələri təqdim olunur. Psixoloji sağlamlıq, əkizlər arasında tez-tez rəqabət səbəbiylə əkiz vəziyyətində çətin olan şəxsiyyətin ahəngdar inkişafı ilə əlaqələndirilir. Elmi işin məqsədi məktəbəqədər yaşlı əkizlərin psixoloji sağlamlığı kontekstində özünəinam səviyyəsi, istək və aqressivlik səviyyəsi arasında əlaqələri müəyyən etmək olmuşdur. Tədqiqatda 50 cüt əkiz iştirak edib. Tədqiqatın məqsədinə nail olmaq üçün diaqnostik vasitələr kimi bir sıra keyfiyyət və kəmiyyət qiymətləndirmə üsulları, o cümlədən oyun fəaliyyətinin müşahidəsi, istəklərin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və “Mən nəyəm” texnikasından istifadə edilmişdir. Riyazi və statistik məlumatların işlənməsi üçün aşağıdakılardan istifadə edilmişdir: birtərəfli dispersiya təhlili, Spearman korrelyasiya təhlili.

Tədqiqat nəticəsində sübut edilmişdir ki, unikal cütlərəarası qarşılıqlı əlaqə ilə əlaqəli xüsusi sosial inkişaf vəziyyəti səbəbindən məktəbəqədər yaşlı əkizlər çox vaxt aqressiv davranışın təzahür etdiyi rəqabət münasibətlərinə malikdirlər (J.Brovn və G.Dixon, 1982). Aşağı, orta və yüksək aqressivlik səviyyəsinə malik əkizlərdə istək və özünə hörmət səviyyəsində fərqlər aşkar edilmişdir. Sübut edilmişdir ki, məktəbəqədər yaşlı əkizlərin aqressiv davranışı məktəbəqədər uşaqlarda yüksək istək və aşağı özünə hörmətlə bağlıdır. Özünə hörmətin aşağı olması məktəbəqədər əkizlərdə aqressiv davranış ehtimalını artırır. Arzuların yüksək səviyyədə olması səbəbindən əkizlər çox vaxt öz fəaliyyətlərində aşağı nəticələr əldə edirlər ki, bu da aqressiv davranış formalarının yaranmasına səbəb olur. Müəlliflər vurğulayırlar ki, məktəbəqədər yaşlı əkizlərin psixoloji sağlamlığı onların xüsusi sosial inkişaf vəziyyətinə görə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin müəllimlərinin yaxından diqqət mərkəzində olmalıdır ki, bu da rəqabət üçün şərait yaradır.

Əkiz uşaqların psixoloji inkişafı diqqət mərkəzi, sosial münasibətlər, daxili mənəvi inkişaf və bir sıra digər mühüm məsələlərdən bəhs edilir.

Təhfə verən amillər

Diqqət mərkəzi: Əkiz uşaqların diqqət mərkəzi, tək uşaqlardan fərqli olaraq, əlaqə saxladıkları insanların sayına görə bölünə bilər. Bu, əkiz uşaqların diqqətlərini daha tez bölüşdürmələrinə və paylaşmalarına səbəb ola bilər.

Daxili İnkişaf: Əkiz uşaqlar arasında daxili mənəvi inkişaf daha sürətli olur. Bir-birlərinə diqqət yetirərək, öz irəliləyişlərini müşahidə edərək, onları müqayisə edərək, bir-birinə meydan oxuyaraq bir-birlərinə təsir edirlər.

Sosial Münasibətlər: Əkiz uşaqlar bir-birləri ilə münasibətlərdə daha yaxın və daha çox ruhən bağlı ola bilərlər. Bu, əkiz uşaqların ictimai münasibətlərinin formalaşmasında xüsusi rolu olan məsələdir.

Əkiz uşaqların mənəvi inkişafı onların psixoloji və sosial mühitinin bir hissəsidir. Əkiz uşaqlar arasında mənəvi inkişafın bir neçə mühüm aspekti var. Əkiz uşaqlar arasında mənəvi inkişaf bir-birini dəstəkləmək və təşviq etməklə stimullaşdırılır. İnkişaf yolunda bir-birinə dəstək verməklə, onların mənəvi cəhətdən daha da güclənməsini, müzakirələrə açıq olmasını təmin edirlər. Əkiz uşaqlar arasında mübahisələr və fikir ayrılıqları mənəvi inkişafda mühüm rol oynayır. Bu, onlara öz düşüncələrini və dəyərlərini müzakirə etməyə, başqalarının fikirlərini qiymətləndirməyə və öz fikirlərini rəsmiləşdirməyə kömək edir. Bir-birinə empatiya və hörmət göstərmək əkiz uşaqların mənəvi inkişafında mühüm rol oynayır. Onların bir-birinə olan dəyərlərini qəbul etmək və onlara hörmət etmək, onların mənəvi cəhətdən daha zəngin və münasibətlərə daha açıq olmasına kömək edir. Əkiz uşaqlar arasında mənəvi itki bir-birinin

qorunması və dəstəklənməsi ilə (T.L.Bainasheva və K.U.Kaenov, 1980). Bir-birlərinin dəyərlərinə və inandıqları şeylərə hörmət etmək onların mənəvi cəhətdən daha güclü olmasını və özünü dərk etmələrini təmin edir. Əkiz uşaqlar arasında məsuliyyət götürmək və bölüşmək mənəvi inkişafın bir hissəsidir. Bir-birlərinə məsuliyyət hissi vermək, məsuliyyət daşımaq onların mənəvi inkişafına kömək edir. Əkiz uşaqlar arasında mənəvi inkişafın bir hissəsi dini və mənəvi dəyərlərin öyrənilməsi və qorunub saxlanmasıdır. Onların arasında dini təhsil və mənəvi dəyərlərə hörmət onların mənəvi inkişafına dəstək olur.

Əkiz uşaqlar arasında mənəvi inkişaf onların bir-birinə münasibətinin bir hissəsi kimi rəsmiləşir və bu, onların həm birliyini, həm də müxtəlifliyini tənzimləyir. Bu mənəvi inkişaf onlar üçün ömürlük bir proses olaraq qalacaq və onları həyatın mənəvi tələblərinin öhdəsindən gəlmək üçün daha güclü və zəngin insanlar edəcək (V.G.Anastasyeva, 1977).

Müxtəliflik və fərqlər

Müstəqillik: Əkiz uşaqların müstəqilliyi öz təcrübələrinə əsaslanaraq daha tez inkişaf edə bilər. Bir-birini dəstəkləməklə, şəxsi məqsədlərinə daha tez yaxınlaşırlar.

Birlik və fərq: Əkiz uşaqların birlikdəlik və fərqlilik hissi mənəvi inkişafda mühüm rol oynaya bilər. Birlik onların bir-biri ilə müqayisəsi və mahiyyətinin qəbulu prosesini tənzimləyə bilər.

Əkiz uşaqların birliyi və fərqliliyi onların münasibətlərini, şəxsiyyətinin inkişafını və ömür boyu sabitliyini müəyyən edir. Onların oxşar cəhətlərindən biri də genetik oxşarlığı və bir-birinə mənfi təsir göstərmədən böyük bir landşaftda bir-birinə uyğunlaşmasıdır.

Əkiz uşaqlar eyni genetik mənşəyə sahib olduqları üçün bir-birləri ilə fiziki oxşarlıqlara malikdirlər. Əkiz uşaqlar eyni mühitdə böyüdükləri üçün bəzi maraqları və ambisiyaları paylaşa bilərlər. Bu, onların bir-birinə bağlılığını gücləndirir və bir-birlərinə dəstəyini təmin edir. Əkiz uşaqlar eyni yaş aralığında və təcrübədə olduqları üçün bir-birlərini dəstəkləməkdə daha təsirli ola bilərlər. Bu, onlara mənəvi cəhətdən bir-birinə dəstək olmaq və məsuliyyəti bölüşmək imkanı verir. Əkiz uşaqların eyni genetik mənşəyə malik olmasına baxmayaraq, şəxsiyyət fərqləri ola bilər. Bəziləri introversiyaya, bəziləri ekstraversiyaya daha yaxındır. Əkiz uşaqlar eyni mühitdə böyüsələr də, hər birinin özünəməxsus istək və maraqları ola bilər. Bu, onlara müxtəlif təcrübələrə məruz qalmağa və öz şəxsiyyətlərini müxtəlif yollarla inkişaf etdirməyə imkan verir. Əkiz uşaqların həyat təcrübəsi və təhsili də fərqli ola bilər. Məsələn, təhsildə biri digərindən fərqli dərslər ala bilər və bu onların müxtəlif sahələrdə inkişafına səbəb ola bilər. Əkiz uşaqların sosial əlaqələri də fərqli ola bilər. Onların bir-biri ilə münasibətləri, dostluqları və qrupdaxili dinamikaları fərqli ola bilər. Hər bir əkizin xüsusi tələbləri, qabiliyyətləri və maraqları olacaq. Bu, onların müxtəlif sahələrdə mənəvi inkişaf

etmələrinə səbəb olur. Əkiz uşaqlar arasındakı birlik və fərqlər onların münasibətlərini zənginləşdirir və həyatları boyu davam edən bir proses kimi inkişaf edir. Bu, onların bir-birini dəstəkləməsinə, bir-birinə hörmət etməsinə və bir-birini məsuliyyətə cəlb etməsinə kömək edir (A.İ.Brusnlovsky, 1976).

Əlaqə və inkişaf mühitləri

Ailə mühiti: Əkiz uşaq mühitində ailə üzvləri əkizlər arasında mümkün qədər ədalətli bir mühit yaratmaqla onların mənəvi inkişafını dəstəkləyəcək və stimullaşdıracaq.

Təhsil mühiti: Təhsil mühiti əkiz uşaqların inkişafında mühüm rol oynayır. Təhsil proqramlarını və tədris metodlarını əkiz uşaqların bəzi xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırmaq vacibdir.

Əkiz uşaqların inkişafında əlaqələr və mühitlər çox önəmlidir. Bu mühitlər və onların təsirləri əkiz uşaqların şəxsi, sosial və akademik inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Əkiz uşaqların inkişafında əsas rolu ailə oynayır. Ailə üzvlərinin münasibətləri, ailə quruluşu və ailənin sosial-iqtisadi vəziyyəti əkiz uşaqların inkişafına birbaşa təsir göstərir. Ailənin dəstəyi, sevgisi və qayğısı əkiz uşaqların emosional və sosial inkişafında mühüm rol oynayır. Valideynlərin əkiz uşaqlarına bərabər diqqət və qayğı göstərmələri vacibdir. Valideynlər arasında balanslaşdırılmış münasibətlərin qurulması uşaqların özlərini dəyərli hiss etmələrinə kömək edir və onların özünə inamını artırır. Məktəb və təhsil mühiti əkiz uşaqların sosial və intellektual inkişafında mühüm rol oynayır. Əkizlər məktəbdə bir-biri ilə və digər uşaqlarla münasibət quraraq sosial bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Müəllimlərin akademik proqramlarını və təhsil proqramlarını fərdi ehtiyaclara uyğunlaşdırmaq onların akademik uğurlarını artırır. Müəllimlər əkiz uşaqların fərdi fərqlərini nəzərə alaraq onlara dəstək olmalıdırlar. Müəllimlərin əkiz uşaqların hər birinin unikallığını tanıması və ona uyğun hərəkət etməsi vacibdir. Əkiz uşaqlar bir-birləri ilə yaxın münasibətlərindən əlavə, digər uşaqlarla da dostluq qurmalıdırlar. Sosial münasibətlər onların ünsiyyət bacarıqlarını və emosional zənginliyini artırır. İdman, musiqi, incəsənət və digər sosial fəaliyyətlər əkiz uşaqlara müxtəlif bacarıqlarını inkişaf etdirməyə və fərdi maraqlarını kəşf etməyə imkan verir. Əkiz uşaqların böyüdüüyü vətəndaş mühiti onların dəyərlərinə, inanclarına və dünyagörüşünə təsir edir. Onların mənəvi inkişafında sivilizasiya mühüm rol oynayır. Əkiz uşaqların yaşadığı cəmiyyət və ətraf mühit onların sosial və emosional inkişafına təsir göstərir. Ətrafındakı digər insanlar, məktəb yoldaşları və qonşularla münasibətlər onların sosial bacarıqlarını artırır. Əkiz uşaqların fərdi maraq və qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün onları müxtəlif fəaliyyətlərə həvəsləndirmək vacibdir. Əkiz uşaqların digər uşaqlarla müsbət sosial əlaqələr qurmalarına dəstək olmaq onların sosial bacarıqlarını artırır. Valideynlər və müəllimlər əkiz uşaqları ilə

açıq və səmimi münasibət qurmalı, onların hiss və düşüncələrini dinləməlidirlər. Əkiz uşaqların inkişafı onların böyüdükləri ailə, təhsil və sosial mühitin təsiri altında formalaşır. Hər bir mühitin müxtəlif təsiri onların şəxsiyyət və bacarıqlarının inkişafına kömək edir (A.N.Baranov və M.A.Fuks, 1983)

Dəstək və təsir

Psixoloji dəstək: Əkiz uşaqların psixoloji dəstəyə ehtiyacı varsa, bu, onların mənəvi inkişaf proseslərinin davam etməsində mühüm rol oynayır.

Təsir: Əkiz uşaqların bir-birinə təsiri müxtəlif formasionalarda baş verə bilər, məsələn, onların şəxsiyyətinin inkişafına dəstək və ya mənfi təsir kimi.

Əkiz uşaqların psixoloji dəstəyə ehtiyacı olduqda, bu dəstəyin verilməsi onların mənəvi inkişaf prosesində mühüm rol oynayır. Bu, onların emosional sağlamlığını və ümumi rifahını qorumaq üçün vacibdir. Psixoloji dəstək əkiz uşaqların öz şəxsiyyətlərini formalaşdırmağa və fərdi şəxsiyyətlərini aydınlaşdırmağa kömək edir. Bu, onların özünə inamını artırır və fərdi dəyərini gücləndirir. Əkiz uşaqlar arasında psixoloji dəstək onların emosional dayanıqlığını qoruyub saxlamağa və stresin öhdəsindən gəlməyə kömək edir. Bu, onların həyatında hər hansı bir çətinlik və ya dəyişiklik zamanı emosional cəhətdən möhkəm olmalarını təmin edir. Psixoloji dəstək əkiz uşaqların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirməyə və güclü əlaqələr qurmağa kömək edir. Bu, onların dostluq və digər sosial münasibətlərdə daha müsbət və möhkəm olmalarına səbəb olur. Hər bir əkiz uşağın fərdi ehtiyaclarını və problemlərini anlamaq üçün fərdi terapiya seansları keçirilməlidir. Bu, onların fərdi problemlərini daha dərindən araşdırmağa və həll etməyə kömək edir. Qrup terapiyası seansları əkiz uşaqların bir-biri ilə əlaqəsini gücləndirmək və bir-birləri ilə daha yaxşı yola getmələrini təmin etmək üçün faydalı ola bilər. Bu, onlara problemləri müzakirə etməyə və bir-birini dəstəkləməyə kömək edir. Ailə terapiyası valideynlərin və digər ailə üzvlərinin psixoloji dəstək prosesinə daxil olmasını təmin edir. Bu, ailədə daha möhkəm və dəstəkləyici mühit yaratmağa kömək edir. Əkiz uşaqların akademik və sosial problemləri məktəbdəki psixoloji xidmətlər və məsləhətçilər vasitəsilə həll edilə bilər. Bu, onların təhsil mühitinə daha yaxşı inteqrasiyasına və uğur qazanmasına kömək edir. Əkiz uşaqları fərqli maraq və fəaliyyətlərə yönəltmək onlara fərdi qabiliyyət və ambisiyalarını kəşf etməyə kömək edir. Bu, onların öz dəyərini artırır və şəxsi inkişafını dəstəkləyir. Əkiz uşaqlarla açıq və mehriban münasibətlər qurmaq onlara öz hisslərini və düşüncələrini sərbəst ifadə etməyə imkan verir. Bu, onların emosional dayanıqlığını qorumağa kömək edir. Hər bir əkiz uşağın fərdi ehtiyaclarına və fərqliliklərinə hörmət etmək vacibdir. Bu, onlara dəyərli və qəbul olunduğunu hiss etməyə kömək edir.

Əkiz uşaqların emosional, sosial və mənəvi inkişafını təmin etmək üçün onlara psixoloji dəstək vacibdir. Bu dəstəyin effektiv şəkildə təmin edilməsi onların daha güclü və balanslı bir şəxsiyyət kimi böyüməsinə kömək edir.

Əkiz uşaqların psixoloji inkişafı onların qarşılıqlı və fərqli xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müzakirə edilməlidir. Bu, onlara xas olan mənəvi inkişaf proseslərinin dəstəklənməsi və ehtiyatlı tədbirlərin görülməsində mühüm rol oynayır.

Bununla belə, uşaqların fərqliliklərini görüb təşviq edərkən diqqətli olmaq lazımdır, çünki əkizlər partnyorunun uğurları və nailiyyətləri haqqında qısqanc və hətta həssas ola bilərlər. Bəzən bu, onların münasibətlərində rəqabətin artmasına, hətta davam edən münaqişənin inkişafına səbəb olur. Bu, xüsusilə yeniyetməlik dövründə, əkizlərin bir-birindən uzaqlaşmağa başladığı zaman doğrudur.

Əkizləşmə reaksiyası hətta şəxsiyyətin inkişafının ləngiməsinə səbəb ola bilər. Əkizlər çox vaxt öz aralarında müxtəlif funksiyaları və bacarıqları bölüşürlər. Məsələn, başqa insanlarla ünsiyyət qurarkən cütlüyün nümayəndəsi funksiyasını tamamilə öz üzərinə götürərək, xarici dünya ilə ünsiyyət üçün məsuliyyət daşıya bilər. Digəri isə ümumiyyətlə ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməyə bilər. Özlərini vahid və ayrılmaz bir bütöv kimi qəbul edən Əkizlər, bir nəfərin müvafiq bacarıqlara yiyələnməsinin kifayət etdiyinə inanırlar. Əkiz cütlüyündə rolların sabit paylanması həyat boyu davam edə bilər və yetkinlik dövründə sosial uyğunlaşmanın pozulmasına səbəb ola bilər (E.M.Vnxlyayeva və Z.S.Xocayeva, 1984).

Bu arzuolunmaz nəticələrin qarşısını almaq üçün daha yaxşı olar ki, valideynlər çox erkən yaşlarından uşaqlarda müstəqilliyi, öz “mən”ini dərk etməyi, onların fərqlərinə önəm verməyi, hər kəsi öz adı ilə çağırmağa, yəni uşaqlara elə davranmağa çalışsınlar. Məsləhətdir ki, uşaqlarda müxtəlif oyuncaqlar, müxtəlif paltarlar, müxtəlif çarpayılar və s. uşaqlarınızın fərdiliyini vurğulamağın ən asan yolu onlara müxtəlif saç düzümləri verməkdir. Bəzən uşaqlar üçün müxtəlif şeylər almaq olduqca çətin və bəzən özləri də bunu istəməzlər, ancaq həmişə bəzi kiçik fərqlərdən, məsələn, müxtəlif rəngli paltarlardan istifadə edə bilərsiniz. Doğum günləri də fərdi yanaşma tələb edir: əkizlərin ayrı ad günü tortları, hədiyyələri və təbrikləri olmalıdır. Hər kəsin öz şkafında saxlanılan öz oyuncaqları olsa yaxşıdır.

Bununla belə, uşaqların fərqliliklərini görüb təşviq edərkən diqqətli olmaq lazımdır, çünki əkizlər partnyorunun uğurları və nailiyyətləri haqqında qısqanc və hətta həssas ola bilərlər. Bəzən bu, onların münasibətlərində rəqabətin artmasına, hətta davam edən münaqişənin inkişafına səbəb olur. Bu, xüsusilə yeniyetməlik dövründə, əkizlərin bir-birindən uzaqlaşmağa başladığı zaman doğrudur.

Bütün dövrlərdə əkilərin doğulması sürpriz və maraqlı doğuran qeyri-adi bir hadisə olub. Bir çox mədəniyyətlərdə əkilər mövzusu mifologiyada öz əksini tapır (yalnız Romanın yaradıcılarını xatırlayın - Romulus və Remus).

Hazırda dünyada orta hesabla hər 100 doğuşa görə bir cüt əkil doğulur. Müxtəlif etnik qruplar arasında çoxlu doğuş hallarında kifayət qədər geniş (hələ izah edilməmiş) fərqlər var. Məlum olduğu kimi, bütün əkilərin təxminən üçdə biri monoziqot, üçdə ikisi isə dizigotik cütlərdir.

Əkilərin həyatı qeyri-adidir ki, iki uşaq fiziki və əqli inkişafın eyni mərhələsindədirlər, onlar bir-biri ilə daim ünsiyyətdə olurlar və oxşar həyat təcrübələrinə malikdirlər. Belə bir cütlük, ilk növbədə, özünəməxsus sosial vəziyyətdir. Fransız tədqiqatçısı R. Zazzo "əkil vəziyyəti"ni dərinlən tədqiq edən ilk psixoloqdur. O, bunu əkilərin zehni və şəxsi inkişafında bir amil kimi qiymətləndirdi.

Məktəbəqədər yaşda olan əkil uşaqlar tez-tez nitq inkişafında "normal" həmyaşlılarından geri qalırlar. Bu, gələcəkdə onların ümumi intellektual inkişafında geriləmələrə səbəb ola bilər. Valideynlər çox erkən kiçik əkiləri tam hüquqlu ünsiyyət tərəfdaşları hesab etməyə başlayırlar və çox vaxt onları öz imkanlarına buraxırlar. Bəs iki yaş yarımliq uşaq bir-birinə nə öyrədə bilər? Axı, böyüklərlə ünsiyyət vasitəsilə uşaq ətrafındakı dünyanı bütün müxtəlifliyi ilə öyrənir. Əkilər bir-biri ilə ünsiyyət qurarkən, yalnız ikisinin başa düşdüyü, jestlərin, mimikaların və digər qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrinin üstünlük təşkil etdiyi bir dil inkişaf etdirir. Çox vaxt hətta valideynləri də onları başa düşürlər. Əkilər bu şəkildə ünsiyyət qurduqca, bir-birlərinə daha çox bağlanır və özlərini başqalarından təcrid etmiş kimi görünürlər. Daha sonra, yeniyetməlik dövründə, əkilər arasında ziddiyyətli münasibətlərə səbəb ola biləcək bu cür həddindən artıq şəxsiyyətə qarşı etirazdır (H.J.Qarmasheva, 1967).

Nitqin inkişafının gecikməsi sosial yetkinlik, həmyaşlıları və pedaqoqlarla, məktəbdə isə müəllimlərlə ünsiyyətdə çətinliklə birləşdirilə bilər. Bundan əlavə, əkilərin şəxsi inkişafında problemlər var. Özlərini əkilərindən ayırmaq onlar üçün çox çətinlikdir. Bu, onlardan birinin digərini özünün bir hissəsi hesab etməsinə səbəb olur. Bir insanda formalaşan bəzi şəxsiyyət xüsusiyyətləri digərində kifayət qədər inkişaf etmir. Eyni zamanda əkilər öz çatışmazlıqlarını hiss etmirlər. Bu cür cütlərin oxşarlıqlarını vurğulamaqla, ətrafdakılar bununla onlar üçün daha böyük psixoloji kimlik formalaşdırırlar.

Əkilər situasiyadakı dəyişikliklərə və komandaya alışmaqda çətinlik çəkirlər. Qardaşı (və ya bacısı) ilə ünsiyyət qurmaqla kifayətlənirlər və digər uşaqlarla yaxınlaşmağa can atmırlar və bəzən əlaqəyə aktiv şəkildə müqavimət göstərirlər (H.J.Qarmasheva, 1967).

Bütün bu problemlər əkilər məktəbə gələndə bu və ya digər şəkildə özünü göstərir. Əldə etdiyimiz məlumata görə, Moskvanın Şimal İnzibati Dairəsinin məktəblərində 400-dən çox əkil uşaq təhsil alır.

Artıq ilk sinifləri formalaşdırarkən məktəb psixoloqu əkilərə diqqət yetirməlidir. Valideynlərlə uşaqları eyni sinifə və ya fərqli siniflərə yerləşdirməyi müzakirə edin. Bu suala aydın cavab yoxdur. Qərar verərkən nəzərə alınmalı bir neçə amil var.

Cütlük daxilində açıq rəqabət varsa və ya əkilərdən biri açıq-aydın üstünlük təşkil edirsə, eyni sinifdə oxumaq arzuolunmazdır; əkilər başqaları ilə ünsiyyətə meyilli deyil. Ancaq cütlüyün çox yaxın "simbiotik" əlaqəsi varsa və ya nəzərəcarpacaq inkişaf geriliyi varsa, uşaqların ayrılması onlar üçün stresli bir faktora çevriləcək. Bu, onların emosional rifahına və məktəb fəaliyyətinə mənfi təsir göstərə bilər.

Birgə təhsil və ya tək cinsli təhsil haqqında qərar tək-cə valideynlər tərəfindən deyil, həm də uşaqlar tərəfindən müsbət qarşılmalıdır. Valideynlər əkiləri ayırmaq qərarına gəlsələr, dərslər ili başlamazdan əvvəl onlara sinifdəki vəziyyətlə və gələcək sinif yoldaşları ilə tanış olmaq imkanı vermək məsləhətdir.

Əkilər həmişə müəllimlər, qohumlar və uşaqlar tərəfindən bir-biri ilə müqayisə edilir. Monozigotik əkilər, eyni gen dəstinə baxmayaraq, hələ də bir çox cəhətdən bir-birindən fərqlənirlər. Ona görə də həyatın bütün situasiyalarında onlardan eyni davranmalarını gözləmək real deyil. Amma başqalarından belə gözləntilər şəxsi inkişafa mane olur.

Artıq qeyd edildiyi kimi, bir çox əkilərdə nitq çətinliyi var. Amma eyni zamanda onlar intellektual cəhətdən geri qalmırlar. Onlara sadəcə nitq inkişafı dərsləri lazımdır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, nitq inkişafındakı gecikmələr oxu bacarıqlarının inkişafına da təsir edə bilər .

Yumurtalıqdan asılı olmayaraq, eyni vaxtda, eyni ailədə doğulan hər iki əkil gələcəkdə, bir qayda olaraq, oxşar sosial-iqtisadi şəraitdə, oxşar tərbiyə və təhsil şəraitində olur. Buna görə də, cinayətkarın eyni və dizigotik partnyoru arasındakı əsas fərq ondan ibarətdir ki, birincisi genotip-cə cinayətkarla eynidir, ikincisi isə ondan genlərinin təxminən yarısı ilə fərqlənir. Otuz il ərzində Avropada, ABŞ-da və Yaponiyada toplanmış materiallar aydın şəkildə göstərir ki, bu fərq tərəfdəşin taleyinə həlledici təsir göstərir. Genotipik şəxsiyyətlə (eyni əkiləşmə), halların 2/3-də o da cinayətkar olur və natamam genotip oxşarlığı ilə (qardaş Əkilər) yalnız təxminən dörd-də birində cinayətkar olur.

Əkilərin hər bir cütünün təfərrüatlı tədqiqi göstərir ki, eyni əkil cinayətkarlar törətdikləri cinayətin xarakterinə görə son dərəcə oxşardırlar. Eyni əkilərdən birinin cinayətkarlığı və digərinin cinayətkar olmaması halında onlar ya onlardan yalnız birinin

travmatik xəstəliyi səbəbindən bir-birinə bənzəmir, ya da cinayəti törədənin “cinayəti” təsadüfi, yüngül, və təbiətdə təkrarlanmır. Cinayətlərin sayı və təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verərdi ki, cinayətkar əkilərin tədqiqinə həsr olunmuş kitabın adı - "Tale kimi cinayət" həqiqətən də haqlıdır. Ancaq hər iki eyni əkiz demək olar ki, həmişə oxşar sosial vəziyyətdə, mühitdə, şirkətdə (yeri gəlmişkən, genetik olaraq da müəyyən edilir), qardaş əkilər isə fərqli olaraq başa çatır. Bu hal cinayətin konstitusiyası-irsəi tərkib hissəsini sosial tərkibdən qəti şəkildə ayırmağa imkan vermir (Y.V.Gulksvnc və B.İ.Nikiforov, 1968).

Müxtəlif ölkələrin və xalqların nümayəndələrinin əkiləri nə qədər tez-tez doğulur:

- Avropalı qadınlar hər 69 doğuşa 1;
- Qaradərili Amerikalı qadınlar hər 60 doğumdan 1-dir;
- Yapon qadınları hər 150 doğumdan 1-i;
- Çinli qadınlar hər 250 doğumdan 1-i;
- Digər Asiyalıları hər 125 doğumdan 1-i;
- Nigeriyalı qadınlar hər 22 doğumdan 1-i;
- Norveç, Danimarka və Hollandiya sakinləri hər 49 doğuşa 1 düşür;
- İngilis qadınları hər 76 doğumdan 1-i.

Əkiləşmə hallarının dördü birində, tədqiqatın müəyyən etdiyi kimi, bir əkiz digərinin dəqiq güzgü nüsxəsi olduqda, başdakı saçların qıvrımlarının istiqaməti və barmaq izləri olduqda, güzgü təsviri adlanan fenomen mütləq şəkildə özünü göstərir. Bir əkiz digər əkizin bətdaxili “klonu” olduğundan, bu fakt onu göstərir ki, sağ əllilərin təxminən dördü biri genetik olaraq gizli solaxaylıq daşıyır. Ola bilsin ki, onlar öz potensiallarını açıq şəkildə ortaya qoyanda “obsesif” olurlar (Y.V.Gulksvnc və B.İ.Nikiforov, 1968).

Əkilər tərəfindən ümumiyyətlə qəbul edildiyi kimi, əkiləşmə faktının özü özünü dərk etməyə və əkiz cütlüyün hər bir üzvünün fərdi, unikal və təkrarolunmaz bir şəxsiyyət kimi gələcək inkişafına və ya vəziyyətlərin əlverişsiz birləşməsində bir-birini tamamlayan bir ailənin formalaşmasına təsir göstərir, şəxsiyyət meydana çıxır. Əlbəttə ki, hər bir insan özünəməxsus şəkildə unikaldır. Bənzər bir genotip və ümumi mühit olsa belə, əkilərin fərqləri var ki, onlar ya səviyyəni azaltmağa, ya da vurğulamağa üstünlük verirlər. Ancaq hər hansı inkişaf şəraitində əkilərdə fərqlər fiziki deyilsə, psixoloji səviyyədə yaranır. Eyni fikirdə olduqlarını söyləsələr, fərqli vəziyyətlərdə bir-birlərini təkrarlama ehtimalı azdır, çünki insanın özü özünəməxsus və gözlənilməzdir. Fərqli vəziyyətlərdə o, fərqli hərəkət edə bilər. Bundan əlavə, cütlük içərisində əkilər eyni rolları yerinə yetirə bilməzlər. Məhz rolların bölüşdürülməsi onlara oxşarlıqları və ya fərqlilikləri vurğulamaq imkanını verir. Cütlüyün mütləq “beyinləri” var, məsələn, A. və K. əkiz cütlüyündən olan A. və ya əkilər var ki,

onlardan biri daha çox hərəkətə, digəri isə daha həssas xarakterə malikdir. Bu bölməni həm MZ, həm də DZ-nin demək olar ki, hər hansı bir müsahibədə tapmaq olar. Əkizlik, əkiz olmayanlarda o qədər də aydın olmayan müəyyən psixoloji keyfiyyətlərin formalaşmasına kömək edir. Bu, başqalarına həddindən artıq etibar, artan aqressivlik, rəqabət, uyğunluq və s. Əkizlər bir-birlərinə qapalı olsalar və ünsiyyətsiz olduqları təəssüratı yaratsalar da, təkbaşına olduqca həssas və müdafiəsizdirlər. Bəzi Əkizlər etibarsızlığı problem olaraq təyin edirlər. Daim əkizlərinə güvənərək, bəzən hər hansı bir məsələ üçün şəxsi məsuliyyət hissini tam dərk edə bilmirlər (O.İ.Quseva, 2000).

Üstəlik, nəticələrinə görə, qısqançlıq və inciklik daha çox əks cinsli əkiz cütlüklərə xasdır. Eyni zamanda, doğuşdan bütün əkizlər uyğunluq və bir-birinə uyğunlaşma qabiliyyətini öyrənirlər, çünki oxşar irsiyyət və inkişaf mühitinə malik olan əkizlər özləri ilə mübarizə aparırlar, bu da müsbət nəticə vermir. Eyni səbəbdən, bir-birlərinə qarşı artan aqressivlik yarana bilər, çünki onlar, bir qayda olaraq, bunu özlərində saxlamırlar, hər şeyi birbaşa ifadə edirlər. Sorğuda iştirak etdiyimiz əkiz cütlüklər, utancaqlıq və ya utancaqlıq kimi başqa keyfiyyətləri özlərinə xas hesab etmirdilər. Bununla belə, bizim əkiz nümunəmiz əkizlərin vəziyyətinin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün mütləq meyar rolunu oynaya bilməz. Əksəriyyəti onlar kifayət qədər yüksək mədəniyyətə malik ailələrdə böyüyüblər, burada çoxşaxəli tərbiyə, xüsusən də idman həvəsləndirilib və onların ünsiyyətçilliyi sayəsində biz onlardan müsahibə götürə bildik. Əkizlərin təcrid olunması da hərfi mənada qəbul edilməməlidir. Bir-birinə möhkəm bağlandıqda belə, kifayət qədər ünsiyyətçidirlər. Onların təcrid olunması artıq onların ünsiyyətçilliyinə təsir etmir, əksinə başqasını öz cütlüyünə qəbul etmələrinə təsir edir. K. və A. (qadın cütlük, 19 yaş) dediyi kimi, analarından başqa heç kimin onlara baş çəkməsinə icazə vermirlər. Ana ilə bağlılıq əkizlərdə çox rast gəlinən bir xüsusiyyətdir. Demək olar ki, hər kəsin anası onun ən yaxın dostudur. Bəzi psixoloqların fikrincə, ana ilə münasibət uşaqların davranışlarının emosional tənzimləyicisidir. Ataya gəldikdə, o, onların fikrincə, davranışı tənzimləmək üçün idrak mexanizmlərinin formalaşmasını təmin edir. Gələcəkdə ana və ya ata uşaqlar üçün müəyyən bir səlahiyyəti təmsil edir və hətta əkizlərin lider və davamçıya bölünməsinə təsir göstərə bilər ki, bu da təkcə əkiz cütlük üzvlərinin əksəriyyətində mövcud deyil, həm də tam şəkildə həyata keçirilir. onlar tərəfindən. Başqalarına münasibətdə dostluq və dəstək kimi özünü göstərən empatiya inkişaf etdirdilər. Ancaq Əkizlər başqa bir problem olaraq başqalarının onlara münasibətini önə çəkirlər. "Onlar" tanışları onlara müraciət edərək yalnız oxşarlıqlarını vurğulayırlar. Buna görə də təəccüblü deyil ki, əkizlər "Mən" əvəzinə "Biz" əvəzliyindən daha tez-tez istifadə edirlər və "Mən" in artıq şüurlu səviyyədə ayrılması yetkinlik dövründə baş

verə bilər. Digər tərəfdən, onların heyvətəmiz birliyi onlara kənardan mənfi təsirlərdən qaçmağa imkan verir. Təhlükə anlarında toplaşır və kənardan gələn təhdidlərə qarşı çıxırlar (G.M.Dementyva və M.A.Kapelko, 1976).

Əkizlərin psixoloji portreti həm mənəvi, həm də fiziki cəhətdən əhəmiyyətli bir narahatlıq doğurur. Bu analiz əkizlərin bir-biri ilə əlaqələri, fərqli xüsusiyyətləri, qərarları və dünya görüşləri haqqında mühüm məlumatlar verir. Əkizlər arasında bəzən ciddi fərqlər ola bilər, ona görə də onların təbiətindəki bu fərqliliyin müəyyən edilməsində və bu fərqin müəyyən edilməsində psixoloji analiz mühüm rol oynayır.

Əkizlərin psixoloji təhlili onların bənzərsiz dünyagörüşlərini, inanc sistemlərini, həyat məqsədlərini və iştirak etdikləri mübarizələri anlamağa kömək edir. Üstəlik, əkizlərin bir-biri ilə əlaqələri, müqayisələri və uyğunluğu da bu analizin bir hissəsidir.

Psixoloji təhlil əkizlərin şəxsiyyətləri, onların güclü və zəif tərəfləri, mövcud problemləri və həyat təcrübələri arasında müəyyən fərqləri təsvir edir. Bu, əkizlərin həyatının müxtəlif aspektlərini işıqlandırmaq üçün vacib məlumatlar verir.

Əkizlərin psixoloji təhlili onların mənəvi sabitliyini, emosional sabitliyini və mövcud mənfi təsirləri müəyyən etmək üçün də istifadə olunur. Bu analiz əkizlərin həyatında baş verən çətinlikləri və mübarizələri anlamaq, onlara kömək etmək və mümkün problemləri müəyyən etmək üçün mühüm vasitədir. (G.M.Dementyva və E.F.Korotkaya, 1981)

Əkizlərin psixoloji təhlili insanların mürəkkəb və müxtəlif psixikasını anlamaq və öyrənmək üçün müxtəlif perspektivləri və təcrübələri birləşdirir. Bu, onların həyatında yaranan müxtəlif məsələləri anlamağa kömək edir və onların mənəvi inkişafına dəstək olur.

Əkizlərin psixoloji təhlili onların emosional, sosial və intellektual inkişafının və bir-biri ilə əlaqələrinin dərinləşməsi ilə bağlıdır. Bu analiz həm monoziqot (eyni yumurta) və həm də dizigotik (müxtəlif yumurta) əkizləri üçün keçərli ola bilər və müxtəlif aspektlərdən ibarət ola bilər. Əkizlər arasında güclü emosional bağlılıq var. Bu öhdəlik onların həyatının ilk illərində bir-biri ilə münasibətlərində mühüm rol oynayır. Eyni mühitdə böyümək və bir-birləri ilə çox vaxt keçirmək, bir-birlərinə olan emosional dəstəyi gücləndirir. Əkizlər bəzən digər uşaqlara nisbətən daha az stress yaşaya bilər, çünki onların ətrafında həmişə dəstək və dostlar olur. Ancaq bəzi hallarda bir-biri ilə müqayisə etmək, valideynlərin diqqətini bölmək diskomfort yarada bilər. Əkizlər erkən yaşlarından bir-birləri ilə əlaqə qurduqları üçün sosial bacarıqlarını sürətlə inkişaf etdirə bilirlər. Bir-birləri ilə qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Əkizlərin bir-biri ilə sıx əlaqəsi onların müstəqillik hissini azalda bilər. Bu səbəbdən valideynlər və müəllimlər əkizlərin fərdi müstəqilliyini təşviq etməlidirlər. Əkizlərin akademik performansını, xüsusən də monoziqot əkizlərdə tez-tez pozulur. Lakin bu performans

müxtəlif maraq və qabiliyyətlərə görə fərqlənə bilər. Əkilər arasında təbii rəqabət və rəqabət ola bilər. Bu rəqabət bəzən həvəsləndirici olsa da, digər hallarda stress və narahatlığa səbəb ola bilər. Əkilər, xüsusən də monoziqot əkilər çox vaxt eyni hesab edilə bilər və bu, onların fərdilik hissələrinə təsir edə bilər. Hər bir əkil üçün öz şəxsiyyətini və maraqlarını inkişaf etdirmək vacibdir. Əkilər fərqli şəxsiyyətlər inkişaf etdirərək öz fərdi şəxsiyyətlərini tapmağa çalışırlar. Bu proses zamanı valideynlərin və müəllimlərin hər bir əkilin özünə inamını dəstəkləməsi vacibdir. Əkilərin davranışlarını, oyunlarını, sosial münasibətlərini müşahidə etməklə onların psixoloji inkişafını təhlil etmək mümkündür. Əkilərin fərdi və sosial bacarıqlarını, şəxsiyyət xüsusiyyətlərini və emosional vəziyyətlərini qiymətləndirmək üçün müxtəlif psixoloji testlər və suallar istifadə edilə bilər.

Psixoloji dəstəyə ehtiyacı olan əkilər üçün məsləhət və terapiya seansları təşkil edilə bilər. Bu seanslar onların emosional gücünü qorumağa və psixoloji rifahını artırmağa kömək edir. Əkilərin valideynlərinə onların fərdi ehtiyaclarını anlamaq və hər bir uşağın şəxsiyyətini inkişaf etdirmək üçün dəstək vermək lazımdır. Məktəblər və müəllimlər əkilərin fərdi inkişafını dəstəkləmək üçün xüsusi təhsil proqramları və metodları həyata keçirə bilərlər. Əkilərin psixoloji təhlili ilə bağlı gələcək tədqiqatlar onların inkişaf proseslərini daha dərinlən anlamağa və daha təsirli dəstək üsullarını inkişaf etdirməyə kömək edəcək (V.N.Demidov, 1979).

Əkilərin psixoloji təhlili onların emosional, sosial, intellektual və şəxsiyyət inkişafını daha yaxşı başa düşməyə və həyatlarında daha balanslı və möhkəm inkişaf prosesini təmin etməyə kömək edir.

Əkilərin özünə hörmət və şəxsiyyətlərarası münasibətlər mövzusunun psixoloji şərhini, bu bənzərsiz sosial və emosional əlaqələrin fərdlərin psixoloji inkişafına necə təsir etdiyini anlamaq vacibdir. Əkilərin şəxsiyyətlərinin inkişafında özünəməxsus bir yolu var. Eyni genetik materialı paylaşsalar da (xüsusilə monoziqotik əkilər), onların fərdi şəxsiyyətləri və xüsusiyyətləri ətraf mühitin təsirlərindən və fərdi təcrübələrdən asılı olaraq dəyişir. Monoziqotik əkilər genetik olaraq eyni olduqları üçün çox vaxt bir-biri ilə müqayisə edilir. Bu, xüsusilə birinin digərinə nisbətən daha çox uğur qazanması halında, özünü dəyərsiz hiss etmə və aşağı özünə hörmət hissi ilə nəticələnə bilər. Dizigotik əkilər genetik olaraq fərqli olduqları üçün daha fərqli şəxsiyyətlər və maraqlar inkişaf etdirə bilərlər. Bu fərqlər onların fərdi özünə inamının inkişafına kömək edə bilər. Sosial müqayisə nəzəriyyəsinə əsaslanaraq, insanlar özlərini başqaları ilə müqayisə edərək özlərini qiymətləndirirlər. Bu müqayisə əkilər arasında daha sıx ola bilər, çünki onlar eyni yaşda və eyni şəraitdə böyüyürlər. Bu həm müsbət, həm də mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Əkilər davamlı olaraq bir-biri ilə müqayisə

edilirsə, bu, rəqabət hissini gücləndirə bilər. Rəqabət özünüqiymətləndirmənin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər. Əkilər arasında dostluq və dəstək əlaqəsi varsa, bu, özünə hörmətinizi gücləndirə bilər. Müqayisə etməkdənsə, bir-birini tamamlayan fərdi xüsusiyyətləri tanımaq vacibdir. (V.N.Demidov, 1979).

1.2. ƏKİZLƏRDƏ ÖZÜNÜQIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏ ŞƏXSİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏR PROBLEMİNİN NƏZƏRİ – PSIXOLOJİ TƏHLİLİ

1.2.1. Psixologiyada özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər problemi

Əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər problemləri psixologiya sahəsində maraqlı və vacib tədqiqat sahəsidir. Bu məsələlərin nəzəri və psixoloji təhlili bir sıra nəzəriyyə və yanaşmalardan ibarətdir. Aşağıda müxtəlif yanaşmalar kontekstində bu problemlərin psixoloji təhlili təqdim olunur (V.N.Demidov, 1979).

1. Sosial müqayisə nəzəriyyəsi

Sosial müqayisə nəzəriyyəsi insanların özlərini başqaları ilə müqayisə edərək özlərini qiymətləndirmələrini təklif edir. Bu müqayisə əkilər arasında xüsusilə güclü ola bilər. Əkilər bir-biri ilə müqayisə edildikdə, bu, onların rəqabət hissini artırır və özünə hörmətə mənfi təsir göstərə bilər. Əkilərdən biri daha çox uğur qazandıqda, digərinin özünə olan inamı zədələyə bilər. Əkilər özlərini bir-biri ilə müqayisə etdikdə, bəzi hallarda bir-birini dəstəkləyərək, dostluq edərək özlərinə hörmətlərini artırmaq olar.

Sosial müqayisə nəzəriyyəsi insanların özlərini başqaları ilə müqayisə edərək öz mahiyyətlərini qiymətləndirmələri və anlamaları prosesini izah edən psixoloji nəzəriyyədir. Bu nəzəriyyə ilk dəfə 1954-cü ildə Leon Festinger tərəfindən irəli sürülmüşdür. Festingərə görə, insanlar öz qabiliyyətlərini və ideyalarını obyektiv qiymətləndirə bilmədikdə, başqalarının performansına və ideyalarına müraciət edərək onları müqayisə edirlər.

Sosial müqayisə nəzəriyyəsi 1954-cü ildə Leon Festinger tərəfindən irəli sürülüb və insanların öz qabiliyyətlərini və ləyaqətlərini başqaları ilə müqayisə edərək qiymətləndirdiklərini iddia edir. Bu nəzəriyyə əkilər üçün xüsusilə maraqlıdır, çünki onların bir-biri ilə yaxın münasibəti və bir-birlərinə qayğıları təbii olaraq onları müqayisə etməyə meyillidir. Əkilər uşaqlar, xüsusən də monoziqot əkilər fiziki və bəzən də zehni çətinliklərdən əziyyət çəkə bilərlər. Bu nəvazişlər onların bir-birini müqayisə etmək qabiliyyətini artırır. Lakin fərdi xüsusiyyətlər və maraqlar fərqliliklər yaradır və bu fərqlər onların şəxsiyyətinin inkişafında mühüm rol oynayır. Əkilər uşaqlar fərdi şəxsiyyətlərini rəsmiləşdirməyə çalışarkən bir-birləri ilə müqayisə etməyə meyillidirlər. Bu proses onların özlərinə və fərdi xüsusiyyətlərinə olan inamlarını inkişaf etdirməyə təsir edir. Əkilər oğlanları

məktəbdə bir-biri ilə müqayisə etmək olar. Bu müqayisə onların digər əkilərə nisbətən özlərini necə gördüklərinə və akademik motivasiyalarına təsir edə bilər. Əgər biri akademik sahədə daha yaxşı uğur qazanırsa, digər əkiz özünü aşağı qiymətləndirə bilər və ya əksinə, daha çox işləməyə təşviq edilə bilər (V.N.Demidov, 1989).

Sosial vəziyyət: Əkiz uşaqlar arasındakı sosial əlaqələr və dostluqlar da müqayisə obyektinə çevrilə bilər. Bir əkiz daha populyardırsa və ya sosial bacarıqlara malikdirsə, digər əkiz özünü aşağı hiss edə bilər. Özünə inam və özünü qiymətləndirmə: Sosial müqayisə əkiz uşaqların özünə inamına və özünü qiymətləndirməsinə güclü təsir göstərə bilər. Müsbət müqayisə nəticəsində özünə inam arta bilər, mənfi müqayisə isə özünə inamın azalmasına səbəb ola bilər. Sosial müqayisə həm rəqabət, həm də dostluq yarada bilər. Rəqabət əkiləri daha yaxşı nəticələr əldə etməyə həvəsləndirə bilər, eyni zamanda gərginlik və stress yarada bilər. Qardaşlıq onların bir-birini dəstəkləyərək inkişaf etmələrinə kömək edə bilər. Valideynlər əkiz uşaqların fərdi fərqlərini tanımalı və onlara fərqli şəxsiyyətlər kimi yanaşmalıdırlar. Hər bir əkizin uğuru və uğuru ayrıca qiymətləndirilməlidir. Müəllimlər də övladlarının müqayisə edildiyini nəzərə alaraq onlara fərdi yanaşmalıdırlar. Hər bir əkizin təhsil ehtiyaclarına və qabiliyyətlərinə uyğun dərs metodları tətbiq edilməlidir. Əkiz uşaqların özlərinə inamını və emosional sabitliyini qorumaq üçün onlara psixoloji dəstək vacibdir. Bu, onlara sosial müqayisə nəticəsində yaranan mənfi təsirlərin öhdəsindən gəlməyə kömək edir.

Sosial müqayisə nəzəriyyəsi əkiz uşaqların inkişafında mühüm rol oynayır. Əkilər arasında təbii olaraq baş verən müqayisələr onların şəxsiyyətinə, akademik performansına və sosial bacarıqlarına təsir göstərir. Bu müqayisələrin mənfi təsirlərini azaltmaq və müsbət inkişafı təşviq etmək üçün valideynlər, müəllimlər və psixoloqlar xüsusi diqqət və dəstək göstərməlidirlər (V.N.Demidov, 1979).

Sosial müqayisə nəzəriyyəsi izah edir ki, insanlar özlərini başqaları ilə müqayisə edərək özlərini qiymətləndirirlər və başa düşürlər. Bu, xüsusilə əkilər arasındakı əlaqələrə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Əkilərin fərdi şəxsiyyətini gücləndirmək, müsbət əlaqələri təşviq etmək və psixoloji dəstək vermək, onların sosial müqayisədən irəli gələn problemlərin öhdəsindən gəlmələrinə kömək edir və onların problemlərinin öhdəsindən gəlməyə kömək edir.

2. Bağlanma nəzəriyyəsi

Bağlanma nəzəriyyəsinə görə, erkən uşaqlıq dövründə formalaşan bağlanma tərzləri insanların ömürlük münasibətlərinə və özünə hörmətinə təsir edir. Əkilər arasında güclü emosional bağlılıq onların bir-birinə olan bağlılığını artırır, bu da müsbət şəxsiyyətlərarası münasibətlərin qurulmasına kömək edə bilər. Valideynlərin hər bir həyat yoldaşına fərdi

diqqəti və sevgisi onların özünə hörmətini artırmağa kömək edə bilər. Fərdi qayğı və diqqət hər bir əkiz üçün özünü xüsusi və dəyərli hiss edir.

Bağlanma nəzəriyyəsi John Bowlby tərəfindən işlənib hazırlanmış və daha sonra Meri Ainsworth tərəfindən genişləndirilmişdir. Bu nəzəriyyə onu göstərir ki, erkən uşaqlıq dövründə valideynlə və ya əsas narahatlığı göstərən şəxslə qurulan emosional bağlar bütün həyatı boyu insanın münasibətlərinə və emosional sabitliyinə təsir göstərir. Bağlanma üslubları yetkinlik dövründə və yetkinlik çağında uşağın sosial və emosional münasibətlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Bağlanma nəzəriyyəsi göstərir ki, erkən uşaqlıq dövründə formalaşan bağlanma üslubları insanların həyatı boyu qurduğu münasibətlərə və emosional sabitliyə təsir göstərir. Təhlükəsiz bağlanma üslubları güclü və sabit münasibətlərin qurulmasına kömək edir, təhlükəsiz olmayan bağlanma üslubları isə emosional və sosial problemlərə səbəb ola bilər. Əkizlərin fərdi şəxsiyyətlərini inkişaf etdirmələri və fərdi ehtiyaclarını ödəmələri vacibdir. Valideynlərin hər bir əkizlərə fərdi diqqəti və sevgisi onlara təhlükəsiz bağlanma tərzini formalaşdırmağa və güclü şəxsiyyətlərə münasibətlər qurmağa kömək edəcəkdir (V.N.Demidov, 1979).

3. Özünü sertifikatlaşdırma və şəxsiyyətin inkişafı

Özünü təsdiq nəzəriyyəsi və şəxsiyyətin inkişafına yanaşma insanları müəyyən şəxsiyyət və ya şəxsiyyət daxilində öz mahiyyətini təsdiqləməyə çalışdıqlarını göstərir. Əkizlərin öz fərdi şəxsiyyətlərini rəsmiləşdirmələri vacibdir. Hər bir əkizin fərdi maraqlarını və şəxsiyyətlərini tanımaq onların özünə hörmətini və şəxsi inkişafını gücləndirir. Hər bir şəxsin məqsədləri və maraqları olmalıdır. Bu, onların mahiyyətini fərdi şəkildə inkişaf etdirməyə və özlərinə inamlarını artırmağa kömək edəcəkdir.

Əkizlərdə özünü təsdiqləmə və şəxsiyyətin inkişafı unikal sosial və psixoloji kontekstdə baş verir. Əkizlər bir-birləri ilə sıx əlaqələr qurduqları və oxşar təcrübələr keçirdikləri üçün onların özünü həyata keçirmə və inkişaf prosesləri bir çox digərlərindən fərqli ola bilər. Bu, həm də onların mahiyyətini təsdiq etmə yollarına və şəxsiyyətlərinin inkişafına təsir göstərir.

Özünü sertifikatlaşdırma insanların öz dəyərlərini, inanclarını və bacarıqlarını təsdiq etmək və nümayiş etdirmək istəyi ilə bağlıdır. Bu proses əkizlərdə bəzi xüsusi xüsusiyyətlərə malikdir. Əkizlər çox vaxt eyni görünüşə və oxşar təcrübələrə sahib olduqları üçün onların fərdi şəxsiyyətlərini müəyyən etmək və təsdiqləmək üçün əlavə əlamətlər tələb olunur. Bu, onların hər birinin unikal olduğunu vurğulamaq istəyini artırır. Əkizlər arasındakı rəqabət və dostluq dinamikası özünü təsdiqləmə prosesinə təsir edə bilər. Bəzi hallarda əkizlər bir-biri ilə

rəqabət aparır və digər hallarda öz bacarıqlarını və nailiyyətlərini göstərməyə çalışırlar, bir-birlərinə dəstək olurlar. Valideynlərin və digər insanların əkizlərinə yanaşma tərzi onların özünü təsdiq etməsinə və şəxsiyyətinin inkişafına böyük təsir göstərir. Valideynlər hər əkizləri ayrı-ayrılıqda tanımalı və dəstəkləməlidirlər (G.M.Dementyeva, 1981)

Əkizlər müxtəlif sahələrdə uğur qazanaraq öz ləyaqətlərini təsdiqləməyə çalışa bilirlər. Məsələn, biri akademik sahədə, digəri isə təlimdə uğur əldə etməklə fərqlənə bilər. Fərqli hobbilər və maraqların inkişafı hər bir əkizin özünəməxsus hiss etməsinə və mahiyyətini təsdiqləməsinə kömək edə bilər. Əkizlər müxtəlif dost qruplarına qoşularaq və sosial əlaqələr quraraq fərdiliklərini vurğulaya bilərlər. Şəxsiyyətin inkişafı insanın zamanla öz mahiyyətini dərk etməsi və dəyişməsi prosesidir. Əkizlərdə şəxsiyyətin inkişafının özünəməxsus cəhətləri var. Uşaqlıq dövründə əkizlər bir-birlərinə çox bağlı və asılı ola bilərlər. Bu dövrdə valideynlərin hər bir əkiz uşağa diqqət və dəstək verməsi vacibdir. Yeniyetməlik dövründə əkizlər fərdi şəxsiyyətlərini müəyyənləşdirməyə çalışırlar. Bu dövrdə fərdiləşdirmə ehtiyacı artır və əkizlər bir-birindən ayrılaraq şəxsiyyətin inkişafı üçün müxtəlif yollar seçə bilərlər. Yetkinlik dövründə əkizlər fərdi şəxsiyyətlərini tam şəkildə rəsmiləşdirmişlər. Onlar müstəqil olaraq şəxsiyyətlərini inkişaf etdirirlər və özlərini təsdiqləmək üçün strategiyalarını davam etdirirlər. Valideynlərin şəxsiyyətinin sağlam inkişafı üçün həyat yoldaşlarının hər birinə fərdi diqqət yetirmələri, onların fərdi maraq və ehtiyaclarını nəzərə almaları vacibdir. Məktəb və sosial mühit də əkizlərin şəxsiyyətinin inkişafına təsir göstərir. Əkizlərin müxtəlif sosial mühitlərdə fəaliyyət göstərməsi onların fərdi kimliklərini rəsmiləşdirməyə kömək edir. Əkizlərin müstəqil hərəkət etmələri və fərdi məsuliyyət daşmaları onların şəxsiyyətlərinin inkişafına müsbət təsir edir (V.N.Demidov, 1978).

Əkizlərdə öz müqəddəratını təyinetmə və şəxsiyyətin inkişafı özünəməxsus sosial və psixoloji dinamika ilə xarakterizə olunur. Bu prosesə fərdiləşdirmə ehtiyacı, rəqabət və ünsiyyətin dinamikası, valideynlərin və ətraf mühitin rolu böyük təsir göstərir. Hər bir əkizin fərdi şəxsiyyətini və şəxsiyyətini inkişaf etdirmək üçün müxtəlif maraq və fəaliyyətlərdə iştirak etməsi vacibdir. Valideynlərinin və sosial mühitin dəstəyi ilə əkizlər möhkəm və balanslı şəxsiyyətlər kimi inkişaf edə bilərlər.

4. Empatiya və emosional intellekt

Empatiya və emosional zəka insanların başqalarının duyğularını anlamaq və bu duyğulara uyğun reaksiya vermək qabiliyyətidir. Əkizlər arasında güclü emosional əlaqə onların bir-birlərinin hisslərini daha yaxşı anlamalarına və empatiya bacarıqlarını inkişaf etdirmələrinə kömək edir. Bu, özünə hörmət və şəxsiyyətlərarası münasibətləri gücləndirir.

Əkizlərin emosional zəka bacarıqlarının inkişafı onların münaqişələri idarə etmək və bir-birini dəstəkləmək qabiliyyətini artırır.

Empatiya və emosional zəka insan münasibətlərinin və şəxsi inkişafın əsas komponentlərindən ikisidir. Bu xüsusi xüsusiyyətlər əkizlərdə özünəməxsus sosial və psixoloji dinamikalarına görə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əkizlərin yaxın münasibətləri və oxşar təcrübələri onların empatiya və emosional zəkanın inkişafına təsir göstərir.

Empatiya bir insanın başqasının emosional vəziyyətini başa düşmək və bölüşmək qabiliyyətidir. Əkizlər bir-birləri ilə güclü emosional bağlara malik olduqları üçün empatiya bacarıqlarını daha dərindən inkişaf etdirə bilirlər. Əkizlər erkən yaşlarından bir-birləri ilə sıx emosional bağ yaradırlar. Bu, onların bir-birinin duyğularını anlamaq və bölüşmək qabiliyyətini artırır. Əkizlər bir-birlərinin emosional vəziyyətlərini çox tez hiss edirlər. Bir əkiz kədərli və ya xoşbəxt olduqda, digəri də eyni duyğunu hiss edə bilər. Əkizlərdə empatiya həm bilişsel, həm də emosional səviyyədə inkişaf edə bilər. Koqnitiv empatiya əkizlərin digərinin nə hiss etdiyini anlamaq qabiliyyətinə, emosional empatiya isə əkizlərin hiss etdikləri duyğuları bölüşmək qabiliyyətinə aiddir. Ailə mühiti və valideynlərin verdiyi emosional dəstək əkizlərdə empatiyanın inkişafına təsir edir. Valideynlər əkizlərin bir-biri ilə və digər insanlarla empatiya qurmasına kömək etməlidirlər. Əkizlərin digər uşaqlar və böyüklər ilə qurduğu sosial əlaqələr onların empatiya qabiliyyətini gücləndirir. Müxtəlif sosial mühitlərdə iştirak etmək onların empatiya qabiliyyətini artırır. Əkizlərin birlikdə keçirdikləri vaxt onların bir-birlərinə daha çox diqqət yetirmələrinə və bir-birlərinin emosional vəziyyətlərini daha yaxşı anlamalarına kömək edir. Emosional intellekt özünün və başqalarının duyğularını tanımaq, anlamaq və idarə etmək bacarığıdır. Əkizlərin emosional zəkaları bir-birləri ilə yaxın münasibətlərindən ötəri xüsusi inkişaf göstərə bilər. Əkizlər bir-birləri kimi davrandıqları üçün bir-birlərini daha yaxşı tanıya və öz duyğularını həyata keçirə bilirlər. Bir-birlərinin davranışlarını müşahidə edərək öz duyğularını tanımaq qabiliyyətini inkişaf etdirə bilirlər (B.İ.Quran, 1993). Əkizlər bir-birlərinin emosional reaksiyalarını müşahidə edərək öz emosional reaksiyalarını tənzimləməyi öyrənə bilirlər. Bu, onlara stresli və ya ziddiyyətli vəziyyətlərdə daha yaxşı davranmağa kömək edir. Əkizlər bir-birlərinin uğur və uğurlarını müşahidə edərək motivasiya oluna bilirlər. Bu, onların öz məqsədlərinə çatmaq üçün daha çox çalışmalarına səbəb olur. Əkizlər erkən yaşlarından bir-birləri ilə sıx sosial əlaqələr qurduqları üçün sosial bacarıqlarını daha erkən inkişaf etdirə bilirlər. Bu, onların dostluq münasibətlərini və digər sosial əlaqələri gücləndirir. Valideynlərin və digər ailə üzvlərinin emosional tarixi əkizlərin emosional zəkasının inkişafında mühüm rol oynayır. Valideynlər əkizlərinin emosional reaksiyalarını başa düşmək və idarə etmək üçün nümunə

olmalıdırlar. Məktəb və digər təhsil mühitləri əkilərin emosional intellektini inkişaf etdirməyə kömək edir. Müxtəlif sosial mühitlərdə iştirak etmək onların emosional intellektual bacarıqlarını gücləndirir. Əkilərə müstəqillik və məsuliyyət vermək onların öz duyğularını və davranışlarını idarə etmək qabiliyyətini artırır. Bu, onların yetkin yaşda daha sabit və emosional cəhətdən güclü olmasına kömək edir.

Əkilərdə empatiya və emosional zəka özünəməxsus sosial və psixoloji dinamikalarına görə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onların sıx emosional əlaqələri və oxşar təcrübələri onlara bu ixtisasları daha dərinləndirən inkişaf etdirməyə kömək edir. Valideynlərinin və sosial mühitin köməyi ilə əkilər empatiya və emosional zəkalarını gücləndirə və güclü emosional və sosial əlaqələr qura bilərlər. Bu, onların şəxsi və gələcək həyatlarında daha uğurlu və məmnun olmalarına kömək edir.

1.2.2. Əkilərdə özünüqiymətləndirmənin psixoloji interpretasiyası

İnsanın özünüdərkini öyrənilməsi problemi hazırda getdikcə daha mürəkkəbləşir və insan haqqında müxtəlif bilik sahələrinin: fəlsəfə, psixologiya və pedaqogikanın kəsişməsində yerləşən mühüm tədqiqat sahəsini təmsil edir. Şəxsi özünüdərk artıq məktəbəqədər yaşda formalaşmağa başlayır ki, bu da onun ətraflı öyrənilməsi ehtiyacını müəyyən edir. Əkilərin xüsusi cüt daxili qarşılıqlı əlaqəsi sayəsində onların şəxsiyyətinin özünü dərk etməsinin öyrənilməsi xüsusi maraq doğurur. Elmi və praktiki psixologiya xüsusi sosial inkişaf vəziyyətinə görə əkilərlə işləmək üçün etibarlı psixoloji və pedaqoji metodların axtarışındadır. Ailədə əkilərin dünyaya gəlməsi özünəməxsus situasiyanın - əkilə situasiyanın yaranmasına gətirib çıxarır ki, bu da məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda özünüdərk inkişafı üçün həm bir sıra üstünlüklərə, həm də maneələrə malikdir (G.M.Dementyeva, 1976). Əkilə vəziyyətində, eyni yaşda olan iki uşaq bir ailədə eyni anda böyüyür və inkişaf edir ki, bu da əkilərin ünsiyyət və oyun üçün hər zaman tərəfdaşa sahib olmasına imkan verir. Məktəbəqədər yaşda aparıcı fəaliyyət olan oyun, uşağa yaşa bağlı məqsədləri daha yaxşı inkişaf etdirməyə və həyata keçirməyə imkan verir. Əkilərin vəziyyətinin mənfi tərəfi əkilərin şəxsi şəxsiyyətinin və özünüdərkini inkişafı ilə bağlı çətinliklərdir (G.M.Dementyeva, 1981). Əkilər arasında qarşılıqlı əlaqə ehtiyacı təbiət tərəfindən əvvəlcədən müəyyən edilir və artıq ana bətnində güc qazanır. Bu cür əkilə əlaqə bütün psixi sahələrə təsir göstərir. Əkilər arasında tez-tez iki fərqli meyl var, bir tendensiya əlaqənin pozulması ilə, digəri isə nə olursa olsun davam etdirmək ehtiyacı ilə əlaqələndirilir. Əkilərin inkişaf xüsusiyyətləri embrional inkişafın çətinlikləri ilə deyil, əkilərin şəxsiyyət inkişaf xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Əkilərin özünüdərkini inkişafını başa düşməkdə xüsusi

yer əkilər arasındakı xüsusi münasibətdir, çünki onlar arasında daimi rəqabət var. Əkilər arasında rəqabət çox erkən başlayır, əkilər valideynlərinin sevgisi, tanınması və bəyənilməsi üçün yarışır. Əkilərin bir anası, bir atası var, valideynlərinin qayğı və diqqəti bərabər bölünür və əkilər çox erkən başa düşürlər ki, valideynlərinin bütün diqqətini və sevgisini əlindən ala biləcək bir rəqib var. Eyni zamanda, əkilər ünsiyyətcillik, utancaqlıq, utancaqlıq və cəsarətsizlik ilə xarakterizə olunur. Əkilər ətraf mühitin dəyişməsinə, komandaya alışmaqda çətinlik çəkirlər, çünki buna ehtiyac yoxdur: birlikdə özlərini yaxşı hiss edirlər.

Beləliklə, əkilər arasındakı əlaqə fərqli bir təbiət ola bilər. Əkilər öz aralarında funksiyaları bölüşərək əməkdaşlıq edə və bir-birini tamamlaya bilərlər. Əkilər arasında konfliktli münasibətlər, rəqabət, cütlükdə dominant və kölə bölünmə də mümkündür (V.N.Demidov, 1979). Bir cüt əkizdə cütlərəarası münasibətlərin xarakteri həm də fərdin özünüdərkinin formalaşmasını müəyyənləşdirir, məktəbəqədər yaşın sonunda ayrılmaz, sabit bir sistemə çevrilir və məktəbəqədər uşağın daxili mövqeyinin formalaşmasına təsir göstərir, məktəbəqədər təhsilə hazırlığı müəyyən edir. məktəb. Özünüdərk uşağa təkə xarici aləmi əks etdirməyə deyil, həm də bu dünyada özünü fərqləndirməyə, özünü tanımağa, keyfiyyətlərini təhlil etməyə və müəyyən formada özünə münasibət qurmağa imkan verir. İnsana kim olduğunu başa düşməyə və özünü qiymətləndirməyə imkan verir. Özünüdərk öz fəaliyyətinin nəticələrini qiymətləndirmək və başqalarının özünə münasibətini dərk etmək və özünü müşahidə yolu ilə əldə edilir. Yerli psixoloji ədəbiyyatda məktəbəqədər uşağın şəxsiyyətinin inkişafının müxtəlif aspektlərinə böyük diqqət yetirən uşaq psixoloqlarının fundamental əsərləri var. Onların bir çoxu özünüdərkətinin formalaşmasına diqqət yetirir (L.İ.Bojoviç, A.L.Venqer, İ.S.Kon, L.S.Viqotski, A.V.Zaporojets, Q.Q.Kravtsov, E.E.Kravtsova, M.İ.Lisina, L.F.Obuxova, K.N.2, Polivan). S.L. Rubinstein yazırdı ki, özünüdərk özünü şüurlu subyekt kimi dərk etməsidir, bunun nəticəsində insanın özü haqqında təsəvvürləri “mən”in şəxsi obrazına çevrilir. Özünüdərk başqa insanlarla münasibətlərdə inkişaf edir və yeddi yaşına qədər uşaq özünü qiymətləndirmək qabiliyyətinə malik olur . T.V. Shchelkunova, özünüdərkətinə böyük məktəbəqədər yaşın sonunda formalaşan özünü tanıma və özünə münasibətin vəhdəti kimi təyin edir (N.L.Qarmasheva, 1985). L.İ. Bozhoviç vurğulayır ki, özünə münasibətin əsasını təşkil edən özünü qəbul etmək artıq məktəbəqədər yaşda yaranır və sonrakı yaş mərhələlərində fərdin özünüdərkinin xarakterini müəyyən edən modallığını saxlayır. Uşağın özünüdərkinin inkişafı valideynlərin uşağa iki fərqli mövqedən münasibətinin təbiəti ilə bağlıdır. Şərtsiz sevgi və qiymətləndirici münasibətlərin mövqeləri. M.İ. Lisina vurğulayır ki, valideynlər uşağı davranışından asılı olmayaraq qeyd-şərtsiz sevirilər, lakin onun davranışını və şəxsiyyətini qiymətləndirirlər. Əkiz vəziyyəti uşağın yaşı,

fiziki və sosial vəziyyəti eyni olan əkizlə müqayisədə əlavə qiymətləndirilməsi üçün şərait yaradır. Son onillikdə uşaqların özünüdərkinin, onların əks etdirmə qabiliyyətinin, özünü inkişaf etdirmə və qiymətləndirmə fəaliyyətinin formalaşdırılması problemi ilə bağlı dissertasiya tədqiqatları ortaya çıxdı. Bunlar N.Yu. Zelenina, A. B. Larina, E. A. Ralkova, A. V. Sergeeva, A. T. Fattulaeva və başqaları (N.L.Qarmasheva, 1985). Müəlliflər vurğulayırlar ki, uşağın özünüdərkinin öyrənilməsi, ilk növbədə, metodiki arsenal baxımından çox çətindir. Məktəbəqədər uşağın özünüdərkinin öyrənilməsi oyun fəaliyyəti ilə həyata keçirilməlidir. Beləliklə, məktəbəqədər yaşlı əkizlərin özünüdərkinin formalaşması və inkişafına kömək etmək üçün obyektiv ehtiyac və bu prosesin həyata keçirilməsinin elmi əsaslı yol və vasitələrinin olmaması arasındakı ziddiyyətin həlli zərurəti ilə əlaqəli bir problem var. Özünə hörmət insanın öz qabiliyyətləri, dəyərləri və ümumi dəyəri ilə bağlı fikirlərini və hisslərini ifadə edir. Özünə hörmət, özünəməxsus psixoloji və sosial amillərə görə əkizlərdə fərqli şəkildə formalaşır və inkişaf edə bilər. Özünə hörmət insanın öz mahiyyətini necə gördüyünü və qəbul etdiyini müəyyən edir. Yüksək və ya aşağı özünə hörmət insanın davranışına və qərarlarına təsir edə bilər. Yüksək özünə hörmət ümumi emosional rifahla əlaqədardır, aşağı özünə hörmət isə depressiya və narahatlıq kimi problemlərə səbəb ola bilər. Özünə hörmət insanların sosial münasibətlərdəki davranışlarına və digər insanlarla münasibətlərinə təsir göstərir. Valideynlərin və ailə üzvlərinin yaxınlığı: Valideynlərin və ailə üzvlərinin əkizlərə fərdi yaxınlığı onların özünə hörmətinə böyük təsir göstərir. Əkizlərin hər birinin fərdi olaraq qiymətləndirilməsi və dəstəklənməsi vacibdir. Əkizləri tez-tez bir-biri ilə müqayisə etmək olar. Bu müqayisələr onların özünü qiymətləndirməsinə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. Biri digərindən daha xeyirli və ya uğurlu hesab edildikdə, bu, özünə inamın azalmasına səbəb ola bilər. Əkizlər öz fərdiliklərini müəyyən etməyə və fərdi şəxsiyyətlərini rəsmiləşdirməyə çalışırlar. Bu proses onların mahiyyətini necə dəyərləndirmələrinə təsir edə bilər. Əkizlərin sosial və akademik nailiyyətləri özlərinə hörmətlərini gücləndirə bilər. Uğur qazandıqları sahələrdə özlərini daha dəyərlı hiss edə bilərlər. Psixoloji şərh çərçivəsində əkizlərin özünü qiymətləndirməsini anlamaq üçün bir neçə nəzəriyyə və yanaşma mövcuddur.

Psixologiya üçün nəzəri və eksperimental təhlilin başqa bir istiqaməti - psixoloji əlamətlərin formalaşmasının real prosesində, onların inkişaf növü və sürətində genotip və mühitin qarşılıqlı əlaqəsi psixologiya üçün az deyil, bəlkə də daha maraqlıdır. Hər hansı bir xüsusiyyət, hətta onun irsi olduğunu fərz etsək də, genetik proqramda verilmiş xüsusi ifadədə kodlaşdırılmır. Sonuncu həmişə həm gen-ekoloji qarşılıqlı əlaqə qanunlarına, həm də faktiki psixoloji qanunlara tabe olan müəyyən inkişaf trayektoriyasının nəticəsidir.

Amerikalı tədqiqatçı A. Anastasinin “Ətraf mühit, irsiyyət və “necə” sualı” əsəri sualın formalaşmasında mühüm rol oynamışdır: əvvəllər mövcud olan insan psixikasında nə olduğunu öyrənmək istəyindən. irsiyyətdən və nəyin ətraf mühitdən olduğunu deyən Anastasi bu iki amilin müəyyən psixoloji funksiyaların formalaşmasında qarşılıqlı əlaqəsi sualına keçməyi təklif etdi.

H.von Braken yazırdı: “İnsanın fərdi “mən”inin yalnız genetik faktorlarla müəyyən olunduğuna inanılan zaman keçdi. Bu sahənin problemləri nə qədər dərinədən öyrənildisə, bir o qədər aydın oldu ki, xarici mühitin şəraitinə və onun genetik faktorlarla müxtəlif toqquşmalarına ciddi diqqət yetirilmədikdə, genetik psixologiyanın gələcək inkişafı mümkünsüzdür (eynini haqqında da demək olar).

Müasir genetika bu yanaşmanın etibarlılığını təsdiqləyir: yalnız genetik amillərdən asılı olan mürəkkəb psixoloji əlamətlər yoxdur - onlar müəyyən bir genotipin müəyyən bir mühitlə (həm ümumi, həm də fərdi) qarşılıqlı təsirində formalaşır - bu qarşılıqlı əlaqə mövzusu olmalıdır.

Son zamanlarda psixogenetikada müxtəlif qohumluq dərəcələrinə malik insanlardan alınan nəticələri bir modeldə birləşdirməyə imkan verən və bunun sayəsində irsiyyətin daha dəqiq qiymətləndirilməsini təmin edən yeni genetik və riyazi üsullar meydana çıxdı. Genetik markerlərin (koordinatları məlum olan və funksiyaları həm məlum, həm də naməlum ola bilən DNT-nin polimorf bölmələri) uzun müddətdir başlayan axtarışları davam edir.

Müxtəlif ölkələrdə geniş spektrli fərdi xüsusiyyətlərin, müxtəlif yaş və şəxsiyyət strukturunda müxtəlif səviyyələrin diaqnostikası da daxil olmaqla çoxillik tədqiqat proqramları həyata keçirilmişdir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bu gün intellekt anlayışı kifayət qədər heterojen şəkildə müəyyən edilir, lakin ümumi mənada idrak sferası ilə əlaqəli fərdi xüsusiyyətlərə aiddir. Bu, fərdin zehni fəaliyyətinin müəyyən bir inkişaf səviyyəsini nəzərdə tutur ki, bu da həyatın gedişində istifadə edilə bilən yeni biliklər əldə etməyə imkan verir.

Nə üçün hələ də intellektin universal, razılaşdırılmış tərifini yoxdur? Birincisi, faktlar bizi qəbul etməyə məcbur edir ki, zəka prinsipinə açıq bir anlayışdır, çünki onun altında sonsuz geniş çeşiddə müxtəlif davranış növlərini əhatə etmək olar. İkincisi, məlum oldu ki, intellektual kimi şərh olunan davranış nümunələri daha çox hakim mədəniyyətin tələblərindən irəli gəlir. Sternberq və həmmüəlliflər öz tədqiqatlarında empirik tədqiqat səviyyəsində intellektual davranış prototiplərini müəyyən etməyə cəhd etmişlər. Mütəxəssislərin cavablarının faktorlaşdırılması əsasında intellektual davranışın üç ən tipik formasını müəyyən etmək mümkün olmuşdur. Bu şifahi intellektidir ki, bu da çoxlu sayda sözləri bilmək, yüksək səviyyədə anlamaqla oxumaq və s. Bu problemin həllidir, yəni. planlar qurmaq, bilikləri tətbiq

etmək bacarığı və s. Və təbii ki, bu, praktiki zəkadır, onun meyarlarından biri məqsədlərə çatmaq bacarığıdır. Şübhə yoxdur ki, müəyyən edilmiş prototiplər o qədər mücərrəddir ki, “kəşfiyyat” termini əslində boş qalır (E.Lupai, 2000).

Əkizlərin normal nitqinin inkişafı üçün valideynlər hər biri ilə ayrı-ayrılıqda danışmalı və digər insanları da buna təşviq etməlidirlər. Əgər müstəqil nitq yaranarsa, uşaqların sosial dairəsini genişləndirmək, bəlkə də onları müxtəlif uşaq bağçası qruplarına yerləşdirmək lazımdır ki, onların ətrafdakı insanlar tərəfindən başa düşülməsinə ehtiyac var. Əkizlərlə elə rəftar etmək tövsiyə olunur ki, onların hər biri öz unikallığını hiss etsin, qardaş və ya bacısından fərqliliklərini bilsin.

Əkizlər arasında mövcud olan güclü bağ onların məktəbə uyğunlaşmasını asanlaşdırır bilər. Əkizlərin birinci sinfə qədər uşaq bağçasında birlikdə olması adətən ən yaxşısıdır. Həmişə digərinin varlığını hiss etmək qabiliyyəti əkizlərə rahatlıq və təhlükəsizlik hissi verir. Ayrımaq istəyi adətən yeniyetməlik dövründə özünü göstərir. Əkizləri hazır olmadan ayırmaq hər ikisi üçün stresli ola bilər və onların bir-birindən müstəqillik inkişafını gecikdirə bilər.

Ancaq bəzən əkizlər arasında böyük temperament və fiziki fərqlər, münasibətlərində bir balanssızlıq olur. Onda yaxşı olar ki, onları əvvəldən müxtəlif siniflərə yerləşdirək. Belə olan halda onların vaxtaşırı bir-birinə baş çəkməsinə icazə vermək lazımdır və müəllimlər bundan xəbərdar olmalıdırlar (N.G.Lngyuveikaya, 1971).

Əkizlər çox vaxt inkişaf baxımından yaşadlarından geri qalırlar. Adətən bu geriləmə nitq sferasında özünü daha qabarıq göstərir. Amma valideynlərin əkizlərə yaxşı münasibəti, onlara lazımi qayğı və diqqət göstərməsi şərti ilə əkizlər tez həmyaşadlarına çatırlar. Buna baxmayaraq, məktəb yaşının başlanğıcındakı gecikmə davam edərsə, əkizləri məktəbə göndərməyə tələsməmək daha yaxşıdır. Bu, onlara fiziki cəhətdən güclənməyə, emosional cəhətdən yetkinləşməyə, daha çalışqan və müstəqil olmağa imkan verəcəkdir. Həmçinin, əkizlər akademik müvəffəqiyyətə görə bir-biri ilə müqayisə edilməməlidir. Bir əkiz çox yaxşı, digəri isə çox pis şagird olsa belə, valideynlər onları “yaxşı” və “aşağı” şagirdlərə bölməkdən çəkinməlidirlər. Valideynlər övladlarına müstəqil oxumağı öyrətməlidirlər - belə ki, biri digərinə qərar verməsin və hər biri ev tapşırığına lazım olan qədər vaxt ayıra bilsin. Əkizlərə uğurlarını əvvəlkiləri ilə müqayisə etməyi öyrətmək lazımdır. Əgər tərifləsəniz, hər ikisi üçün, lakin hər biri özü üçün.

Müəllimlər əkizlərin spesifik xüsusiyyətlərini də bilməlidirlər. Məktəb ictimaiyyəti onların fərdiliyinin inkişafına töhfə verməlidir. Əkizləri bir-biri ilə müqayisə etməyə ehtiyac yoxdur. Müəllim onlara ayrı-ayrılıqda müraciət etməli, hər birini adla çağırmalı və birlikdə müraciət etməkdən çəkinməlidir. Müəllim əkizinin adını səhv deyibsə, onu düzəldən əkizini

tərifləməlidir. Onlara ümumi tapşırıqlar verməyə ehtiyac yoxdur. Daha passiv əkiz aktiv davranış üçün mükafatlandırılmalıdır (N.G.Lnpovetskaya, 1975).

Bəzən valideynlər, nəyin bahasına olursa olsun, əkizləri ayırmağa çalışırlar, çünki bu, daha yaxşı hesab olunur. Bu, əkizlərə düzəlməz zərər verə bilər. Əkizlərin doğuşdan birlikdə olmaq imtiyazına sahib olduğunu xatırlamaq vacibdir. Dünyada çox adamın belə ömürlük yoldaşı yoxdur. Bu, əkizlərin hüququdur və onları ayırmaq üçün həddindən artıq həvəs arzuolunmaz nəticələrə səbəb ola bilər.

Bu nəzəriyyəyə görə, insanlar özlərini başqaları ilə müqayisə edərək özünə dəyər verirlər. Bu, xüsusilə əkizlər üçün doğrudur, çünki onlar tez-tez bir-biri ilə müqayisə edilir. Müsbət müqayisələr (məsələn, bir əkizin digərindən daha yaxşı olduğunu düşünmək) özünə inamı artırır, mənfi müqayisələr isə (digər əkizlərin daha yaxşı olduğunu düşünmək) özünə inamı artırır. Bağlanma nəzəriyyəsinə görə, uşaqlıq dövründə formalaşan bağlanma üslubları insanların öz mahiyyətini və emosional sabitliyini necə dəyərləndirdiyini müəyyən edir. Əkizlərdə güclü və təhlükəsiz bağlanma üslubları onların özünə hörmətini gücləndirir. Valideynlərin hər bir əkiz üçün fərdi qayğısı və sevgisi risksiz bir bağlılığın formalaşmasına kömək edir. Erik Eriksonun psixososial inkişafın mərhələləri nəzəriyyəsinə görə, uşaqlıq və yeniyetməlik dövründə yaşanan təcrübələr insanların özünü şəxsiyyətini və özünü qiymətləndirməsini rəsmiləşdirir. Əkizlər bu mərhələləri birlikdə keçdikləri üçün bir-birlərini dəstəkləyə və fərdiliklərini qurmaq üçün mübarizə apara bilərlər. Hər bir əkizin fərdi nailiyyətləri və bacarıqları qeyd edilməlidir. Bu, onların özlərinə olan inamını gücləndirir və fərdiliklərini vurğulamağa kömək edir. Valideynlər və müəllimlər əkizlərinə müsbət rəy verməli və onları həvəsləndirməlidirlər. Bu, onlara dəyərli olduqlarını hiss etməyə kömək edir. Hər bir tərəfdaşa fərdi diqqət və dəstək göstərmək vacibdir. Bu, onların mahiyyətini dərk etməyə və fərdi şəxsiyyətlərini rəsmiləşdirməyə kömək edir. Əkizlər arasında rəqabət əvəzinə dostluq təşviq edilməlidir. Bu, onların bir-birini dəstəkləyərək, özünə hörmətini gücləndirərək inkişaf etmələrinə kömək edir (E.Lupai, 2000).

Empatiya başqalarının emosional vəziyyətlərini anlamaq və onlara həssas olmaq qabiliyyətidir. Əkizlər empatiya və bənzərsizliyə xüsusi maraq göstərirlər, çünki bir-birləri ilə çox yaxın fiziki və emosional əlaqələrə malikdirlər. Əkizlər doğuşdan bəri bir-birləri ilə sıx fiziki və emosional bağa malikdirlər. Bu bağ onların bir-birinin hisslərini daha aydın və dəqiq anlamaq qabiliyyətini gücləndirir. Əkizlər arasında empatiya tez-tez qarşılıqlı və simmetrik olaraq inkişaf edir. Bir əkiz digərinin emosional vəziyyətini anlayıb ona reaksiya verdikdə, digər əkiz də eyni şəkildə reaksiya verə bilər. Əkizlər bir-birlərinin emosional vəziyyətini tənzimləmək qabiliyyətinə malikdirlər. Bu, onlara emosional rezonans yaratmağa və bir-

birinin hissələrini bölüşməyə imkan verir. Bu xüsusiyyət empatın daha dərinə hiss edilməsinə və başa düşülməsinə kömək edir. Əkizlər eyni mühitdə böyüdükləri və xoş təcrübələr paylaşdıqları üçün bir-birlərinin hissələrini və reaksiyalarını daha yaxşı anlaya bilirlər. Birgə təcrübə onların empatiya səviyyəsini artırır. Empatiya şəxsiyyətin inkişafında və fərdiləşmə prosesində mühüm rol oynayır (E.D.Lutsay, 2001) Əkizlər öz fərdiliklərini qurarkən, bir-birlərinə qarşı empatik olmağı öyrənirlər. Bu, onların emosional səriştəsini və başqalarının hissələrini anlamaq qabiliyyətini inkişaf etdirir. O, həmçinin əkizlər arasında empatiya və bir-birinin şəxsi məkanına və fərdiliyinə hörməti gücləndirir. Bu, onların bir-birinin hissələrinə və ehtiyaclarına daha həssas olmasına kömək edir. Əkizlər bir-birlərinə sosial və emosional dəstək vermək qabiliyyətinə malikdirlər. Bu, onların bir-birlərinə qarşı empatiyasını gücləndirir və sosial münasibətlərində daha təsirli olmalarına kömək edir. Əkizlər arasında empatiya və onların emosional zəka səviyyəsini artırır. Onlar bir-birlərinin hissələrini anlamaq və düzgün reaksiya vermək qabiliyyətini inkişaf etdirirlər ki, bu da onların ümumi emosional və sosial bacarıqlarını gücləndirir. Bu, əkizlərin empatiya inkişaf etdirməsinə və rəqabətli vəziyyətlərdə belə bir-birlərinə qarşı həssas olmağa kömək edir. Möhkəm rəqabət onların bir-birinə empatiyasını zəiflətmir, əksinə, bir-birlərini daha yaxşı başa düşməyə və dəstəkləməyə imkan verir. Əkizlər bir-biri ilə əməkdaşlıq etməyi öyrəndikcə, onların empatiya səviyyəsi də artır. Əməkdaşlıq və əməllərin icrası bacarıqları onların bir-birinin hissələrini və ehtiyaclarını nəzərə almaq qabiliyyətini artırır. Əkizlərin də bənzərsiz və yaxın münasibətləri sayəsində empatiya, dərin və mürəkkəb bir xüsusiyyət var. Güclü fiziki və emosional bağ, emosional inkişaf, şəxsiyyətin fərdiləşməsi, sosial və emosional bacarıqların inkişafı, rəqabət və yoldaşlıq dinamikası, əkizlər arasında empatiyanın formalaşması və bədənin gücünə təsir göstərir. Empatiya əkizlərin həyatında mühüm rol oynayır və onların sosial və emosional inkişafını dəstəkləyir (O.A.Egorova və M.E.Matveenko, 2000).

Əkizlərin özünəməxsus sosial və psixoloji dinamikasını nəzərə alaraq özünüqiymətləndirmənin psixoloji şərhini özünüdərk etmə və qiymətləndirmə proseslərinin mürəkkəb və çoxşaxəli olduğunu göstərir. Valideynlərin, müəllimlərin və sosial mühitin dəstəyi ilə əkizlər möhkəm və balanslı bir öz-güvəni inkişaf etdirə bilirlər. Bu, onların şəxsi və gələcək həyatlarında daha uğurlu və məmnun olmalarına kömək edir.

Əkizlərdə özünə hörmət çoxlu unikal psixoloji və sosial amillərdən təsirlənir. Bu amillər əkizlərin bir-biri ilə münasibətlərindən, ailə mühitindən və sosial dinamikasından tutmuş, fərdi təcrübələrinə və şəxsi sərvətlərinə qədər geniş spektri əhatə edir.

Əkizlərin valideynləri onların hər birinə ayrı-ayrılıqda yaşadıqda və hər birini bir fərd kimi tanıdıqda, əkizlər onların mahiyyətinə daha çox dəyər verə bilirlər. Bu, onların özünə inamını və şəxsi dəyər hissini artırır. Valideynlər və digər ailə üzvləri arasında əkizlərin müqayisəsi özünə hörmətə mənfi təsir göstərə bilər. Bu cür müqayisələr əkizlərdən birinin digəri ilə müqayisədə özünü aşağı qiymətləndirməsinə səbəb ola bilər. Əkizlər çox vaxt bir-biri ilə müqayisə edilir, çünki onlar eyni yaşdadırlar və böyük təcrübə və bacarıqlara malikdirlər. Sosial müqayisə nəzəriyyəsinə görə, insanlar özlərini başqaları ilə müqayisə edərək öz dəyərini müəyyən edirlər. Əkizlər bir-biri ilə müqayisə edildikdə, bu, onların özünə hörmətinə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. Bir əkizin akademik, idman və ya digər sahələrdə digərinə nisbətən daha müvəffəqiyyətli olması özünə hörmətə təsir edə bilər. Xoşbəxt əkiz özünə daha çox inanar, digəri isə özündə daha az dəyərli ola bilər. Əkizlər fərdi şəxsiyyətlərini müəyyən etmək və təsdiqləmək üçün əlavə əlamətlər göstərməlidirlər. Fərdiləşdirmə ehtiyacı onların özünüdərk etmə və özünüqiymətləndirmə proseslərini dərinləşdirə bilər. Əkizlərdə fərqli maraq və bacarıqların inkişafı onların fərdi şəxsiyyətlərini və özünə hörmətini gücləndirə bilər. Hər bir əkizin özünəməxsus maraqları və istedadları olduqda, onlar öz şəxsiyyətlərini daha dəyərli hiss edə bilirlər. Məktəb mühiti və sosial münasibətlər əkizlərin özünə hörmətinə təsir edir. Müxtəlif sosial qruplar və təcrübələr özlərini necə gördüklərini rəsmiləşdirir. Məktəbdə və sosial mühitdə müsbət rəy və uğurlar onların özünə inamını artırır. Əkizlərin müstəqil sosial dairələrə sahib olması onların fərdiliyini təsdiqləməyə və özünə hörmətini gücləndirməyə kömək edir. Müxtəlif dost qruplarında özlərini daha yaxşı ifadə edə bilirlər. Valideynlərin və müəllimlərin müsbət rəyi əkizlərin özünə hörmətini gücləndirir. Müsbət dəstək və təşviq onların özünə inamını və dəyər hissini artırır (M.V.Medvedev və O.L.Malmsberg, 1993).

Əkizlər üçün emosional dəstək almaq onların özlərini daha yaxşı hiss etmələrinə və özlərinə inamlarını artırmağa kömək edir. Valideynlər və müəllimlər tərəfindən göstərilən emosional dəstək onların heysiyyətinə müsbət təsir göstərir. Əkizlər arasındakı rəqabət onların özünə hörmətinə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. Möhkəm rəqabət hər iki əkizin daha çox işləməsinə və özlərinə inamlarının artmasına səbəb ola bilər. Ancaq rəqabət zərərli olduqda, əkiz özünü aşağı qiymətləndirə bilər. Əkizlər arasındakı qardaşlıq onların bir-birini dəstəkləməsinə və bir-birinin uğurlarını paylaşmasına kömək edir. Bu, onların özlərini daha dəyərli hiss etmələrinə və özünə hörmətlərini gücləndirə bilər. Əkizlərdə özünə dəyər bir çox amillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşır. Ailə mühiti, sosial müqayisə, fərdiləşdirmə ehtiyacı, sosial və akademik mühit, valideyn və müəllimlərin dəstəyi, hər ikisinin rəqabət və əməkdaşlıq dinamikası, əkizlərin necə birlikdə yaşayacaqları onların nəyi izlədiklərini və

özlərinə olan inanclarını müəyyən edir. Bu amillərin hər birini nəzərə almaq və onları düzgün idarə etmək əkilərin möhkəm və balanslı bir özüne hörmət inkişaf etdirməsinə kömək edir (A.A.Moldavskaya, 1976)

Əkilə hamiləlik bir çox problem və mübahisələrlə bağlıdır. Diaqnostik meyarların və hesabat nəticələrinin standartlaşdırılması səyləri, həmçinin milli və beynəlxalq təcrübə təlimatlarının hazırlanması tədqiqat və klinik təcrübənin təkmilləşdirilməsinə kömək edəcəkdir. Qlobal ikili və coxsaylı prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi tərəfdaşlığı həm həkimlər, həm də hamilələr tərəfindən müəyyən edilən ən aktual tədqiqat qeyri-müəyyənliyini də müəyyən etdi. Bununla belə, bu mübahisələrin bir çoxunu həll etmək, ən optimal qayğı göstərmək və əkilə hamiləliklərin nəticələrini daha da yaxşılaşdırmaq üçün hələdə randomizə edilmiş nəzarət tədqiqatları və ya böyük yaxşı aparılmış kohort tədqiqatları şəklində daha ciddi tədqiqatlar tələb olunur (A.P.Mnlovanov, 1966).

Psixologiyada özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər problemi ən çox araşdırılan və vacib mövzulardan biridir. Bu sahədə aparılan araşdırmalar insanların özünü necə qiymətləndirdiyini və başqaları ilə münasibətlərinin bir-biri ilə sıx bağlı olduğunu göstərir. Bu mövzular haqqında daha çox məlumat aşağıda verilmişdir:

Özünü qiymətləndirmə insanın öz mahiyyətini necə qəbul etməsi və dəyərləndirməsi ilə bağlıdır. Bu, fərdin öz qabiliyyətləri, perspektivləri və uğurları haqqında fikirlərini əks etdirir.

Yüksək özüne hörmət ümumiyyətlə müsbət mənəvi vəziyyət, yoldaşlıq və uğurlar hissi ilə əlaqələndirilir. Özüne hörmətin aşağı olması, əksinə, depressiya, sınıntı və sosial münasibətlərdə çətinliklərlə əlaqələndirilə bilər.

Şəxslərarası münasibətlər fərdlər arasındakı əlaqələr və qarşılıqlı təsirlərdir. Bu münasibətlər müxtəlif kontekstlərdə, o cümlədən ailə, dostlar, həmyaşıdlar və digər sosial qruplarda baş verə bilər. Özüne hörməti yüksək olan fərdlər ümumiyyətlə daha güclüdür və insanlar arasında müsbət münasibət qururlar. Bu, onların sadıq və öz mahiyyətlərinə açıq olmaları və başqaları ilə ünsiyyətdə olarkən öz mahiyyətlərinə hörmət etmələri ilə bağlıdır. Özüne hörmətin aşağı olması fərdin başqaları ilə münasibətdə çətinliklər yaşamasına səbəb ola bilər. Bu, özünü dəyərsiz hiss etmək, tənqidi qəbul edə bilməmək və yəndəmsizlikdən incimək və sosial münasibətlərdə narahatçılıq hissi ilə nəticələne bilər. İnsanlar arasındakı münasibətlərin keyfiyyəti özünü qiymətləndirməyə də təsir edə bilər. Müsbət və dəstəkləyici əlaqələr bir insanın özünü daha yaxşı və daha dəyərlə hiss etməsinə kömək edə bilər. Əksinə, tənqid və mənfi təsirlər özünü qiymətləndirmənin azalmasına səbəb ola bilər. Bu strategiyalar insanların özünü hörmətini və şəxsiyyətlərarası münasibətlərini gücləndirə bilər, nəticədə onlara daha xoş və mənalı bir həyat yaşamağa kömək edir (M.V.Medvedev, 1993).

Əgər əkizlər özünə hörmət problemi ilə qarşılaşırlarsa, psixoloji dəstək ala bilərlər. Məsləhət və terapiya onların özünə inamını və emosional dayanıqlığını gücləndirir. Əkizlər üçün qrup terapiyası seanslarının aparılması onların bir-biri ilə əlaqəsini gücləndirir və özlərinə hörmətlərini artırır. Bu, onların qarşılıqlı anlaşmasını və bir-birinə dəstəyini təmin edir. Əkizlərin fərdi maraq və qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün onları müxtəlif fəaliyyətlərlə məşğul olmağa təşviq etmək vacibdir. Bu, onların fərdiliyini və özlərinə olan hörmətini artırır. Əkizlərin sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmək və özlərinə olan hörmətlərini artırmaq üçün ictimai fəaliyyətlərlə məşğul olmağa təşviq edilməlidir. Bu, onların sosial bacarıqlarını gücləndirir və emosional dayanıqlığını artırır.

Əkizlərin mahiyyətinə hörmət onların psixoloji inkişafının vacib aspektidir. Yüksək mənliyə hörmət onların şəxsiyyətinə, akademik performansına, sosial bacarıqlarına və emosional sağlamlığına müsbət təsir göstərir. valideynlər, müəllimlər və psixoloqlar əkizlərdə özünə inamı gücləndirmək, onların sağlam və balanslı inkişafını təmin etmək üçün birlikdə çalışmalıdırlar (A.A.Moldavskaya, 1976).

Əkizlərdə özünə hörmət onların psixoloji inkişafında və şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Onların fərdi ehtiyaclarını və imkanlarını tanımaq və dəstəkləmək özünü qiymətləndirmə prosesinə müsbət təsir göstərir. valideynlər, müəllimlər və psixoloqlar əkizlərin özünə hörmətini gücləndirmək üçün birlikdə çalışmalıdırlar.

1.2.3. Əkizlərdə şəxsiyyətlərarası münasibət problemləri

Əkizlər arasındakı şəxsiyyətlərarası münasibətlər həm maraqlı, həm də bəzən problemli bir mövzudur. Əkizlər fiziki və emosional olaraq bir-birinə çox yaxın olduqları üçün münasibətləri çox mürəkkəb ola bilər. Burada əkizlər arasında baş verən bəzi şəxsiyyətlərarası münasibətlər problemləri və bu problemləri idarə etmək üçün bəzi tövsiyələr verilmişdir (A.P.Milovanov, 1990):

Əkizlər arasında görülən şəxslərarası münasibət problemləri

Qarşılaşmalar və Rəqabət: Əkizlər, oxşarlıqlarına baxmayaraq, bir-biri ilə rəqabət aparır və qarşılaşırlar. Bu, onların münasibətlərində gərginlik yarada bilər.

Fərqliliklərə cavab: Əkizlər öz şəxsiyyətlərini bir-biri ilə müqayisə etməyə meyilli olsalar da, onların fərdi fərqləri və maraqları var. Bu fərqlər qarşılıqlı fikir ayrılığına səbəb ola bilər.

Asılılıq və Təsir: Əkizlər arasında asılılıq və müdaxilə yaranır, çünki biri digərinin fikirlərinə və davranışlarına çox asanlıqla təsir edə bilər.

Müstəqillik hissi: Bəzən əkizlər fərqli müstəqillik hissləri, müstəqil olma ehtiyacı və özünəməxsus hisslər yaşaya bilər.

Yarışlar və Qarşılaşmalar: Əkizlər arasında rəqabət və qarşılaşmalar mənfi rəqabət və qısqanclıq hisslərinə səbəb ola bilər.

Əkizlər arasında güclü və dostluq əlaqələri qurmaq və inkişaf etdirmək üçün valideynlər, müəllimlər və digər tərəflər birlikdə diqqət, anlayış və dəstək göstərməlidirlər. Bu, onların bir-birinə dəstəyini və anlayışını artırır. Problemləri daha effektiv həll etməyə kömək edir (A.V.Mixaylov, 2000).

Əkizlər, fərdi uşaqlıq və yeniyetməlik dövründə, öz fərdi kimliklərini formalaşdırmaq üçün çalışırlar. Bu, onların bir-birindən ayrılmağa və öz fərdi xüsusiyyətlərini vurğulamağa ehtiyac duyduğu bir prosesdir. Fərdiləşməsində hərəkətdə yaşaya bilən proses, onlar tez-tez bir-biri ilə əlaqəli şəkildə edilir və eyni şəxsiyyətin iki yarısı kimi görünə bilər.

Əkizlər fərqli maraq və bacarıqlar inkişaf etdirməyə çalışır, bu, şəxsiyyətlərlə münasibətlərdə gərginlik yarada bilər. Onlar bir-birilərindən fərqli şəkildə uğur qazanmağa çalışarkən, dəstək və anlaşma ilə hiss edə bilərsiniz. Əkizlər arasında rəqabət, onların özünüqiymətləndirməsinə və münasibətlərinə ciddi təsir göstərə bilər. Bir əkinin başqasından daha uğurlu və ya bacarıqlı hesablaşma, aralarındakı münasibətləri gərginləşdirə bilər. Bu, rəqabətdə və münasibətlərdə təsirli ola bilər. Müqayisələr, bir əkinin özünü daha az dəyərlı hiss etməsinə və digərinə qarşı qısqanclıq və hissiyyət duymasına səbəb ola bilər. Əkizlər arasında güclü emosional bağ və asılılıq münasibətləri ola bilər. Bu, onların bir-məhsuldarlığına və dəstək olmasına kömək etsə də, eyni zamanda müstəqil olma qabiliyyətini zəiflədə bilər. Onlar bir-birlərindən ayrı çəkə bilər (A.M.Mommalov, 1988).

Əkizlər, bir-birlərindən uzaqda olsa, tək qalma qorxusu yaşaya bilər. Bu, onların müstəqillik inkişaf etdirməsi çətin və bir- çox çox olmalarına səbəb olur. Əkizlər tez-tez eyni dost qrupu ilə birlikdə olurlar. Bu qısqanclıq və proses yaranır. Əkizlər müxtəlif sosial dairələrdə olmaqda, bu, aralardakı münasibətlərdə inkişafa səbəb ola bilər. Onlar fərqli dostlar və sosial əlaqələri inkişaf etdirərkən, bir-birilərini əldə etməkdə və anlamada çətinlik çəkə bilərsiniz. Əkizlərin fərqli şəxsiyyət tipləri və davranış tərzləri ola bilər. Bu fərqlər, onların münasibətlərində yarada bilər. Məsələn, daha çox ekstrovert, başqaları kimi introvert ola bilər, bu da aralarındakı münasibətlərdə anlaşılmazlıq və gərginliyə səbəb ola bilər. Əkizlər arasında fərqli davranış tərzləri də münasibətlərdə inkişaf yarada bilər. Məsələn, daha bir şey əldə etmək və kortəbii ola bilər, başqaları daha çox planlı və təşkilatlıdır. Bu fərqlər, bir-birlərini anlamaqda və yaranmada səbəb ola bilər. Valideynlər və müəllimlər, əkizlərin fərdi şəxsiyyətlərini inkişaf etdirmələrinə dəstək olmalıdırlar. Hər bir əkizə fərdi diqqət və dəstək

göstərir, onların öz fərdiliyini vurğulamalarına kömək edə bilər. Əkizləri bir-biriləri ilə mübarizədən çəkmək vacibdir. Onların hər birinin fərdi uğurları və bacarıqları qeyd edildiyi kimi olmalıdır. Əkizlərin müstəqillik inkişaf etdirmələrinə və məsuliyyət götürmələrinə imkan vermək vacibdir. Bu, onların öz fərdiliklərini və güclü yönələrini kəşf etmələrinə kömək edə bilər. Əkizlərin fərqli sosial dairələrə malik olmasına imkan vermək və inkişaf etdirmək, onların fərdi şəxsiyyətlərini həyata keçirmələrinə kömək edə bilər (B.İ.Kogan və B.M.Kukhlik, 1987).

Əkizlər arasında şəxsiyyətlərarası münasibətlərdəki inkişaf, onların unikal sosial və emosional dinamikalarından qaynaqlanır. Valideynlərin, müəllimlərin və digər dəstək sistemlərinin rolu, bu problemlərin həllində təhlükə kəsb edir. Əkizlərin sağlam şəxsiyyətlərini və bacarıqlarını inkişaf etdirmələrinə dəstək olmaq, onların və balanslı münasibətlər qurmasına kömək edir. Bu, onların şəxsi və sosial inkişafını gücləndirərək, daha harmonik və bir həyat yaşamalarına imkan verir.

Əkizlər arasındakı şəxsiyyətlərarası münasibətlər onların psixoloji inkişafında mühüm rol oynayır. Bu əlaqələr onların sosial bacarıqlarını, emosional bacarıqlarını, şüurunu və şəxsiyyətini formalaşdırır. Əkiz qardaşlar və ya əkizlər bir-birləri ilə bu əlaqələr vasitəsilə çoxlu təcrübələr yaşayır və paylaşır və bu, onların inkişafına təsir edir. Əkizlər arasında təbii olaraq yaranan əlaqələr onların bir-birləri ilə bağlarını rəsmiləşdirir. Bu əlaqələr onların bir-biri ilə əlaqə saxlamasına və bir-birini dəstəkləməsinə şərait yaradır. Əkizlər böyüdükcə ətraf mühit, məsələn, valideynlər, ailə üzvləri və ya məktəb yoldaşları onların münasibətlərini rəsmiləşdirir. Başqalarının dəstəyi və təşviqi əkizlər arasındakı əlaqəni gücləndirməyə kömək edir. Əkizlər arasında rəqabət onların bir-birinə olan dostluğunu və motivasiyasını artırır. Bu rəqabət onların münasibətlərini daha da gücləndirir, daha aktiv və müsbət təsirlərə yönəldir. Əkizlər arasındakı dostluq və dəstək onların bir-birini başa düşməsinə və hörmətini artırır. Bir-birinə dəstək və anlayış göstərmək əkizlər arasındakı əlaqəni daha yaxın və güclü edir. Hər bir əkizin fərdi dəyərləri, maraqları və maraqları var. Bu fərdi fərqlər əkizlər arasında mübahisələrə və fikir ayrılıqlarına səbəb ola bilər, həm də onların bir-birini başa düşməyi və hörmət etməyi öyrənməsinə kömək edir (N.P.Şabalova, 1988).

Əkizlər arasında dəstək və anlayış münasibətlərin güclü və mehriban olmasını təmin edir. Bir-birini dəstəkləmək və anlamaq, bir-birlərinə qarşı dəyərli hisslər hiss etmələrinə səbəb olur. Valideynlər və müəllimlər birlikdə əkizlərə diqqət və məsuliyyət göstərməlidirlər. Hər bir insanın fərdi ehtiyacları, maraqları və hissləri olduğunu başa düşmək vacibdir. Əkizlərin müsbət davranışlarını və uğurlarını müəyyən etmək və gücləndirmək, onların münasibətlərinin müsbət istiqamətdə inkişafına kömək edir.

Əkizlər arasında möhkəm, anlayışlı və dəstəkləyici şəxsiyyətlərə əlaqələr onların psixoloji inkişafını dəstəkləyir və birlikdə yaşamağa imkan verir. Valideynlər, müəllimlər və digər maraqlı tərəflər bu əlaqələri gücləndirmək üçün bir-birinə dəstək olmalıdırlar.

Digər insanlar əkizlər arasındakı əlaqənin xüsusi bir məna daşdığını düşünə bilər. Həqiqətən də əkizlər arasında daha yaxşı anlaşma, daha yaxşı bağlılıq və daha dərin əlaqə müşahidə edilir, lakin bu, avtomatik olaraq baş vermir. Əkizlər arasında münasibətlər fərqli şəkildə inkişaf edir və əkizlər arasındakı münasibətlər də bir qədər mürəkkəb ola bilər.

Əsas problemlərdən biri də əkizlərin bir-birini içəridən və xaricdən tanıması, özünəməxsus hisslərə sahib olması, bir-birinin yaşadıklarını və istəklərini daha rahat başa düşmələridir, lakin buna baxmadan, təəssüf ki, ətrafdakı insanların iştirakı olmadan baş verir. Buna görə də əkizlərin başqaları ilə əlaqə qurarkən diqqətli və həssas olması vacibdir.

Bəzən əkizlər arasında rəqabət və qısqançlıq olur. Bu həm xoş, həm də qəribə hissdır, çünki əslində əkizlər bir-birini dəstəkləməlidir. Buna görə də, bu cür problemləri həll etməyin ən yaxşı yolu açıq və uyğun bir dildə məsləhətləşmək və bir-birini dəstəkləməyə çalışmaqdır.

Əkizlərin müstəqil şəxsiyyətlərə sahib olduğunu başa düşmək və hörmət etmək də vacibdir. Bir əkizi digərindən üstün tutmaq və ya şəxsiyyətindən məhrum edərək onu dəyişməyə məcbur etmək əvəzinə, hər bir əkizin səssizliyini qəbul edib, onu dəstəkləmək ən yaxşı seçimdir. Bu, möhkəm bir əlaqənin əsasını təşkil edir (V.D.Novikov, 1993).

Ümumiyyətlə, əkizlər arasındakı münasibətlər əkiz olmayanlar arasındakı münasibətlərlə eyni problemlərlə həll oluna bilər, lakin əkizlərin xas birliyi və uyğunsuzluğu daha tez ortaya çıxır. Əkizlər arasında güclü, dəstəkləyici və anlayışlı bir əlaqə qurmaq üçün vaxt, səy və əlaqə qurma bacarıqları tələb olunur.

Şəxslərə münasibətlər insanların bir-birinə, özünə və cəmiyyətə qarşı davranış və münasibətlərinin mürəkkəb və dinamik təsnifatıdır. Bu əlaqələr insanların bir-birinə yaxınlaşması, əlaqə qurması, dəstək verməsi, həssaslıq və qarşılıqlı anlaşma göstərməsi daxildir. Şəxslərə münasibətlər həm şəxsi, həm də sosial inkişafımız üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir və həyatımızın hər bir sahəsinə təsir göstərir.

Bu əlaqələr işgüzar yoldaşlıq, dostluq, ailə münasibətləri, romantik münasibətlər və sosial qruplar kimi müxtəlif formalarda göstərilə bilər. Bu əlaqələr insanların öz ehtiyaclarını və başqalarının ehtiyaclarını anlamaq, onlara hörmət etmək, onları dinləmək, bir-birini dəstəkləmək və çətin anlarda bir-birinə kömək etmək kimi əsas tələbləri dəstəkləyir.

Şəxslərə münasibətlərin keyfiyyəti tərəflərin bir-biri ilə anlaşa bilməsi, hisslərini ifadə etmələri və ehtiyac duyduqları zaman dəstək ala bilmələri ilə bağlıdır. Yaxşı münasibətlər inam, anlaşma, açıqlıq və müvafiq konstruktiv ünsiyyət vasitəsilə inkişaf edir.

Digər tərəfdən, problemlı şəxsiyyətlərarası münasibətlər qarşılıqlı fikir ayrılığı, inamsızlıq, şöhrətpərəstlik, qısqanclıq, qəzəb və ya hörmətsizlik kimi məsələlərlə nəticələnə bilər. Bu cür problemləri həll etmək üçün müvafiq konstruktiv ünsiyyət, dostluq, hörmət və anlaşma tələb olunur (G.G.Okoev, 1991).

Ümumiyyətlə, şəxsiyyətlərarası münasibətlər insan həyatında çox mühüm rol oynayır və möhkəm, dəstəkləyici və anlayışlı münasibətlərin inkişafı sağlamlığın və rifahın əsasını təşkil edir.

Psixologiyanın ən çətin problemlərindən biri psixikanın sosial və bioloji təyini arasındakı əlaqə problemidir. İndi aydın olur ki, zehni inkişaf insanın həyat trayektoriyasının həyata keçirildiyi həm bioloji, həm də sosial təsirlərlə müəyyən edilir. Lakin zahiri və daxili müəyyənləşmə dərəcəsi məsələsi müxtəlif psixoloji məktəblərdə və istiqamətlərdə fərqli şəkildə həll olunur. Psixi proseslər və dövlətlər müəyyən psixi təzahürün xarici və ya daxili amillərlə müəyyənləşdirilməsi dərəcəsi ilə bağlı suala cavab vermir. Bu baxımdan, psixologiya üçün həddindən artıq maraqlı bu xüsusi problemin həllinə yönəlmiş diaqnostika növləridir. Bu üsullardan biri də əkiz metodudur ki, bu üsul eyni gen dəstinə malik olan monoziqot əkizlərlə genotipləri müxtəlif olan diziqotik əkizlərin psixoloji və digər keyfiyyətlərinin müqayisəsi ilə xarakterizə olunduğu üçün bizim üçün maraqlıdır. Əkizlərə tətbiq edilən ətraf mühitin təsirlərinin təxminən bərabər olması əsasına əsaslanan bu üsul genotip və ətraf mühitin tədqiq olunan psixoloji keyfiyyətə təsirini müəyyən etmək məqsədi daşıyır. Ayrılan əkizlərin üsulu xüsusi maraqlı doğurur. Bu üsul erkən yaşda ayrılan əkizlər arasında cütlüklər arasında müqayisələri nəzərdə tutur. Əgər monoziqot əkizlər oxşar şəkildə ayrılıb, müxtəlif şəraitdə böyüyüblərsə, onda onların bütün oxşarlıqları onların gen eyniliyi, fərqləri isə ətraf mühit faktorlarının təsiri ilə müəyyən edilməlidir. Belə əkizlərin gələcəkdə oxşar həyat strategiyaları seçdiyi güman edilir. Bununla belə, əkizlərin əksinə, bir-birindən fərqli aolmaq istədiklərinə dair sübutlar var (V.N.Demidov və L.S.Persnannov, 1982). Hal-hazırda psixologiyada monoziqotik əkizlərin həyat mənası oriyentasiyalarında kifayət qədər böyük oxşarlığa malik olduqları və onların həyat mənalı strategiyalarının tamamilə fərqli olması ilə bağlı məlumatların etibarlılığı ilə bağlı ziddiyyətlər mövcuddur. Bu ziddiyyət bu tədqiqatın məqsədini müəyyən edir - monoziqotik əkizlərin həyat mənalı yönümlərində və intellektual üstünlüklərində oxşarlıq və fərqlərin dərəcəsini müəyyən etmək.

Görülən işlərin nəticələrini yekunlaşdıraraq əminliklə deyə bilərik ki, irəli sürülən fərziyyə təsdiqləndi - şəxsiyyətin ümumi oriyentasiyası, dəyər yönümləri, sistem kimi xüsusiyyətləri müəyyən edən monoziqot əkizlərin məna-həyat mənzərəsinin oxşarlığı. bir insanın dünya və ətrafdakı insanlarla münasibətləri, özünə münasibət xüsusiyyətləri, diziqotik

əkizlərin nəzarət qrupuna nisbətən daha yüksəkdir. Həmçinin müəyyən edilmişdir ki, monoziqot əkizlər dizigotik əkizlərə nisbətən intellektual üstünlüklərdə daha yüksək oxşarlıq səviyyəsinə malikdirlər. Şəxsiyyətin məna-həyat mənzərəsinin hansı komponentlərinin əsasən irsi amil tərəfindən müəyyən olunduğu və şəxsiyyətin dəyər-semantik sferasının problemlərinə marağın artması ilə əlaqədar olaraq ondan asılı olmadığı göstərildi bu sosialın obyektiv tədqiqinə ehtiyac yarandı.

Şəxsiyyətin mərkəzi mövqeyini təyin edən dəyər-semantik oriyentasiyalar sosial fəaliyyətin istiqamət və məzmununa, ətraf aləmə və özünə ümumi yanaşmaya təsir göstərir, insanın fəaliyyətinə məna və istiqamət verir, onun davranış və hərəkətlərini müəyyən edir. Bir insan məna tapmağa çalışır və bu arzu yerinə yetirilmədikdə məyusluq və ya ekzistensial boşluq hiss edir. Ölkəmizdə və xaricdə şəxsiyyətin dəyər-semantik sferası problemi ilə bağlı aparılan tədqiqatlar göstərmişdir ki, dəyər-semantik istiqamətlər şəxsiyyət strukturunun ən mühüm komponentləridir. Digər sosial-psixoloji formasiyalarla yanaşı, onlar davranış tənzimləyicisi funksiyalarını yerinə yetirir və insan fəaliyyətinin bütün sahələrində özünü göstərir. İnsanın məna arzusu ən vacib insan ehtiyaclarından biridir, onun ödənilməsi məsuliyyəti öz üzərinə götürmək qabiliyyəti və insanın öz taleyini idarə etmək qabiliyyətinə inamı ilə müəyyən edilir. Şəxsi mənanın mövcudluğunun əsas göstəricisi həyatın mənalılığıdır. Həyatın mənalılığı keçmişin, indinin və gələcəyin mənalılığı, həyatda bir məqsədin olması, həyatın ontoloji əhəmiyyətinin fərdi təcrübəsi kimi müəyyən edilir. Həyatın mənalılığı ahəngdar insanın, davamlı və yaradıcı şəkildə inkişaf edən şəxsiyyətin inkişafı üçün zəruri və kafi şərtidir. Buna görə bir insanın həyat yönümlərinin mənasına həsr olunmuş tədqiqatlar çox vacibdir. Tədqiqat zamanı əldə edilən məlumatlar əkizlərlə işləyən psixoloq və müəllimlərin işində istifadə oluna bilər.

Psixi həyatın sosial və bioloji təyininin korrelyasiyası problemi psixologiyada ən çətin problemlərdən biridir. İndi aydın olur ki, psixi inkişaf şəxsiyyətin həyat trayektoriyasının həyata keçirildiyi həm bioloji, həm də sosial təsirdən asılıdır. Lakin zahiri və daxili müəyyənləşmə dərəcəsi ilə bağlı məsələ müxtəlif psixoloji məktəblərdə və cərəyanlarda fərqli şəkildə həll olunur. Psixi proseslər və vəziyyətlər hər hansı bir psixi təzahürün xarici və ya daxili amillər tərəfindən müəyyən edilməsi dərəcəsi ilə bağlı suala cavab vermir. Beləliklə, psixologiyaya böyük maraq bu problemin həllinə yönəlmiş diaqnostika növləri ilə təmsil olunur. Monoziqotik əkizlər üsulu belə üsullardan biridir. Maraqlıdır, çünki o, eyni gen dəstinə malik monoziqot əkizlərin və müxtəlif genotiplərə malik olan dizigotik əkizlərin psixoloji və digər keyfiyyətlərinin müqayisəsi ilə səciyyələnilir. Bu üsul əkizlərə ətraf mühitə təsirin müvəqqəti bərabərliyə malik olması ilkin şərtinə əsaslanır. Bu metod genotip və ətraf

mühitin öyrənilən psixoloji keyfiyyətə təsirini aşkar etmək üçün nəzərdə tutulub. Xüsusi maraq ayrılan əkizlərin metodunu təmsil edir. Bu üsulla erkən yaşda ayrılan əkizlərin intrapair müqayisəsi aparılır. Əgər monoziqot əkizlər oxşar şəkildə ayrılıb, müxtəlif şəraitdə böyüyüblərsə, onların bütün fərqləri ətraf mühit faktorlarının təsirindən yaranır və bütün oxşarlıqları onların genik eyniliyinə səbəb olur. Belə hesab edilir ki, belə əkizlər öz həyatlarında oxşar həyat mənalı strategiyalar seçirlər. Ancaq əkizlərin əksinə, bir-birindən fərqlənmək istədikləri məlumatlar var. İndi psixologiyada monoziqot əkizlərin həyat mənalı oriyentasiyalarının kifayət qədər yüksək dərəcədə oxşarlığı və onların həyat mənalı strategiyalarının kifayət qədər müxtəlif olması ilə bağlı məlumatların etibarlılığı ilə bağlı ziddiyyətlər mövcuddur (A.V.Novikova və B.S.Proxorova, 2000) Bu ziddiyyət hazırkı tədqiqatın məqsədini müəyyənləşdirir. Bu, monoziqot əkizlərin həyat mənalı oriyentasiyalarının və intellektual üstünlüklərinin müəyyən dərəcədə oxşarlıq və fərqliliklərinin ifşasıdır.

Aparılan tədqiqatlar zamanı məlum olmuşdur ki, monoziqot əkizlər ilk növbədə intellekt testlərində (Raven və Kettel testlərində faiz fərqi müvafiq olaraq 2,32% və 5,21%) cütdaxili oxşarlıq səviyyəsini daha yüksək nümayiş etdirirlər. Bu, zəka parametrinin (IQ) əsasən irsiyyətin təsiri ilə yarandığı nəzəriyyələri təsdiqləyir. Monozigotik əkizlərin həyat mənalı mənzərəsinin oxşarlığı dizigotik əkizlərin nəzarət qrupuna nisbətən daha çoxdur. Həyat mənalı oriyentasiyaların müxtəlif komponentləri müxtəlif səviyyəli korrelyasiyaya malikdir. Monozi-qotik əkizlər, nəzarət qrupu dizigotik əkizlərlə müqayisədə praktiki olaraq həyat mənalı oriyentasiyaların bütün parametrləri üzrə daha yüksək səviyyəli daxili oxşarlıq nümayiş etdirir. Parametrlərin ən əhəmiyyətli sapmaları imtahan verənin həyatında gələcək həyatda mövcudluğunu təsvir edən LMO testində "Həyatın Məqsədləri" miqyasında müşahidə olunur, bu da həyata məna, oriyentasiya və vaxt perspektivi verir. Beləliklə, şəxsiyyətin həyati mənalı mənzərəsinin verilmiş komponentinə irsiyyətin ilkin təsiri haqqında nəticə çıxarmaq olar. Dizigotik əkizlərin nəzarət qrupunda LMO testinin "Proses" şkalası üzrə monoziqot əkizlər qrupuna nisbətən daha çox oxşarlıq müşahidə olunur. Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, şəxsiyyətin həyati mənalı mənzərəsinin verilmiş komponenti ən az irsi faktorun təsirindən asılıdır. Monozigot əkizlər də özünü aktuallaşdırma testinin aspirasiya parametrləri üzrə daha yüksək səviyyəli cüt daxili oxşarlıq nümayiş etdirirlər. Görülən işlərə yekun vuraraq, irəli sürülən hipotezin özünü doğrultduğunu əminliklə təsdiqləmək olar. Şəxsiyyətin ümumi oriyentasiyası, dəyərlərin oriyentasiyası, şəxsiyyətin dünyaya və ətrafdakı insanlara münasibət sistemi, özünə münasibətin xüsusiyyətləri kimi xüsusiyyətləri müəyyən edən monoziqot əkizlərin həyat mənalı mənzərəsinin oxşarlığı daha çoxdur. Həmçinin aşkar

edilmişdir ki, monoziqot əkilər dizyotik əkilərlə müqayisədə intellektual üstünlüklərin xüsusiyyətlərinin oxşarlıq səviyyəsini daha yüksək nümayiş etdirirlər. Şəxsiyyətin həyat mənalı mənzərəsinin hansı komponentlərinin əsasən irsi amil tərəfindən müəyyən olunduğu, hansının ondan asılı olmadığı göstərilmişdir. Şəxsiyyətin dəyər-semantik sferası problemlərinə maraq artdıqca, şəxsiyyətin obyektiv öyrənilməsi zərurəti yaranmışdır. Şəxsiyyətin mərkəzi mövqeyini müəyyən edən dəyər-se-mantik istiqamətlər oriyentasiyaya və sosial fəaliyyətin məzmununa, ətraf aləmə və özünə ümumi yanaşmaya təsir göstərir və şəxsiyyətin fəaliyyətinin mənasını və istiqamətini təşkil edir, onun davranışını və hərəkətlərini müəyyən edir. Şəxs mənanı tapmağa can atır və bu arzu həyata keçirilmədikdə məyusluq və ya ekzistensial boşluq hiss edir.

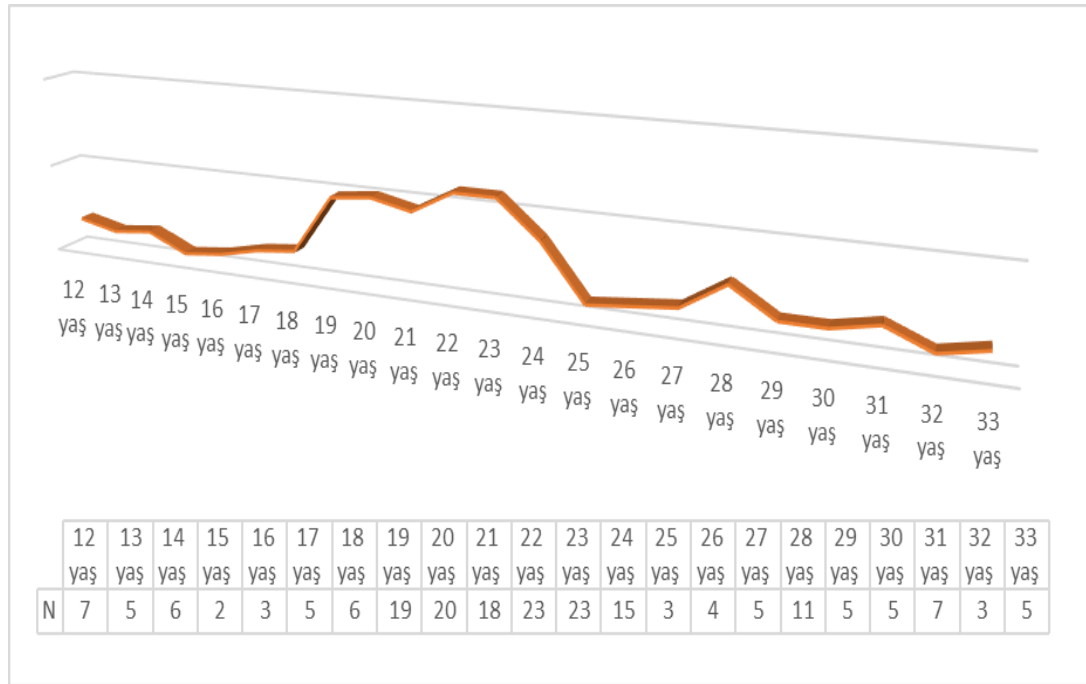
II FƏSİL. TƏDQIQATIN METOD VƏ METODİKALARI

2.1. Tədqiqatın keçirildiyi yer

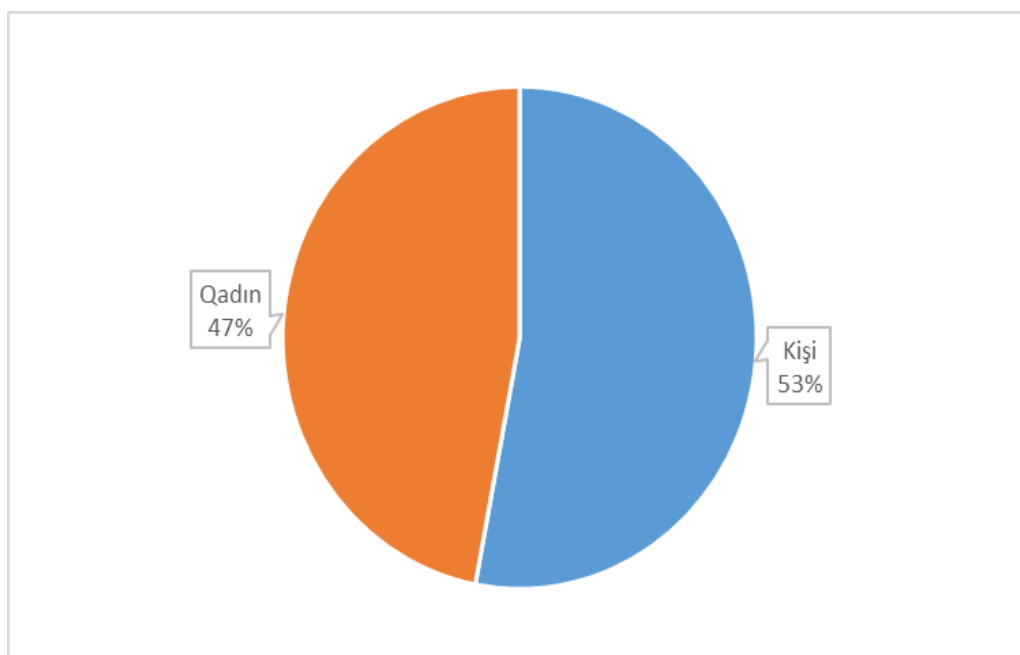
Tədqiqatın könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilmişdir. Sorğuda iştirak etmək iştirakçılar üçün heç bir risk təşkil etmir. Metodikaların tam şəkildə doldurulması təxminən 25 dəqiqə çəkir. Sorğu anonimdir və nəticələr yalnız ümumiləşdirilmiş formada təhlil olunub.

Tədqiqat İnci group of companies şirkətinin əməkdaşları və əməkdaş yaxınları üzərində həyata keçirilmişdir. Tədqiqat 2024 cü il fevral-aprel aylarını əhatə etmişdir.

Tədqiqatın iştirakçıları, işin məqsədinə müvafiq olaraq seçmə üsulu ilə təyin edilmişdir. Belə ki, seçilən tədqiq olunanlar 12-33 ($m=22,4$; $sd=1,7$) yaş həddində olan əkizlərdir (şəkil 3.1.). Ümumi olaraq tədqiq olunan qismində 100-cüt (200 nəfər) əkiz seçilmişdir. Tədqiq olunan əkizlərin 53%-i (105 nəfər) kişi, 47%-i (95 nəfər) qadınlardır (şəkil 3.2.).

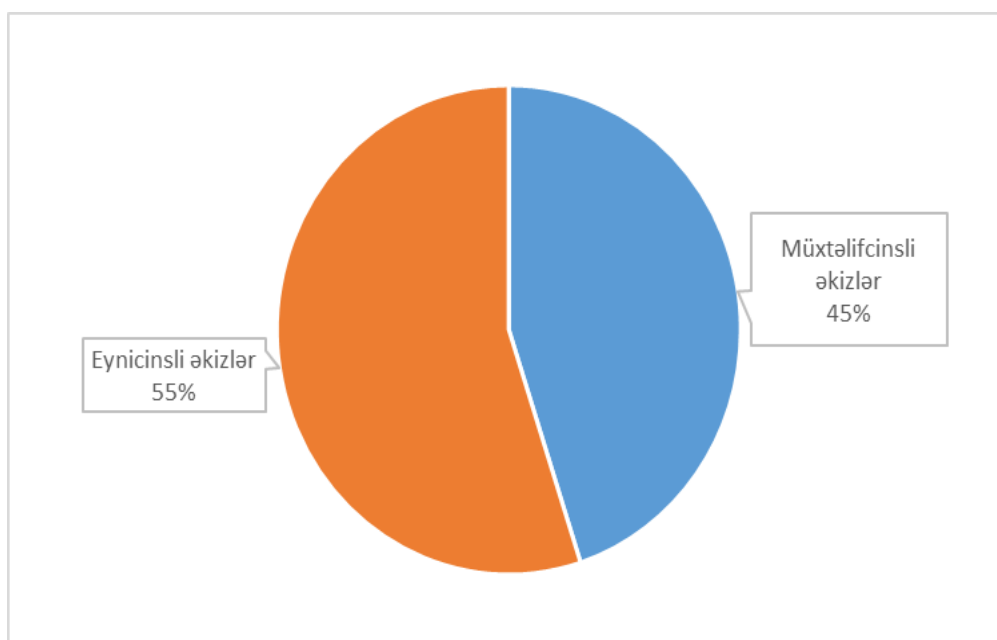

Şəkil 3.1. Tədqiq olunan əkizlərin yaş göstəricilərinin təsviri

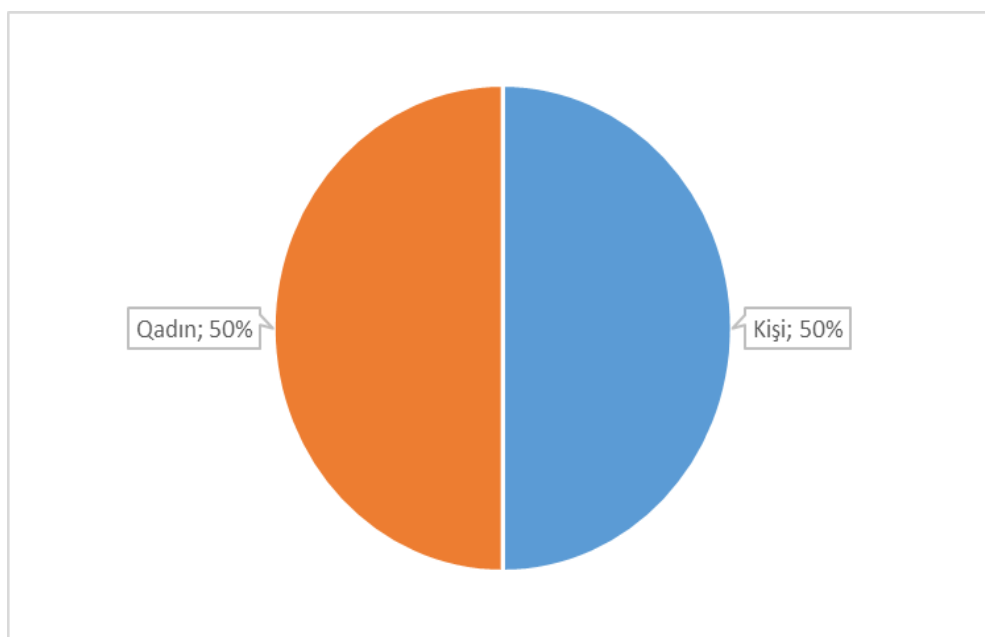
Şəkil 3.2. Tədqiq olunan əkilərin cins göstəricilərinin təsviri

Tədqiq olunanların 45%-i (90 nəfər) müxtəlifcinsli, 55%-i (110 nəfər) eynicinsli əkilərdir (şəkil 3.3.).

Şəkil 3.3. Tədqiq olunan müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərin göstəricilər üzrə təsviri

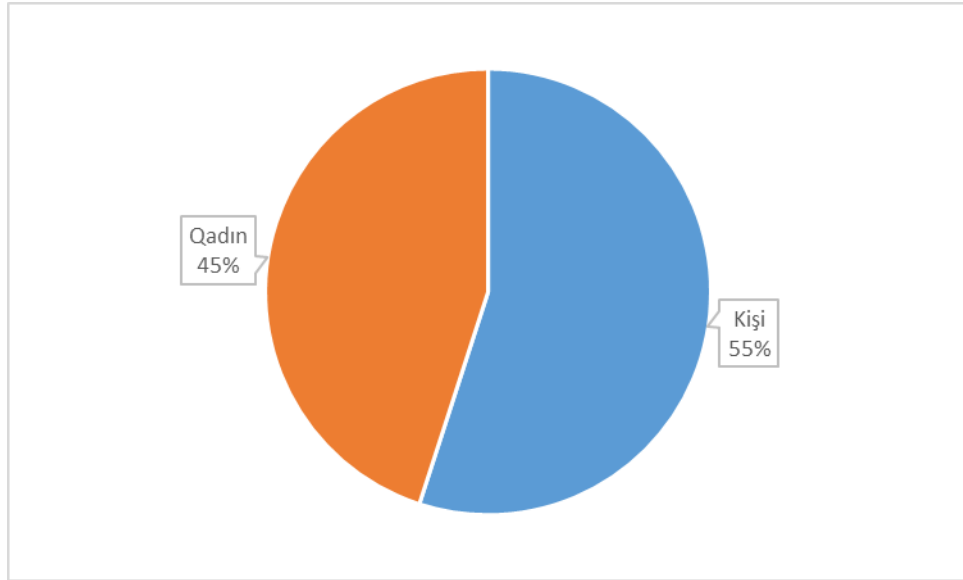

Şəkil 3.4. Tədqiq olunan müxtəlifcinsli əkilərin cins göstəricilərinin təsviri

Eynicinsli əkilərin 55%-i (60 nəfər) kişilər, 45%-i (50 nəfər) qadınlardır (şəkil 3.5.). Tədqiq oluna əkilərin ümumi məlumatları (cins, yaş) cədvəl 3.1-də təqdim edilmişdir.

Cədvəl 3.1. Tədqiqatın iştirakçıları

Yaş	Cins		Əkilər	
	<i>Kişi</i>	<i>Qadın</i>	<i>Müxtəlifcinsli</i>	<i>Eynicinsli</i>
12-33	53%	47%	45%	55%
Müxtəlifcinsli		Eynicinsli		
<i>Cins göstəriciləri</i>				
Kişi	Qadın	Kişi	Qadın	
50%	50%	55%	45%	

Şəkil 3.5. Tədqiq olunan eynicinsli əkizlərin cins göstəricilərinin təsviri

Tədqiq olunan əkizlərin özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərini tədqiq etmək müvafiq metodlar seçilmişdir.

2.2. Tədqiqatda istifadə olunan material və metodlar

Tədqiqat işinin məqsədi əkizlərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin tədqiq edilməsidir. Tədqiqat işinin məqsədinə müvafiq olaraq tərəfimizdən bir əsas bir köməkçi olmaqla iki fərziyyə irəli sürülmüşdür.

Tədqiqat keçirilən zamanı, müxtəlifcinsli və eynicinsli əkizlərdə xüsusilə özünüqiymətləndirmə ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin fərqlənməsi müşahidə edilmişdir. Həmçinin də yaş göstərcilərinə əsasən də, özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərdəki fərqliliklərin olması müşahidə edilmişdir.

Tədqiqat işinin təşkil edilməsi və keçirilməsi planı aşağıdakı kimidir:

- Tədqiqat işinin məqsədinə müvafiq olaraq, tədqiq olunanların seçilməsi;
- Tədqiqat işinin fərziyyələrinə müvafiq olaraq, metodların seçilməsi;
- Tədqiq olunan əkizlərin özünüqiymətləndirmə səviyyələrinin müəyyən edilməsi;
- Tədqiq olunan əkizlərin özünüqiymətləndirmə səviyyələrinin müəyyən edilməsi;
- Tədqiq olunan əkizlərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin müəyyən edilməsi;
- Tədqiq olunan əkizlərin sosial qəbul olunma istəyinin müəyyən edilməsi;
- Müxtəlifcinsli və eynicinsli əkizlərin özünüqiymətləndirmə səviyyələrinin müqayisəli tədqiq edilməsi;

- Müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin müqayisəli tədqiq edilməsi;
- Müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərin sosial qəbul olunma istəyinin müqayisəli tədqiq edilməsi;
- Tədqiq olunan əkilərin yaş göstəriciləri ilə özünüqiymətləndirmə səviyyələrinin əlaqəli tədqiq edilməsi;
- Tədqiq olunan əkilərin yaş göstəriciləri ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin əlaqəli tədqiq edilməsi;
- Tədqiq olunan əkilərin yaş göstəriciləri ilə sosial qəbul olunma istəyinin əlaqəli tədqiq edilməsi;
- Tədqiqat zamanı əldə olunan nəticələrin əhəmiyyətinin təyin edilməsi.

Tədqiqat işinin planına uyğun olaraq, müvafiq tədqiq olunanlar seçilmişdir.

Tədqiqat işinin məqsəd, vəzifə və irəli sürülən fərziyələrə əsasən, aşağıda qeyd olunan tədqiqat metodları istifadə olunmuşdur:

Tədqiq olunan əkilərin yaş, cins və tədqiqat üçün əhəmiyyətli olan bir sıra məlumatlarını əldə etmək üçün tərəfimizdən anket hazırlanmışdır.

“Özünüqiymətləndirmə” metodikası (T.Dembo, R.Rubiniştein)-Əkilərdə özünüqiymətləndirmə səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün T.Dembo və R.Rubiniştein tərəfindən hazırlanan “Özünüqiymətləndirmə” metodikası istifadə edilmişdir. Bu metodika tədqiq olunan şəxsin özünü 12 göstəriciyə (sağlamlıq səviyyəsi, xoşbəxtlik səviyyəsi, ağıl səviyyəsi, ümid səviyyəsi, sevilmə səviyyəsi, üzün ifadə səviyyəsi, stress səviyyəsi, hissiyyatlılıq səviyyəsi, ünsiyyətə meyl səviyyəsi, səbr səviyyəsi, aktivlik səviyyəsi, həyat üçün təhlükəsizlik səviyyəsi) əsasən qiymətləndirməsinə əsaslanır. Belə ki, bu göstəricilər iki qütblü olaraq (sağlam-xəstə, xoşbəxt-bədbəxt, ağıllı-axmaq, ümidli-ümitsiz, gülürüz-qaraqabaq, stressli-stressiz, hissiyyatlı-hissiyatsız, ünsiyyətçil-qaradınmız, səbrli-səbrsiz, sakit-narahat, həyat üçün qorxan-həyat üçün qorxmayan) tədqiq olunan tərəfindən təyin olunur və müvafiq bal ilə (0-10 bal) qiymətləndirilir. Əldə olunan nəticələrə əsasən özünüqiymətləndirmənin qeyri-real yüksək, normal (adekvat və yüksək) və aşağı olmaqla üç səviyyəsini təyin etmək mümkündür. Bu metod ölkəmizə professor, psixologiya üzrə elmlər doktoru Elnarə Şəfiyeva tərəfindən adaptasiya edilmişdir.

“Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin diaqnostikası” (T.Liri)-Tədqiq olunan əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərini müəyyənləşdirmək üçün T.Liri və həmkərlərinin (Q.Leforj, R.Sazek)birgə hazırlamış olduqları “Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin diaqnostikası” metodu istifadə edilmişdir. Metod 8 faktor və hər bir faktorda 16 mülahizədən təşkil edilmişdir. Belə

ki, metodun işlənməsi ilə, iki indeks üzrə dominant-tabe olan (DT) və mehriban-aqressiv (MA) dəyərləndirmə aparılır. Həmçinin metodun müvafiq faktorları ilə şəxsiyyətlərarası münasibət tiplərini (avtoritarlıq, eqoistlik, aqressivlik, şübhəlilik, tabe olma, asılılıq, mehribanlıq, alturistiklik) təyin etmək mümkündür. Bu metod ölkəmizə adaptasiya olunmadığı üçün, etibarlılığı tərəfimizdən yoxlanılmışdır.

“Sosial qəbul olunma” metodikası (D.Marlou, D.Kraun)-Tədqiqat olunan əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə, sosial qəbul olunma istəyini təyin etmək üçün D.Marlou və D.Kraun tərəfindən hazırlanan “Sosial qəbul olunma” metodikası istifadə edilmişdir. Metod 20 mülahizədən və müvafiq olaraq “bəli”, “xeyr” cavab variantlarından təşkil edilmişdir. Şkala vasitəsi ilə, şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə sosial qəbul olunma istəyini təyin etmək mümkündür. Bu metod ölkəmizə adaptasiya olunmadığı üçün, etibarlılığı tərəfimizdən yoxlanılmışdır.

Tədqiqat zamanı istifadə edilən metodlardan alınan nəticələrin statistik təhlilini aparmaq üçün IBM SPSS (29.0) proqramında müvafiq ölçmə meyarları seçilmişdir. Tədqiqat metodlarından biri (“Özünüqiymətləndirmə” metodikası) ölkəmizə adaptasiya olunduğu, digər ikisinin isə (“Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin diaqnostikası”, “Sosial qəbul olunma” metodikası) ölkəmizə adaptasiyası aparılmadığı üçün, tədqiqat zamanı istifadə edilməsi üçün, etibarlılığı tərəfimizdən yoxlanılmışdır. Metodların etibarlılığını təyin etmək üçün “Chronbach's alpa” istifadə edilmişdir.

“Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin diaqnostikası” və “Sosial qəbul olunma” metodikasının etibarlılığını yoxlamaq üçün, bu metodika sınaq olaraq, ilk öncə 64 nəfər şəxsə təqdim edilmişdir. Metodikanın ümumi etibarlılıq dərəcəsinin $\alpha = 0,78$ olduğu müəyyən edilmişdir. Metodikanın indekslər üzrə etibarlılıq dərəcəsi $\alpha = 0,73$ (DT) və $\alpha = 0,75$ (MA) olaraq təyin edilmişdir. Faktorların ayrı-ayrılıqda etibarlılıq dərəcələrinin $\alpha = 0,75$ (avtoritarlıq), $\alpha = 0,71$ (eqoistlik), $\alpha = 0,77$ (aqressivlik), $\alpha = 0,75$ (şübhəlilik), $\alpha = 0,71$ (tabe olma), $\alpha = 0,74$ (asılılıq), $\alpha = 0,73$ (mehribanlıq), $\alpha = 0,73$ (altruistiklik) olduğu müəyyən edilmişdir. Ümumi olaraq etibarlılıq göstəriciləri $\alpha > 0,70$ olduğu üçün metodikanın tədqiqat zamanı istifadə edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

“Sosial qəbul olunma” metodikasının ümumi etibarlılıq dərəcəsinin $\alpha = 0,84$ olduğu müəyyən edilmişdir. Etibarlılıq göstəricisinə ($\alpha > 0,70$) əsasən qeyd edə bilərik ki, bu metodikanın tədqiqat zamanı istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Müxtəlifcinsli əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin eynicinsli əkilərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə fərqli olub/olmadığını müqayisəli tədqiq etmək üçün parametrik statistik testlərdən “T test” istifadə olunmuşdur.

Əkizlərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər yaş göstəriciləri ilə əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəli olub/olmadığını tədqiq etmək üçün parametrik statistik testlərdən “Pirson korrelyasiya” təhlili istifadə edilmişdir.

Tədqiqat zamanı əldə olunan nəticələrin etibarlılığı $p < 0,05$ əhəmiyyətlik dərəcəsinə əsasən qiymətləndirilmişdir.

III FƏSİL. ALINAN NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

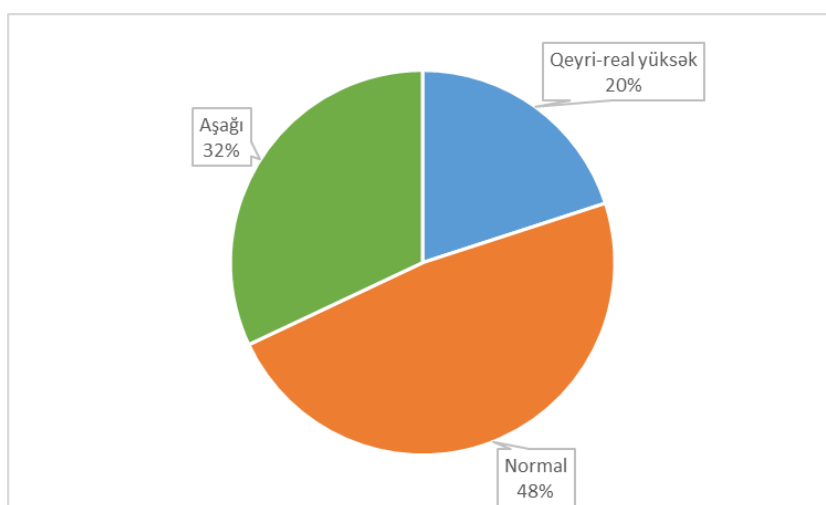
3.1. Eksperimental tədqiqatın nəticələrinin təhlili

Tədqiq olunan əkilərin yaş və cins göstəriciləri müəyyən olundandan sonra, müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilər təyin edilərək, tədqiqat işinin əsas fərziyyəsinə müvafiq olaraq iki qrupa daxil edilmişdir. Tədqiq olunan əkilərin şəxsi məlumatları üzrə statistik nəticələrin hesablanması yekunlaşdıqdan sonra, onlara müvafiq tədqiqat metodları təqdim edilmişdir.

Tədqiq olunan əkilərdə özünüqiymətləndirmə səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün onlara “Özünüqiymətləndirmə” metodikası təqdim edilmişdir. Belə ki, metodikanın işlənilməsindən əldə olunan nəticələrə əsasən, müəyyən etmiş oluruq ki, tədqiq olunan əkilərin 20%-də (40 nəfər) özünüqiymətləndirmə səviyyəsi qeyri-real yüksək, 48%-də (96 nəfər) özünüqiymətləndirmə normal, 32%-də (64 nəfər) aşağı səviyyədədir (cədvəl 3.2.). Əldə olunan nəticələrin təsviri şəkil 3.6-da təqdim edilmişdir.

Cədvəl 3.2. Tədqiq olunan əkilərin özünüqiymətləndirmə səviyyəsi

Özünüqiymətləndirmə səviyyəsi	N	%	M
<i>Qeyri-real yüksək</i>	40	20%	88,1
<i>Normal</i>	96	48%	62,3
<i>Aşağı</i>	64	32%	22,7

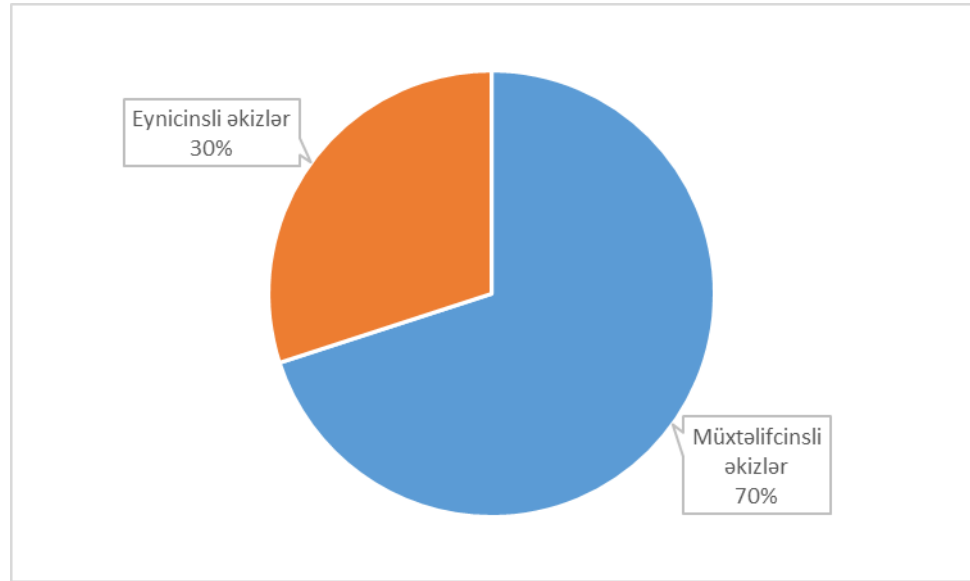

Şəkil 3.6. Tədqiq olunan əkilərin özünüqiymətləndirmə səviyyəsi üzrə göstəricilərin təsviri

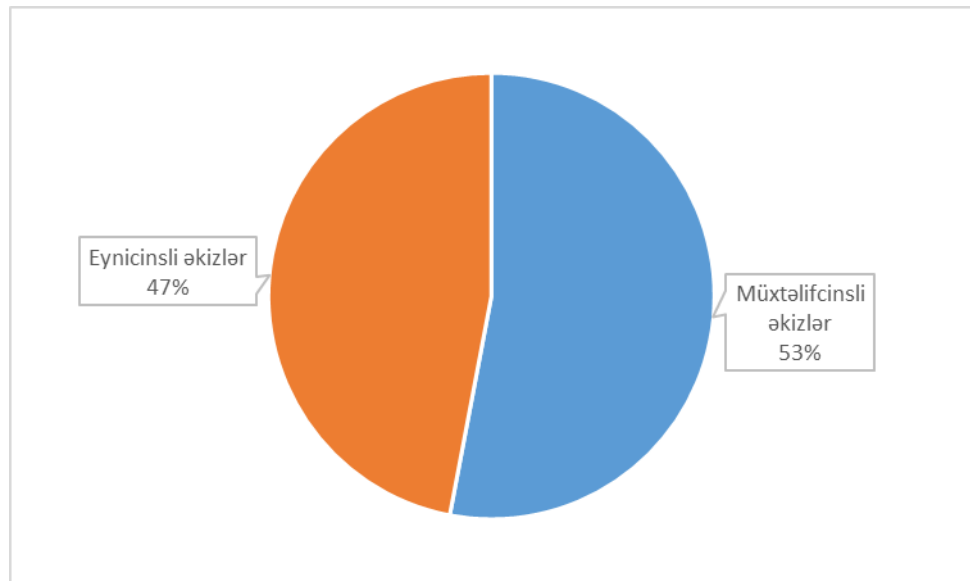
Özünüqiymətləndirmə səviyyəsi qeyri-real yüksək olan tədqiq olunanların 70%-i (28 nəfər) müxtəlifcinsli əkizlər, 30%-i (12 nəfər) eynicinsli əkizlərdir (şəkil 3.7).

Özünüqiymətləndirmə səviyyəsi normal olan tədqiq olunanların 53%-i (51 nəfər) müxtəlifcinsli əkizlər, 66%-i (33 nəfər) eynicinsli əkizlərdir (şəkil 3.8).

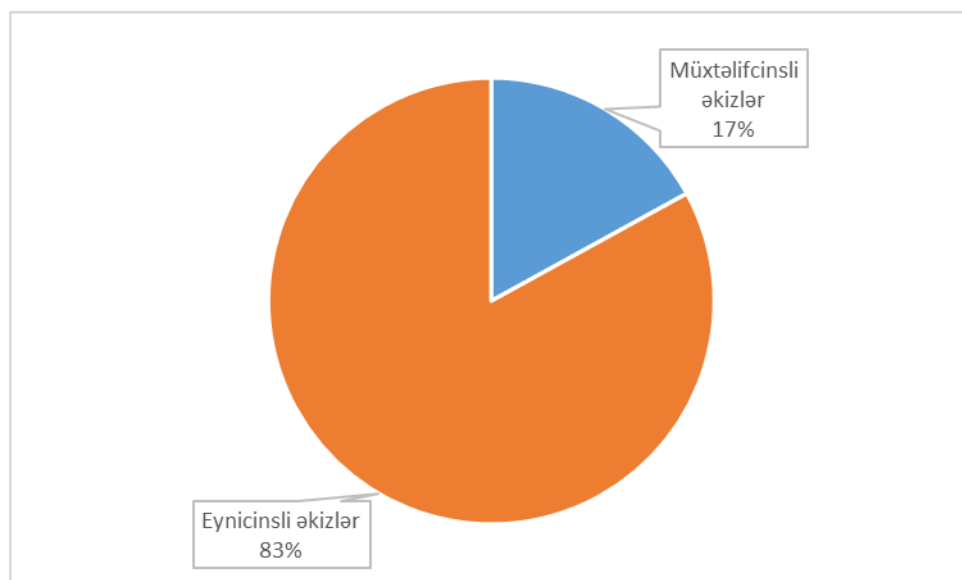
Özünüqiymətləndirmə səviyyəsi aşağı olan tədqiq olunanların 17%-i (11 nəfər) müxtəlifcinsli əkizlər, 21%-i (14 nəfər) eynicinsli əkizlərdir (şəkil 3.9).

Şəkil 3.7. Özünüqiymətləndirmə səviyyəsi qeyri-real yüksək olan müxtəlifcinsli və eynicinsli əkizlərin təsviri

Şəkil 3.8. Özünüqiymətləndirmə səviyyəsi normal olan müxtəlifcinsli və eynicinsli əkizlərin təsviri

Şəkil 3.9. Özünüqiymətləndirmə səviyyəsi aşağı olan müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərin təsviri

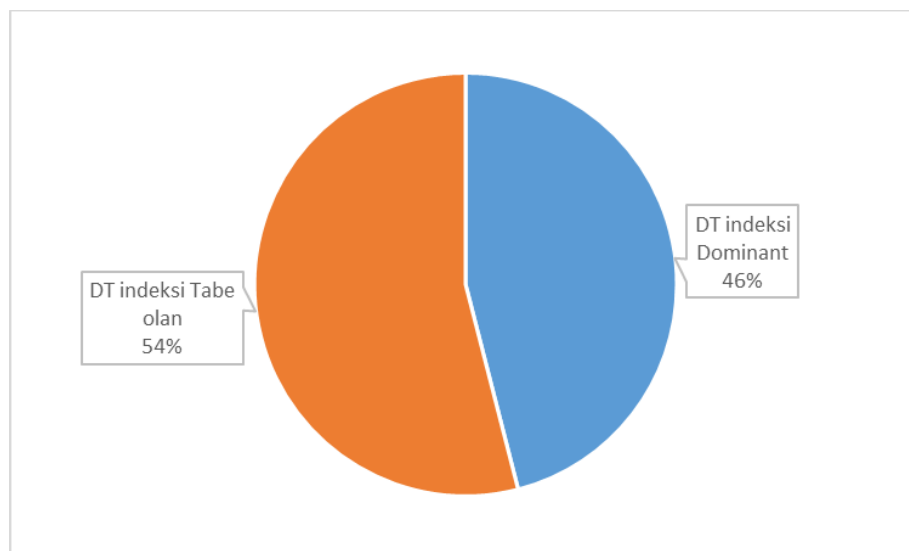
Əldə olunan nəticələrdən müəyyən etmiş oluruq ki, qeyri-real yüksək özünüqiymətləndirmə səviyyəsi olan tədqiq olunanlar arasında müxtəlifcinsli əkilər daha çoxdur. Özünüqiymətləndirmə səviyyəsi aşağı olan tədqiq olunanlar arasında isə daha çox eynicinsli əkilərdir. Aşağı özünüqiymətləndirmə, yüksək iddia səviyyəsi ilə bərabər müşayiət olunur. Belə ki, cinsləri eyni olan əkilərin bir-biri ilə rəqabət halında olması, iddia səviyyələrinin yüksək olmasına və özünüqiymətləndirmə səviyyəsinin də aşağı olmasına səbəb ola bilər. Lakin müxtəlifcinsli əkilərdə isə rəqabət səviyyəsi nisbətən aşağı olur. Adekvat özünüqiymətləndirmə səviyyəsinə malik olan tədqiq olunanlar arasında da müxtəlifcinsli əkilər daha çoxdur (cədvəl 3.3.).

Cədvəl 3.3. Tədqiq olunan müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərin özünüqiymətləndirmə səviyyəsi

Özünüqiymətləndirmə səviyyəsi	Müxtəlifcinsli əkilər			Eynicinsli əkilər		
	<i>N</i>	%	<i>M</i>	<i>N</i>	%	<i>M</i>
<i>Qeyri-real yüksək</i>	28	70%	94,7	12	30%	80,3
<i>Normal</i>	51	53%	69,4	45	47%	53,7
<i>Aşağı</i>	11	17%	40,4	53	83%	19,1

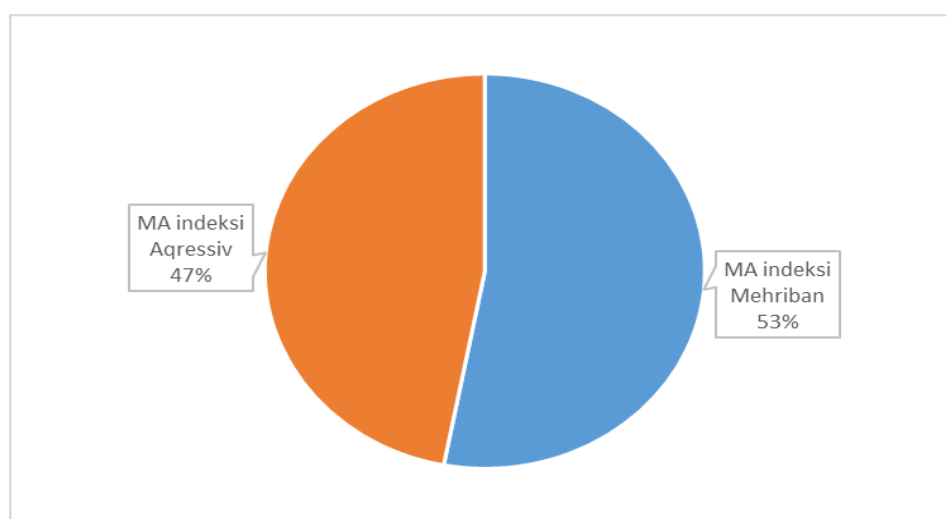

Tədqiq olunan əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə tiplərini müəyyənləşdirmək üçün onlara “Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin diaqnostikası” metodu təqdim olunmuşdur. Alınan nəticələrə əsasən müəyyən etmiş oluruq ki, dominantlıq və tabelik indeksi üzrə, tədqiq olunanların 46%-i (91 nəfər) şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə dominant, 54%-i (109) tabe olan tiptir (şəkil 3.10.).

Şəkil 3.10. Tədqiq olunan əkilərin dominantlıq və tabelik indeksi üzrə nəticələrinin təsviri

Mehribanlıq və aqressivlik indeksi üzrə, tədqiq olunanların 53%-i (106 nəfər) şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə mehriban, 47%-i (94) aqressiv tiptir (şəkil 3.11.).

Şəkil 3.11. Tədqiq olunan əkilərin mehribanlıq və aqressivlik indeksi üzrə nəticələrinin təsviri

Belə ki, əldə olunan nəticələrə əsasən qeyd edə bilərik ki, tədqiq olunan əkizlərin dominantlıq-tabelik və mehribanlıq-aqressivlik indeksləri üzrə əldə olunan göstəricilər arasında böyük bir fərqlilik yoxdur (cədvəl 3.4)

Cədvəl 3.4. Tədqiq olunan əkizlərin şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri (dominantlıq-tabelik; mehribanlıq-aqressivlik)

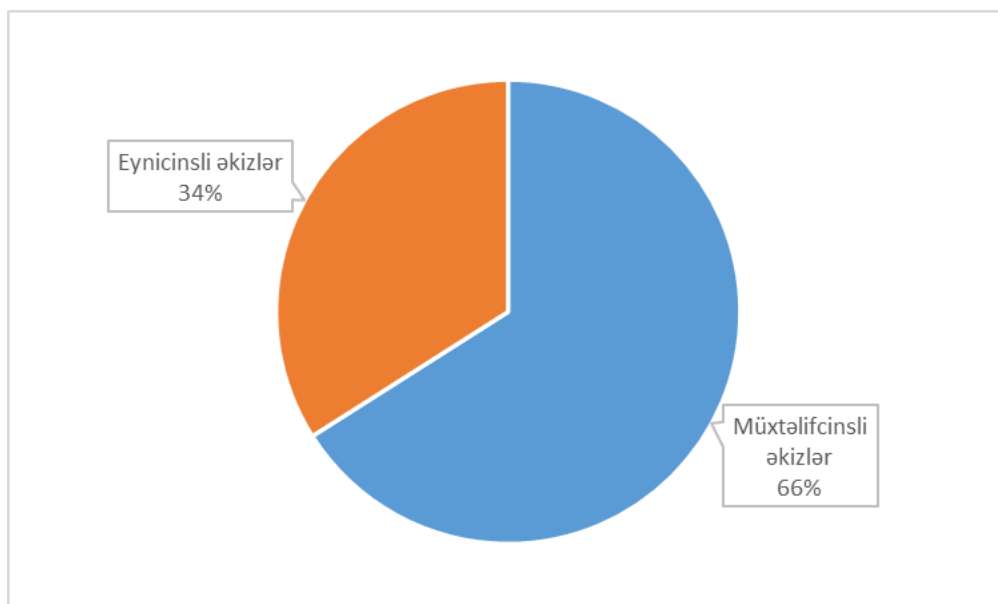
Şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri		N	%	M
DT indeksi	<i>Dominant</i>	91	46%	14,2
	<i>Tabe olan</i>	109	54%	3,5
MA indeksi	<i>Mehriban</i>	106	53%	13,9
	<i>Aqressiv</i>	94	47%	4,7

DT və MA indeksləri üzrə əldə olunan nəticələrin təhlilinə əsasən müəyyən etmiş oluruq ki, müxtəlifcinsli əkizlərdə dominantlıq, eynicinsli əkizlərə nisbətən yüksəkdir. Mehribanlıq indeksi üzrə nəticələr, eynicinsli əkizlərdə, müxtəlifcinsli əkizlərə nisbətən yüksəkdir (cədvəl 3.5.).

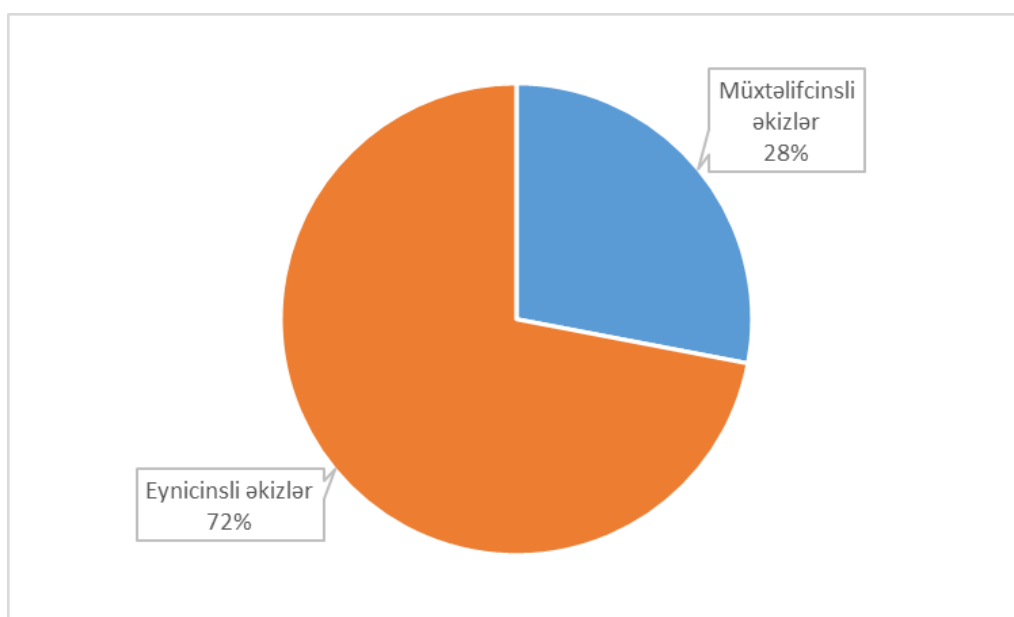
DT indeksi üzrə, dominant münasibət tipinə malik olan tədqiq olunanların 66%-i (60 nəfər) müxtəlifcinsli əkizlər, 34%-i (31 nəfər) eynicinsli əkizlərdir (şəkil 3.12.). Tabe olan münasibət tipinə malik tədqiq olunanların 28%-i (30 nəfər) müxtəlifcinsli əkizlər, 72%-i (79 nəfər) eynicinsli əkizlərdir (şəkil 3.13.).

Cədvəl 3.5. Tədqiq olunan müxtəlifcinsli və eynicinsli əkizlərin şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri (dominantlıq-tabelik; mehribanlıq-aqressivlik)

Şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri		Müxtəlifcinsli əkizlər			Eynicinsli əkizlər		
		N	%	M	N	%	M
DT indeksi	<i>Dominant</i>	60	66%	15,1	31	34%	9,1
	<i>Tabe olan</i>	30	28%	1,2	79	72%	3,8
MA indeksi	<i>Mehriban</i>	47	44%	11,3	59	56%	14,5
	<i>Aqressiv</i>	43	48%	2,7	51	52%	4,2

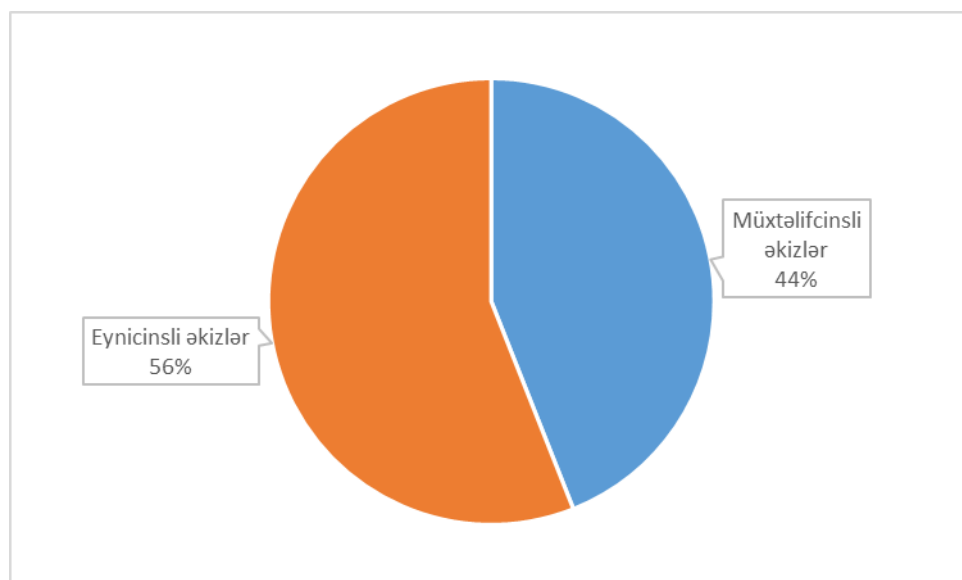
Şəkil 3.12. Tədqiq olunan müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərin dominant münasibət tipi üzrə nəticələrinin təsviri

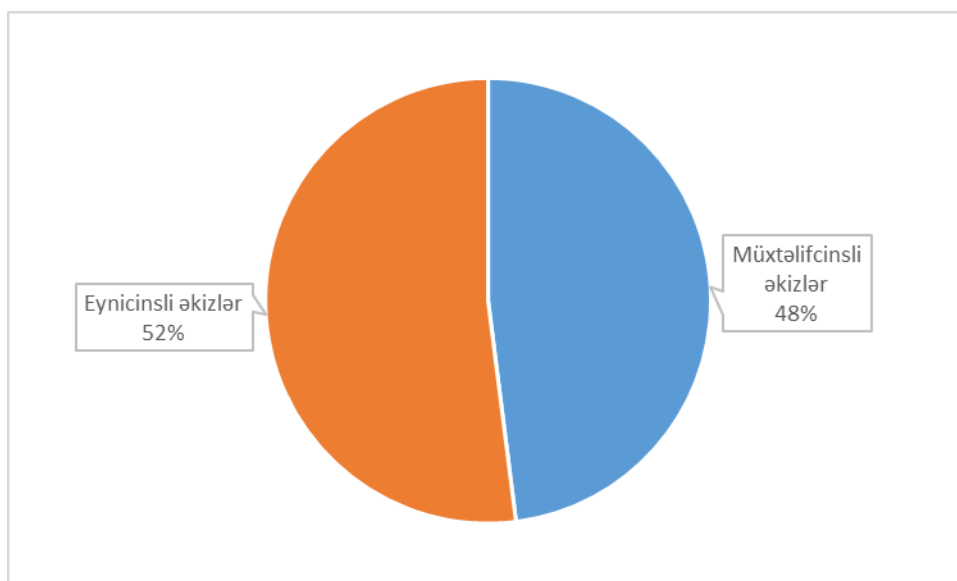
Şəkil 3.13. Tədqiq olunan müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərin tabe münasibət tipi üzrə nəticələrinin təsviri

MA indeksi üzrə, mehriban münasibət tipinə malik olan tədqiq olunanların 44%-i (47 nəfər) müxtəlifcinsli əkilər, 56%-i (59 nəfər) eynicinsli əkilərdir (şəkil 3.14.).

Tabe olan münasibət tipinə malik tədqiq olunanların 48%-i (43 nəfər) müxtəlifcinsli əkilər, 52%-i (51 nəfər) eynicinsli əkilərdir (şəkil 3.15.).

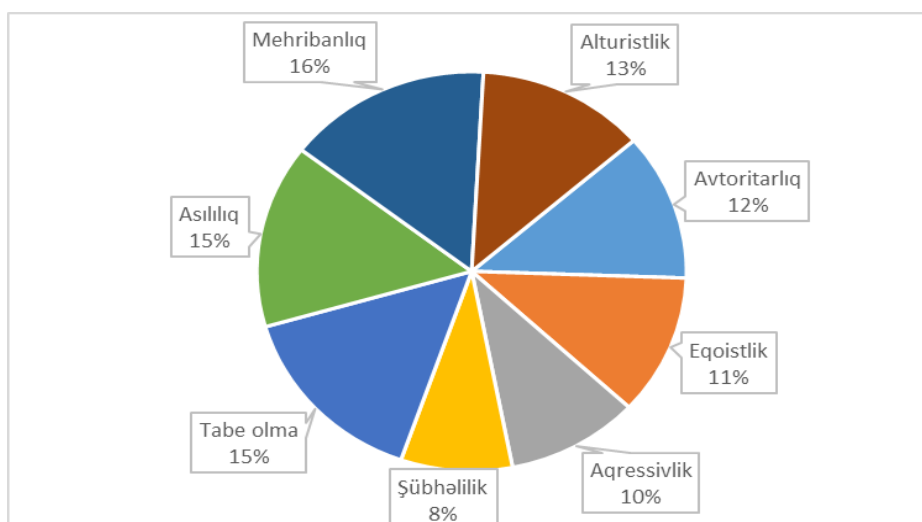

Şəkil 3.14. Tədqiq olunan müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərin mehribanlıq münasibət tipi üzrə nəticələrinin təsviri

Şəkil 3.15. Tədqiq olunan müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərin aqressivlik münasibət tipi üzrə nəticələrinin təsviri

Tədqiq olunan əkilərin faktorlar üzrə şəxsiyyətlərarası münasibətlər üzrə göstəricilərinə nəzər saldıqda müəyyən etmiş oluruq ki, tədqiq olunanların 44%-də (87 nəfər) avtoritarlıq, 42%-də (83 nəfər) eqoistlik, 37%-də (73 nəfər) aqressivlik, 31%-də (61 nəfər) şübhəlilik, 56%-də (112 nəfər) tabe olma, 55%-də (110 nəfər) asılılıq, 57%-də (113 nəfər) mehribanlıq və 47%-də (94 nəfər) alturistik yüksəkdir (şəkil 3.16.).

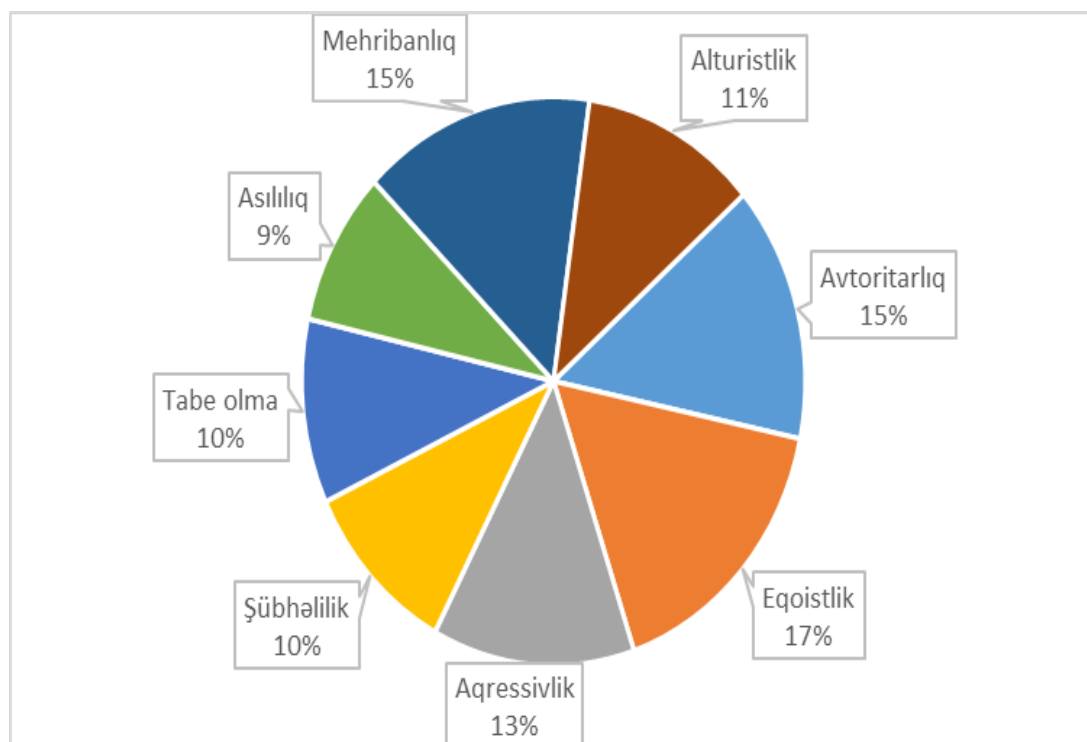
Şəkil 3.16. Tədqiq olunan müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibət tiplərinin faktorlar üzrə təsviri

Tədqiq olunan əkilər arasında şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri arasında tabe olma, asılılıq və mehribanlıq üzrə nəticələrin daha yüksək olduğunu müəyyən etmiş oluruq (cədvəl 3.6.).

Cədvəl 3.6. Tədqiq olunan müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri (faktorlar üzrə)

Şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri (Faktorlar)	N	%	M
<i>Avtoritarlıq</i>	87	44%	9,7
<i>Egoistlik</i>	83	42%	8,1
<i>Aqressivlik</i>	73	37%	7,6
<i>Şübhəlilik</i>	61	31%	7,1
<i>Tabe olma</i>	112	56%	14,3
<i>Asılılıq</i>	110	55%	12,3
<i>Mehribanlıq</i>	113	57%	15,1
<i>Alturistiklik</i>	94	47%	11,5

Tədqiq olunan müxtəlifcinsli əkilərin faktorlar üzrə şəxsiyyətlərarası münasibətlər üzrə göstəricilərinə nəzər saldıqda müəyyən etmiş oluruq ki, onların 53%-də (51 nəfər) avtoritarlıq, 60%-də (54 nəfər) eqoistlik, 47%-də (42 nəfər) aqressivlik, 37%-də (33 nəfər) şübhəlilik, 38%-də (34 nəfər) tabe olma, 32%-də (29 nəfər) asılılıq, 54%-də (49 nəfər) mehribanlıq və 41%-də (37 nəfər) alturistiklik yüksəkdir (şəkil 3.17.).

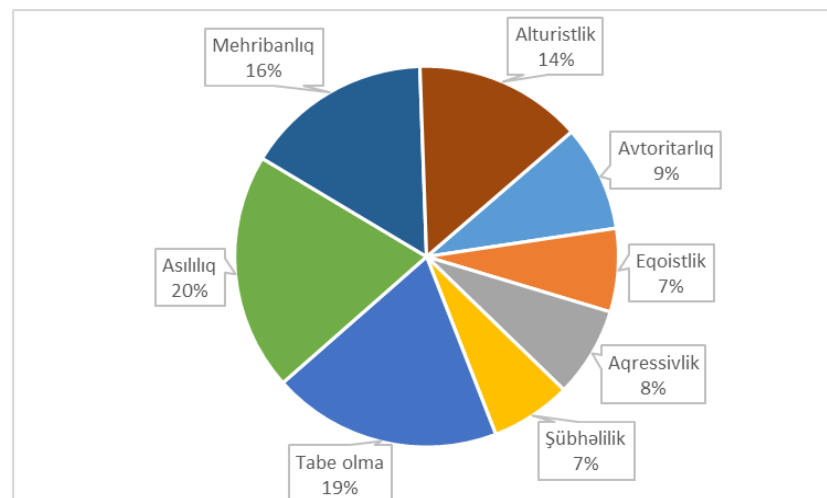
Şəkil 3.17. Tədqiq olunan müxtəlifcinsli əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibət tiplərinin faktorlar üzrə təsviri

Tədqiq olunan müxtəlifcinsli əkilər arasında şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri arasında əsasən avtoritarlıq, eqoistlik və mehribanlıq üzrə nəticələrin daha yüksək olduğunu müəyyən etmiş oluruq (cədvəl 3.7.).

Cədvəl 3.7. Tədqiq olunan müxtəlifcinsli əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri (faktorlar üzrə)

Şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri (Faktorlar)	N	%	M
<i>Avtoritarlıq</i>	51	53%	14,2
<i>Eqoistlik</i>	54	60%	15,1
<i>Aqressivlik</i>	42	47%	12,8
<i>Şübhəlilik</i>	33	37%	9,7
<i>Tabe olma</i>	34	38%	9,9
<i>Asılılıq</i>	29	32%	8,5
<i>Mehribanlıq</i>	49	54%	13,9
<i>Alturistiklik</i>	37	41%	10,1

Tədqiq olunan eynicinsli əkilərin faktorlar üzrə şəxsiyyətlərarası münasibətlər üzrə göstəricilərinə nəzər saldıqda müəyyən etmiş oluruq ki, onların 33%-də (36 nəfər) avtoritarlıq, 26%-də (29 nəfər) eqoistlik, 28%-də (31 nəfər) aqressivlik, 25%-də (28 nəfər) şübhəlilik, 71%-də (78 nəfər) tabe olma, 74%-də (81 nəfər) asılılıq, 88%-də (64 nəfər) mehribanlıq və 52%-də (57 nəfər) alturistiklik yüksəkdir (şəkil 3.18.).

Şəkil 3.18. Tədqiq olunan eynicinsli əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibət tiplərinin faktorlar üzrə təsviri

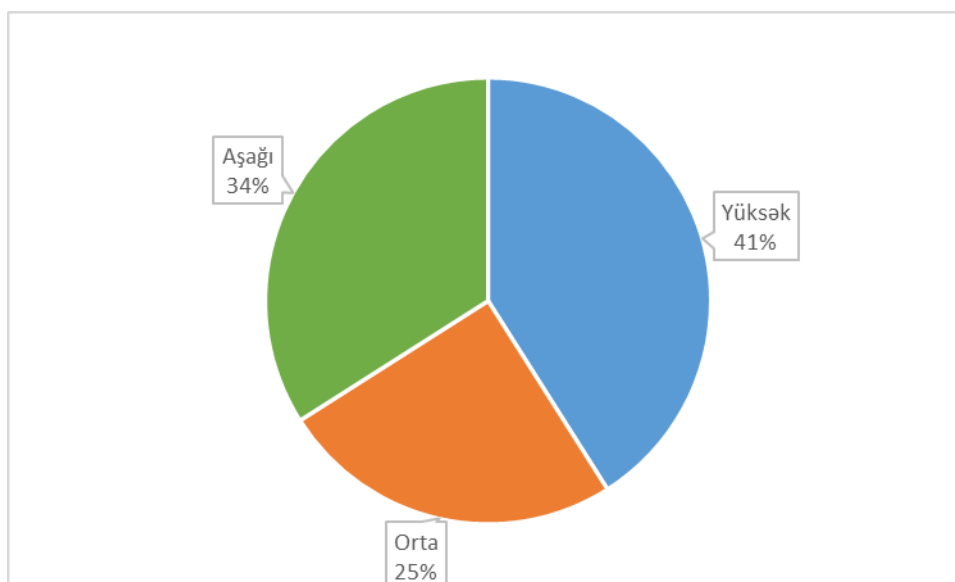
Tədqiq olunan eynicinsli əkizlər arasında şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri arasında əsasən *tabe olma*, *asılılıq* və *mehribanlıq* üzrə nəticələrin daha yüksək olduğunu müəyyən etmiş oluruq (cədvəl 3.8.).

Cədvəl 3.8. Tədqiq olunan eynicinsli əkizlərin şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri (faktorlar üzrə)

Şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri (Faktorlar)	N	%	M
<i>Avtoritarlıq</i>	36	33%	8,4
<i>Eqoistlik</i>	29	26%	7,5
<i>Aqressivlik</i>	31	28%	8,1
<i>Şübhəlilik</i>	28	25%	6,8
<i>Tabe olma</i>	78	71%	14,6
<i>Asılılıq</i>	81	74%	15,3
<i>Mehribanlıq</i>	64	58%	13,2
<i>Alturistiklik</i>	57	52%	12,5

Tədqiq olunan əkizlərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə, sosial qəbul olunma istəyini təyin etmək üçün onlara “Sosial qəbul olunma” metodikası təqdim edilmişdir. Alınan nəticələrə əsasən müəyyən etmiş oluruq ki, əkizlərin 41%-də (82 nəfər) sosial qəbul olunma istəyi yüksək, 25%-də (50 nəfər) sosial qəbul olunma istəyi normal, 34%-də (68 nəfər) sosial qəbul olunma istəyi aşağı səviyyədədir (cədvəl 3.19.). Əldə olunan nəticələrin cədvəl 3.9-da təqdim edilmişdir.

Şəkil 3.19. Tədqiq olunan əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə sosial qəbul olunma istəyi üzrə nəticələrin təsviri

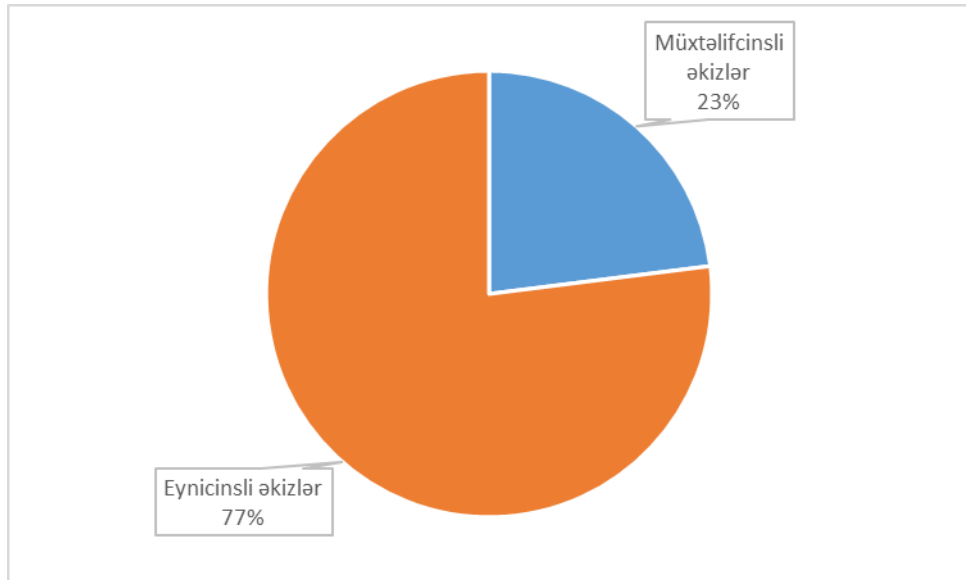
Cədvəl 3.9. Tədqiq olunan əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə sosial qəbul olunma istəyi üzrə nəticələri

Sosial qəbul olunma istəyi	N	%	M
Yüksək	82	41%	18,1
Orta	50	25%	14,7
Aşağı	68	34%	7,4

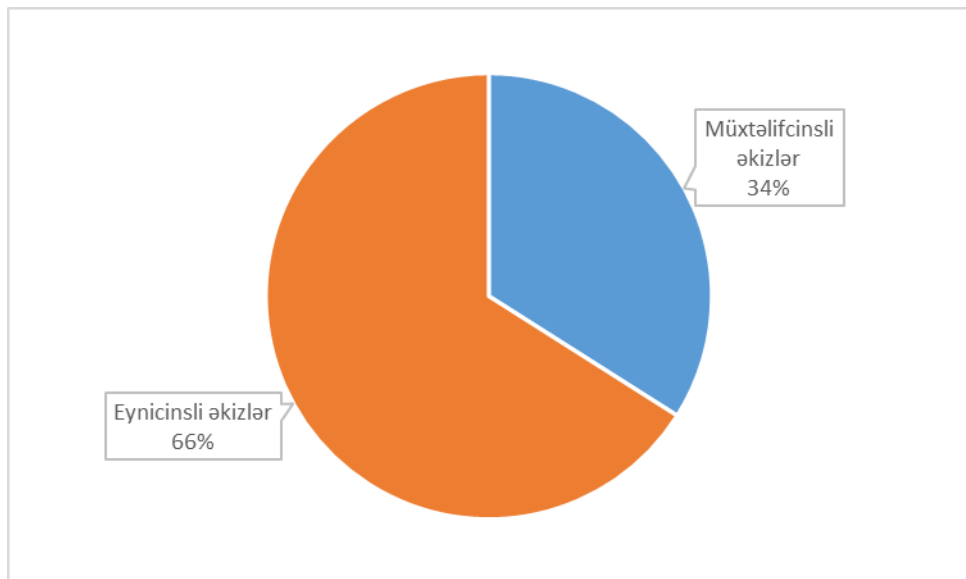
Sosial qəbul olunma istəyi yüksək olan tədqiq olunanların 23%-i (19 nəfər) müxtəlifcinsli əkilər, 77%-i (63 nəfər) eynicinsli əkilərdir (şəkil 3.20.).

Sosial qəbul olunma istəyi orta olan tədqiq olunanların 34%-i (17 nəfər) müxtəlifcinsli əkilər, 66%-i (33 nəfər) eynicinsli əkilərdir (şəkil 3.21.).

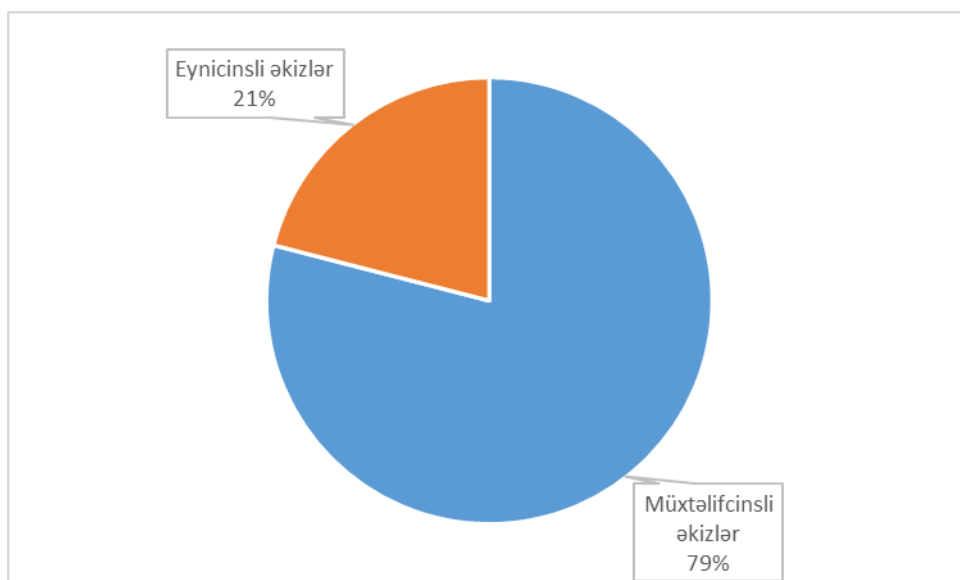
Sosial qəbul olunma istəyi aşağı olan tədqiq olunanların 79%-i (54 nəfər) müxtəlifcinsli əkilər, 21%-i (14 nəfər) eynicinsli əkilərdir (şəkil 3.22.).

Şəkil 3.20. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə sosial qəbul olunma istəyi yüksək olan əkilərin göstəricilər üzrə təsviri

Şəkil 3.21. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə sosial qəbul olunma istəyi orta səviyyə olan əkilərin göstəricilər üzrə təsviri

Şəkil 3.22. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə sosial qəbul olunma istəyi aşağı olan əkilərin göstəricilər üzrə təsviri

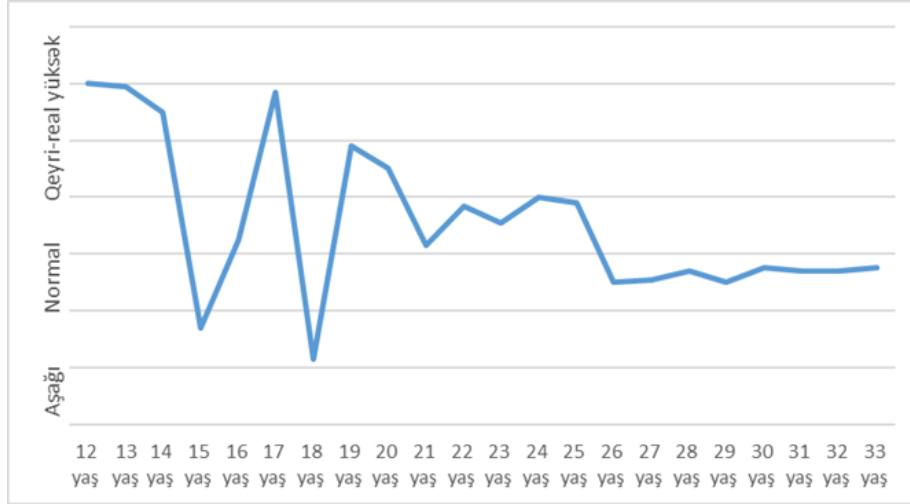
Alınan nəticələrə əsasən tədqiq olunan müxtəlifcinsli əkilərdə sosial qəbul olunma istəyinin aşağı olduğunu müəyyən etmiş oluruq. Lakin eynicinsli əkilərdə isə sosial qəbul olunma istəyi yüksəkdir (cədvəl 3.10.).

Cədvəl 3.10. Tədqiq olunan müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə sosial qəbul olunma istəyi üzrə nəticələri

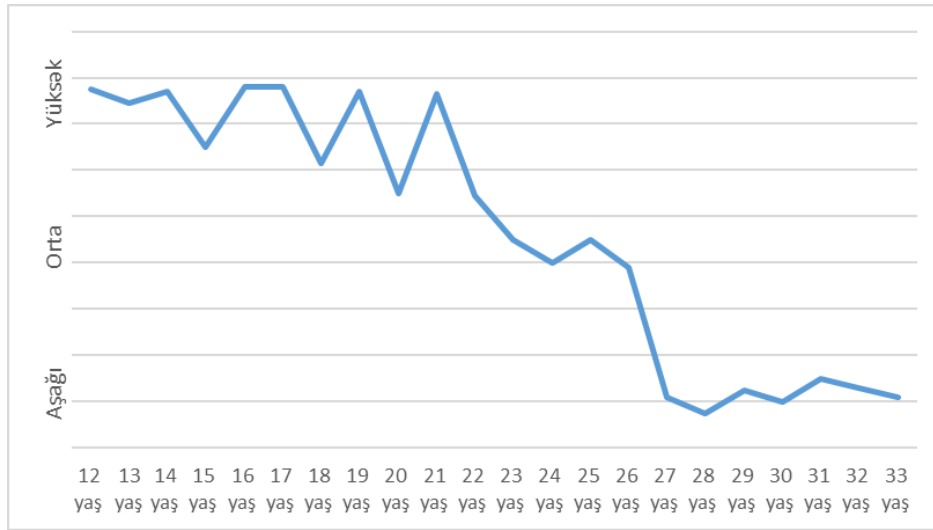
Sosial qəbul olunma istəyi	Müxtəlifcinsli əkilər			Eynicinsli əkilər		
	<i>N</i>	%	<i>M</i>	<i>N</i>	%	<i>M</i>
Yüksək	19	23%	14,1	63	77%	19,2
Orta	17	34%	9,2	33	66%	13,3
Aşağı	54	79%	7,3	14	21%	3,1

Əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin ümumi yaş göstəriciləri ilə əlaqəli olmasını tədqiq edən zaman, müəyyən etmiş olduq ki, nisbətən yuxarı yaşlarda olan əkilərdə özünüqiymətləndirmə adekvat səviyyədədir. Yuxarı yaş qruplarında olan əkilərdə şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə qəbul olunma istəyi əsasən aşağı səviyyədədir. Həmçinin yuxarı yaş qruplarında olan əkilərdə şəxsiyyətlərarası münasibətlər üzrə tiplər müsbət istiqamətlidir (mehriban, alturist). Aşağı yaş qruplarında isə dominantlığa meyl, aşağı

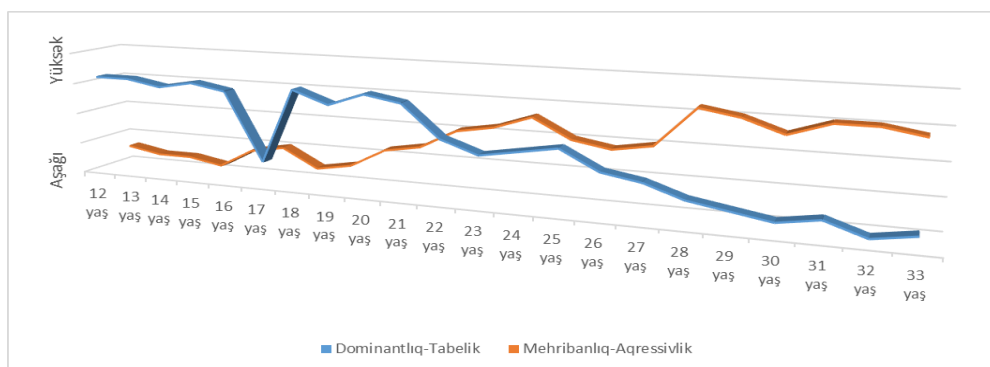
özünüqiymətləndirmə və sosial qəbul olunma istəyinin yüksək olması daha çox müşahidə edilmişdir. Yaş göstəricilərinə əsasən alınan bu nəticələrin təsviri aşağıda şəkil 3.23, 3.24 və 3.25 təqdim edilmişdir.

Şəkil 3.23. Yaş göstəricilərinə əsasən tədqiq olunan əkizlərin özünüqiymətləndirmə səviyyəsinin təsviri

Şəkil 3.24. Yaş göstəricilərinə əsasən tədqiq olunan əkizlərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə sosial qəbul olunma səviyyəsinin təsviri

Şəkil 3.25. Yaş göstəricilərinə əsasən tədqiq olunan əkizlərin şəxsiyyətlərarası münasibət tiplərinin təsviri

Tədqiqatın növbəti mərhələsində, metodların işlənilməsindən əldə olunan göstəricilərin irəli sürülən fərziyyələrə əsasən statistik əhəmiyyətləri təhlil edilmişdir. Əsas fərziyyənin- müxtəlifcinsli əkizlərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin eynicinsli əkizlərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə fərqli olub/olmadığını tədqiq etmək üçün T-test istifadə edilmişdir. T testdən əldə olunan nəticələr cədvəl 3.11-də təqdim edilmişdir.

Cədvəl 3.11. Müxtəlifcinsli və eynicinsli əkizlərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin müqayisəli tədqiqi (T test)

Göstəricilər	Müxtəlifcinsli əkizlər	Eynicinsli əkizlər	Sig.	T
	<i>M</i>			
<i>Özünüqiymətləndirmə səviyyəsi</i>	71,5	40,3	0,000	0,997
<i>Sosial qəbul olunma istəyi</i>	6,9	11,7	0,000	-1,200
<i>Dominantlıq</i>	15,1	9,1	0,003	1,195
<i>Tabelik</i>	1,2	3,8	0,000	-0,817
<i>Mehribanlıq</i>	11,3	14,5	0,071	-0,019
<i>Aqressivlik</i>	2,7	4,2	0,053	-0,029

Belə ki, əldə olunan nəticələrə əsasən müəyyən etmiş oluruq ki, tədqiq olunan müxtəlifcinsli əkizlərdə özünüqiymətləndirmə səviyyəsi ($t= 0,997$), eynicinsli əkizlərə

nisbətən yüksəkdir. Müxtəlifcinsli əkilərdə sosial qəbul olunma istəyi ($t = -1,200$), eynicinsli əkilərə nisbətən aşağıdır. Şəxsiyyətlərarası münasibət tiplərinə əsasən müxtəlifcinsli əkilərdə dominantlıq ($t = 1,195$), eynicinsli əkilərə nisbətən yüksəkdir. Müxtəlifcinsli əkilərdə tabelik ($t = 1,195$), eynicinsli əkilərə nisbətən aşağıdır. Alınan bu nəticələr əhəmiyyətli olduğu üçün $p < 0,05$) statistik dürüstlük təmin edilmişdir. Şəxsiyyətlərarası münasibət tiplərinə əsasən müxtəlifcinsli əkilərdə mehribanlıq ($t = -0,019$) və aqressivlik ($t = -0,029$) eynicinsli əkilərə nisbətən aşağıdır. Lakin alınan bu nəticələr əhəmiyyətli ($p > 0,05$) deyildir.

Müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərdə şəxsiyyətlərarası münasibət tiplərinin faktor göstəriciləri üzrə müqayisəli tədqiqi aşağıda cədvəl 3.12-də təqdim edilmişdir.

Alınan nəticələrə əsasən qeyd edə bilərik ki, tədqiq olunan müxtəlifcinsli əkilərdə avtoritarlıq ($t = 1,109$) və eqoistlik ($t = 0,991$) faktorları üzrə şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri, eynicinsli əkilərə nisbətən çoxdur. Müxtəlifcinsli əkilərdə tabe olma ($t = -0,876$) və asılılıq ($t = -0,997$) faktorları üzrə şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri, eynicinsli əkilərə nisbətən azdır. Alınan bu nəticələr əhəmiyyətli olduğu üçün $p < 0,05$) statistik dürüstlük təmin edilmişdir.

Cədvəl 3.12. Müxtəlifcinsli və eynicinsli əkilərdə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin faktor göstəriciləri üzrə müqayisəli tədqiqi (T test)

Faktor göstəriciləri	Müxtəlifcinsli əkilər	Eynicinsli əkilər	Sig.	T
	<i>M</i>			
<i>Avtoritarlıq</i>	14,2	8,4	0,000	1,109
<i>Eqoistlik</i>	15,1	7,5	0,000	0,991
<i>Aqressivlik</i>	12,8	8,1	0,075	0,200
<i>Şübhəlilik</i>	9,7	6,8	0,057	0,019
<i>Tabe olma</i>	9,9	14,6	0,000	-0,876
<i>Asılılıq</i>	8,5	15,3	0,000	-0,997
<i>Mehribanlıq</i>	13,9	13,2	0,079	0,010
<i>Alturistik</i>	10,1	12,5	0,055	-0,100

Müxtəlifcinsli əkilərdə aqressivlik ($t= 0,200$), şübhəlilik ($t= 0,019$), mehribanlıq ($t= 0,010$) və alturistiklik ($t= -0,100$) faktorları üzrə şəxsiyyətlərarası münasibət tipləri, eynicinsli əkilərin müvafiq faktorları üzrə şəxsiyyətlərarası münasibət tiplərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqli deyil ($p>0,05$).

T testdən alınan nəticələrə əsasən qeyd edə bilərik ki, müxtəlifcinsli əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər eynicinsli əkilərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir.

Tədqiqat zamanı irəli sürülən köməkçi fərziyyənin - əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin yaş göstəriciləri ilə əhəmiyyətli əlaqəli olub/olmadığını tədqiq etmək üçün Pirson korrelyasiya təhlili istifadə edilmişdir. Əldə olunan nəticələr cədvəl 3.13-də təqdim edilmişdir.

Cədvəl 3.13. Əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin yaş göstəriciləri ilə korrelyasiya əlaqəsinin tədqiqi (Pirson)

Göstəricilər	Əkilərin yaşı		
	N	Sig.	r
<i>Özünüqiymətləndirmə səviyyəsi</i>	200	0,000	-0,715
<i>Sosial qəbul olunma istəyi</i>	200	0,001	-0,604
<i>Dominantlıq</i>	200	0,000	-0,413
<i>Tabelik</i>	200	0,000	0,404
<i>Mehribanlıq</i>	200	0,000	0,601
<i>Aqressivlik</i>	200	0,056	0,100

Alınan nəticələrə əsasən müəyyən etmiş oluruq ki, əkilərin yaşı ilə özünüqiymətləndirmə səviyyəsi ($r= -0,715$), şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə sosial qəbul olunma istəyi ($r= -0,604$) və dominantlığa meyl ($r= -0,413$) arasında tərs əlaqə vardır. Belə ki, əkilərdə yaş artdıqca, qeyd edilən göstəricilərdə azalma müşahidə edilir. Əkilərin yaşı ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə tabelik ($r= 0,404$) və mehribanlıq ($r= 0,601$) arasında düz əlaqə vardır. Belə ki, əkilərdə yaş artdıqca, qeyd edilən göstəricilərdə də artma müşahidə edilir. Alınan bu nəticələr əhəmiyyətli olduğu üçün ($p<0,05$) statistik dürüstlük təmin

edilmişdir. Əkizlərin yaşı ilə aqressivlik ($r= 0,100$) arasındakı əlaqə əhəmiyyətli dərəcədə deyildir ($p>0,05$).

Tədqiq olunan əkizlərin şəxsiyyətlərarası münasibət tiplərinin faktor göstəriciləri ilə yaş göstəriciləri arasındakı əlaqənin tədqiqi cədvəl 3.14-də təqdim edilmişdir.

Cədvəl 3.14. Əkizlərdə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin faktor göstəriciləri ilə yaş göstəricilərinin korrelyasiya əlaqəsinin tədqiqi (Pirson)

Faktor göstəriciləri	Əkizlərin yaşı		
	N	Sig.	r
<i>Avtoritarlıq</i>	200	0,000	-0,651
<i>Egoistlik</i>	200	0,056	-0,111
<i>Aqressivlik</i>	200	0,067	-0,090
<i>Şübhəlilik</i>	200	0,059	-0,100
<i>Tabe olma</i>	200	0,010	0,670
<i>Asılılıq</i>	200	0,073	-0,081
<i>Mehribanlıq</i>	200	0,002	0,569
<i>Alturistiklik</i>	200	0,000	0,804

Əldə olunan nəticələrə əsasən müəyyən etmiş oluruq ki, tədqiq olunan əkizlərin yaş göstəriciləri ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin avtoritarlıq ($r= -0,651$) faktor göstəricisi arasında tərs əlaqə vardır. Belə ki, yuxarı yaş qruplarından olan əkizlərin münasibətlərində avtoritarlıq meyli daha az müşahidə edilir. Əkizlərin yaş göstəriciləri ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə tabelilik ($r= 0,670$), mehribanlıq ($r= 0,569$) və alturistiklik ($r= 0,804$) göstəriciləri arasında düz əlaqə vardır. Belə ki, yuxarı yaş qruplarından olan əkizlərdə münasibətlərdə tabe olma, mehribanlıq və alturizm daha çox müşahidə edilir. Alınan bu nəticələr əhəmiyyətli olduğu üçün ($p<0,05$) statistik dürüstlük təmin edilmişdir.

Tədqiq olunan əkizlərin yaş göstəriciləri ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin eqoistlik ($r= -0,111$), aqressivlik ($r= -0,090$), şübhəlilik ($r= -0,100$) və asılılıq ($r= -0,081$) faktor göstəriciləri ilə aralarındakı əlaqənin əhəmiyyətli olmadığı ($p>0,05$) müəyyən edilmişdir.

Nəticələr

Tədqiqat zamanı alınan ümumi nəticələrə əsasən qeyd edə bilərik ki, müxtəlifcinsli əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər, eynicinsli əkilərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir, həmçinin əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər yaş göstəriciləri ilə əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəlidir. Aparılan statistik təhlilə əsasən, irəli sürülən bir əsas və bir köməkçi fərziyyə isbat edilmiş hesab olunur. Eksperimental-psixoloji tədqiqat zamanı əldə olunan nəticələr qısa şəkildə aşağıda qeyd edilmişdir:

- Tədqiqat işinin ilk mərhələsində müxtəlifcinsli əkilərdə özünüqiymətləndirmə səviyyəsi, eynicinsli əkilərə nisbətən yüksək olduğunu müəyyənləşdirdik;
- Əkilər üzərində aparılmış tədqiqat sayəsində müxtəlifcinsli əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə sosial qəbul olunma istəyi, eynicinsli əkilərə nisbətən aşağı olduğunu öyrənmiş olduq;
- Müxtəlifcinsli əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə dominantlıq meyli, eynicinsli əkilərə nisbətən yüksəkdir;
- Müxtəlifcinsli əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə mehribanlıq, eynicinsli əkilərə nisbətən aşağıdır;
- Yuxarı yaşlarda olan əkilərdə özünüqiymətləndirmə səviyyəsi, aşağı yaşlarda olan əkilərə nisbətən adekvatdır;
- Yuxarı yaşlarda olan əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərində sosial qəbul olunma istəyi, aşağı yaşlarda olan əkilərə nisbətən aşağıdır;
- Yuxarı yaşlarda olan əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə dominantlıq meyli, aşağı yaşlarda olan əkilərə nisbətən aşağıdır;
- Yuxarı yaşlarda olan əkilərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə mehribanlıq, aşağı yaşlarda olan əkilərə nisbətən yüksəkdir;
- Müxtəlifcinsli əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər, eynicinsli əkilərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir;
- Əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər yaş göstəriciləri ilə əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəlidir.

Əkilərin bir-biri ilə daimi ünsiyyəti onların özünüdərkinin spesifik formalaşmasına kömək edir və qarşılıqlı asılılıq yaranan “lider-izləyici” münasibətləri fonunda yaranır. Dominantlıq faktı həm MZ əkilərində, həm də DZ əkilərində müşahidə olunur, lakin DZ əkilərində əkilər daha çox olur, MZ əkilərində isə alternativ dominantlıq daha çox olur. Bir əkinin digərindən üstün olmasının əsas amilləri təkcə onların hər birinin bioloji xüsusiyyətləri

(boy, doğum çəkisi, uşaqlıqdaxili vəziyyət) deyil, həm də fiziki mühit və məktəb fəaliyyətidir. Sergienko E.A. və başqaları bu amillərin MZ və DZ əkizlərinə qeyri-bərabər təsirindən danışıq.

1983-cü ildə nəşr olunan “Əkizlər: Şəxsiyyət problemləri” kitabının müəlliflərindən biri Barbara Şav (ABŞ) da qeyd edir ki, bəzi məqamlarda əkizlər üçün adi uşaqlardan daha asandır. Onların yaxınlığı digər həmyaşıdlarını cəlb edir, ona görə də asanlıqla yeni tanışlıqlar qazanırlar. Bunun bir səbəbi, Rod-Aylend ştatının Providens şəhərindəki Əkizlər Fondunun prezidenti Kay Kassilə görə, erkən yaşlarından onlarda empatiya hissi inkişaf etdirmələri və bu hissi dostları ilə münasibətlərinə keçirmələridir.

Müəllifləri N.M.Zyryanova və S.D.Pyankova olan bir məqalədə əks cinsdən olan əkizlərin eyni cinsdən olan DZ əkizlərindən daha çox bir-birinə bənzədiyi bildirilir. Səbəb eyni cinsdən olan əkizlərin həm fərqliliklərini, həm də oxşarlıqlarını vurğulamağa meyilli olmaları ola bilər. Ancaq əks cinsdən olan əkizlər üçün onların fərqlərini xüsusi vurğulamağın mənası yoxdur. Onların özəlliyi ondadır ki, sanki bir-birindən öyrənirlər - oğlan qızdan daha yumşaq və daha mülayim olmağı, qız isə daha cəsarətli, qətiyyətli və güclü olmağı oğlandan öyrənir. Ümumi ailə mühiti, ümumi maraqlar, fəaliyyətlər, eyni dostlar - bütün bunlar əkiz cütlükdə tərəfdaşları bir araya gətirir və birləşdirir. Bundan əlavə, əks cinsdən olan əkizlər sinxron inkişaf etmirlər, onların fiziki və zehni inkişafı fərqli şəkildə davam edir.

Əkizlər bir-biri ilə çox vaxt keçirirlər və bu, onların şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir edir. Fərqli cinsdən olan əkiz cütlükdə unikal münasibət yaranır. Adətən bu, həm əkizlərin özlərini, həm də valideynlərini qane edən kifayət qədər isti, harmonik sevgi və məhəbbət münasibətləridir. Ancaq bəzən narahatlıq doğuran problemlər yarana bilər. Qızın əkiz qardaşına möhkəm bağlı olması mümkündür. Onsuz darıxır və onun yoxluğunda heç nə edə bilmir. Əks vəziyyət də yarana bilər: daha inkişaf etmiş qız əkiz qardaşından daha yaxşı insanlarla anlaşır. Qızlar da, oğlanlar da onunla ləzzətlə oynayır, qardaşı isə oyunlara qəbul olunmur. Əsəbiləşir və inciyir, özünü bədbəxt və lazımsız hiss edir. Zyryanova və Pyankovanın fikrincə, bu cür asılılıq münasibətləri avtonom, özünü təmin edən bir insanın formalaşmasına mane ola bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Абанман (1966) , Влияние поздних токсикозов на послед и новорожденного: Автореф. дис. . канд.мед.наук. Оренбург , 24
2. Автандылов Г.Г (1990) , Медицинская морфометрия. М.: Медицина , 384
3. Айзенберг М.Ф Сосудистая система плаценты (1970) Педиатрия, акушерство и гинекология, (№6) , 29 - 30
4. Под редакцией Савельевой Г-М (2000) , М: Медицина Акушерство; учебное пособие , 816
5. Анастасьева В,Г (1977) , Морфофункциональные нарушения фетоплоцентарного комплекса при плацентарной недостаточности. -Новосибирск, 506
6. Байнашева Т.И., Каеенов К.У (1980) , Факторы влияющие на формирование реактивности организма у детей-близнецов// Здоровоохранение Казахстана, (№1) , 19
7. Бскова К С (1972)- Соотношение между весом плода, весом и площадью плаценты и строением вен плодовой поверхности плаценты // Вопросы охраны материнства и детства , (17) , 20 -22
8. Браун Дж., Диксон Г Антенатальная (1982) , охрана плода; Пер. с англ, М: Медицина, 512
9. Бруснловский А.И (1976) , Функциональная морфология плацентарного барьера человека. Киев: “ Здоровье “, 135
10. Баранов А.Н (1983) , Пренатальная диагностика развития плодов при многоплодной беременности// Вопросы охраны материнства и детства (7) , 61 - 64.
11. Внккер Б.З (1963) Материалы к изучению сосудистой системы плаценты человека, Казань, 19
12. Внхляева Е.М., Ходжаева З.С. (1984) , Вопросы диагностики и лечения плацентарной недостаточности при задержке роста// Акушерство и гинекология, 18 - 24.
13. Гармашева Н.Л., (1967) , Плацентарное кровообращение, 242
14. Гармашева Н.Л., Константинова П.И (1985) , Патологические основы охраны внутриутробного развития человека, 160
15. Говорка Э (1970) , Плацента человека, 481
16. Гульксвнч Ю.В. Маккавеева М-Ю , Никифоров Б-И (1968) , Патология последа человека и ее влияние на плод. Минск, 315

17. Гусева. О (2000) , Фето-фстальный трансфузионный синдром современные представления о патогенезе, диагностике и лечении// Ультразвуковая диагностика в акушерстве, гинекологии, гиднатрии , (№1) , 7- 14
18. Дементьева Г.М (1984) , Клинико-патогенетическая характеристика и критерии диагностики задержки роста и развития у новорожденных детей , 43
19. Дементьева Г.М., Капелько М.А., Козлова А.Е (1976) , и соав Проблемы неонатологии (9) , 75
20. Дементьева Г.М, Короткая Е.Ф (1981) , Дифференцированная оценка детей с низкой масой тела при рождении// Вопросы охраны материнства и детства , (№2) , 15-20
21. Демидов В.Н. (1979) , Клиническое значение ультразвукового определения БПР головки плода// Акушерство и гинекология , (№8) , 50 -52
22. Демидов В.Н (1979) , О возможности использования эхо-графии для определения размеров сердца, амплитуды движения створчатых клапанов, толщины миокарда и ударного объема сердца плода // Акушерство и гинекология. (№9) , 31 - 33
23. Демидов В.Н (1979) , О возможности ультразвуковой визуализации магистральных сосудов плода // Вопросы охраны материнства и детства , 35 - 37
24. Демидов В.Н (1989) , Возможности ультразвукового определения срока беременности во 2 и 3 триместрах// Акушерство и гинекология , (№8) , 20 - 23
25. Демидов В.Н., Иванов И.Г., Фукс М.А (1978) , Актуальные вопросы патологии беременности. М., 120 - 127.
26. Когаи Б.И (1982) , Степень индивидуализации соматических признаков у близнецов разных возрастных групп // Материалы Всес. конф «Критерии анатомо-антропологического контроля в спорте» , 76 - 77
27. Когаи Б.И (1993) , Близнецы, близнецовый метод исследования проблемы, подходы, перспективы // Морфология , (8), 151 -157
28. Когаи Б.И., Кухар И.Д (1988) , Особенности размеров, формы и положения сердца у близнецов и одиночнорожденных детей в подростковом возрасте // Педиатрия, (№12) , 19 - 21
29. Красильников А.Я (1967) , Ультраструктура плаценты при неосложненной доношенной беременности // Акушерство и гинекология , (№8) , 25-29
30. Кухар И.Д (1988) , Размеры сердца и крупных кровеносных сосудов у близнецов и одиночнорожденных , 16

31. Лильин Е.Т (1979) , Исследование взаимодействия гено- и паротипических факторов в ЭТИОЛОГИИ многоплодия у человека , 24
32. Лильин Е.Т (1976) , Гиндшис В-М. // Генетика , (№10) , 146
33. Лигуевская НГ (1971) ,Состояние близнецов при рождении// Вопросы охраны материнства и детства, (№8) , 91 - 92
34. Липовецкая Н Г., Ямпольская Ю,А (1972) Снижение рождаемости близнецов и факторы многоплодия// Генетика , (№4) , 150 - 156
35. Лупай Е,Д (2000) , Строение плаценты в норме и патологии И Морфология , (№3) , 70
36. Луцай Е.Д (2001) , Макромикроскопическая анатомия плаценты при нормальной и осложненной беременности Автореф. дисс. канд. мед. наук- Оренбург , 21
37. Макарова ЕЕЧ Ильичева И,А., Матвеев М.Е., Егорова О. А (2000) , Многоплодная беременность в современных условиях // Материалы 2 Российского форума “ Мать и дитя “ , Москва, 87
38. Медведев М.В., Золотухина Т.В., Мальмберг О.Л (1993) , Эхографические маркеры хромосомной патологии И Ультразвуковая диагностика. Акушерство, гинекология, педиатрия , (№2) , 15 - 30
39. Молдавская А.А (1976) , Адаптационные особенности роста человеческих зародышей и плодов во внутриутробной жизни// Архив анат , гист. и эмбриол , (12) , 71 - 75
40. Милованов А.П., Брусилоский А.И (1966) , Стандартизация методов морфометрии плаценты человека/ Архив анат., гист, и эмбриол , (№8) , 72 - 78
41. Милованов А.П., Куркин Е.Г(1990) , Морфометрия в не ворсинчатого цитотрофобласта плаценты при невынашивании беременности // Архив патологии , (1) , 26 - 30
42. Медведев М.В (1996) , Клиническое руководство по ультразвуковой диагностике (2) , 408
43. Михайлов А,В (2000) , Многоплодная беременность: проблема и пути ее решения // Материалы 2 Российского форума “ Мать и дитя” , 101
44. Моммалов А.М., Орлянец И М., Радзвинский В.Е (1988) , Морфологические особенности плаценты у многоплодных женщин при нормальном течении беременности И Здравоохранение Туркменистана , (№9) , 9-24

45. Мостовой Ю.М., Коган Б.И., Кухлик Б.М., Алексеева И.А (1987) , Изучение клиннко-генетических характеристик при заболевании органов дыхания // Проблемы туберкулеза, (№3) , 31 - 33
46. Шабалова Н.П (1988) Неонагология: Учебное пособие , 319
47. Новиков В.Д (1993) ,Не является ли ошибочным традиционное подразделение плаценты человека на фетальную и материнскую И Морфология , (12) , 126- 131.
48. Окоев Г.Г (1991) , Ультразвуковая диагностика сросшихся близнецов // Акушерство и гинекология, (№3) , 59 - 61
49. Перснаннын Л.С., Демидов В.Н (1982) , Ультразвуковая диагностика в ахушерсгве, 336
50. Ляшко Е.С., Титов С.Ю., Кузнецова А.В (2001) , Использование репродуктивных технологий и результаты родов при многоплодной беременности И Акушерство и гинекология , (№5) , 16- 19
51. Почтаренко ВМ, Наина шева Т.И (1986) , Различия в течении беременности и родов при наличии моно- и дизиготных близнецов, // Здравоохранение Казахстана , 31-32
52. Привес М,Г (1969) , Анатомия человека. М.: Медицина, 10-12
53. Прохорова В.С. Новикова А.В (2000) , Динамика изменений артериального кровотока у плодов при многоплодии // Материалы 2 Российского форума “ Мать и дитя “ , 127 - 128
54. Пэттен Б.М(1999) , Эмбриология человека: Пер. с англ. М: Медгиз, 768
55. Ромеро Р., Пипу Д., Дженти Ф. (1994) ,Пренатальная д шшшка врожденных пороков развития плода , 388 - 402
56. Рыжавскнй Б.Я., Ковальский Г.Б (1992) , Старение. Адаптация. Обратимость, Морфологические аспекты, Владивосток; Издательство Дальневосточного университета, 122- 138
57. Рябон Н-И-. Николаев Л,Т (2003) , Ультразвуковое пренатальное наблюдение моноамниотической двойни с переплетением пуповин U Пренатальная диагностика , (№1) , 58 - 61.
58. Рябов И,И., Романова If.А (2004) , Пренатальная ультразвуковая л и агностика взаимного переплетения пуповин с образованием общих узлов у плодов моноамиотичеекой двойни во 2 триместре беременности // Пренатальная диагностика, (4) , 305 - 307
59. Савельева Г,М (1991) ,Плацентарная недостаточность , 270

60. Савченко И.Ю (1991) , Критическое состояние плодово-плацентарного кровотока: диагностика, перинатальные исходы, акушерская тактика// Акушерство и гинекология , (№8) , 8 - 12
61. Лобыицев К.С (1980) , Очерки физиологии и морфологии функциональной системы мать-плод. М.: Медицина, 254
62. Серов В.Н., Маркин С.А (2003) ,Критические состояния в акушерстве , 702
63. Сидельникова В.М (2002) , Привычная потеря беременности. М : «Трианада-Х», 303
64. Снчинава Л.Г., Панина О.Б. Калашников М.Б., Внсаитова М.Б. (2001) , Ультразвуковая диагностика и тактика ведения беременности и родов при многоплодии // Акушерство и гинекологии, (№6) , 5 -10
65. Слипченко А-Ф (1991) , Современные аспекты ультразвуковой диагностики многоплодной беременности И Акушерство и гинекология , (№8) , 12-15
66. Спирина Г.А., Доронина А.И (1999) , Морфометрическая оценка сердца плодов человека (т Российские Морфологические ведомости , (2) , 141
67. Хрущева О.С., Бакшутова Е.В (2002) , Структурные преобразования мягкого скелета сердца человека в пренатальном периоде // Морфология, (2) , 149
68. Спирина Г.А., Бакшутова Е.В., Доронин А.И (2004) , Корреляционные связи между параметрами сердца плодов человека Морфологические ведомости (приложение) , (2) , 99
69. Стадников, Семченко Ю.П, Шевлюк Н.Н (1997) , Общая эмбриология Оренбург , 31
70. Степанова В.Н (1950) ,анатомии кровеносных сосудов плаценты ив основе применения нового метода инъекции , 21
71. Стрнжахон (1991) , All Сравнительный анализ доплерометрии и морфологического исследования плаценты и спиральных артерий в оценке гемодинамических нарушений в системе мать-плацента плод // Акушерство и гинекология, (№3) , 24 - 29
72. Стрижаков А.Н., Бунин А.Т., Медведев (1990) , Ультразвуковая диагностика в акушерской практике, 239
73. Стрижаков А.Н , Медведев М.В (1984) , Значение эхографического измерения длины бедра плодов при неосложненной беременности И Вопросы охраны материнства и детства , (№11) , 65 - 68

74. Стыгар А.М., Зайцева И. В (1985) , Оценка развития многоплодной беременности методом эхографии // Акушерство и гинекология, 60-61
75. Субботин В.М (1976) , Морфология плаценты человека как показатель особенностей материнско-плодовых взаимоотношений // Арх. анат. гнет, и эмбриол. (5) , 25-31
76. Титов (2001) , Диагностические критерии хронической внутриутробной гипоксии плодов у женщин с многошинной беременностью в 3-м триместре: Автореф. днсс .-канд.мед.наук , 22
77. Туриченко О-В,, Коннова В.Е., Поморцев А.В., Пенжаян Г.А (1993), Преинатальная ультразвуковая диагностика нераздел нвшихся близнецов II Ультразвуковая диагностика в акушерстве, гинекологии и педиатрии , (№2) , 106 - 107
78. В, Медведева (2002) ,Ультразвуковая фетометрия; Справочные таблицы и номограммы , 80
79. Ушаков Г.К (1977) , Особенности развития близнецов М,: Медицина , 192
80. Фалин Л.И (1976) , Эмбриология человека: Атлас. М.: Медицина, 543
81. Федорова М.В, Калашникова Е,П (1986) ,Плацента и ее роль при беременности, 256
82. Федорова М.В., Смирнова В.С (1988) , Современное представление о многоплодной беременности // Вестник российской ассоциации акушеров-гинекологов, 38-45
83. Фролова О.Г. Егорова О. А (2000) , Многоплодная беременность (особенности течения и обследования): Обзор И Проблемы беременности , (№2) , 16
84. Campbell S., Warsof S.L., Little D (1985) , Routine ultrasound screening of a pregnant population // Acta obstet. Gynecol , (№65) , 613 - 620
85. Carlos A. Bruquera (1999) , Баю вал информация, которую следует получить при ультразвуковом исследовании н первом, втором и третьем триместре беременности // Sonoace international , 65-68
86. Chabes A (1967) , Peroda 1., Peres I. Morphometry of human placenta at high altitude abstract//Am. I. Pathology, 14-15
87. Chard R, Yooog A, Macimosk M (1993) , The myth of fetal growth retardation at term // Br. I. Obsiet. Gynecol , 1076 - 1081
88. Botella (1963) , Measurement of the villous surface in normal and pathologic placentas, 234- 240

89. Harris.R.B, (1993) , Detect ich of growth abnormalities // IJltrasound Obstcl. Gynecol , 387- 403
90. Donald I, Abdula U (1967) ,Ultrasonic in obslctric and gynecology, 604 - 611.
91. Galton F. (1875), The history oftwinsas a criterium of the relative powers of nature // I, Antropol, Inst , (№ 5) , 391 - 400
92. Gardosi I. (1995) , Ethnic differences in fetal growth // Ultrasound Obstel. Gynecol. (№ 2) , 73 - 74
93. Grane I., Kopta M. (1979) , Prediction of IUGR via ultrasonically measured head/abdomen circumference natiois // Obsiet. Gynecol , (№ 54) , 597
94. Grenrtet L, Pcrsson P.H, Gennser G (1978) , Benefits of ultrasonic screening of a pregnant population tl Acta Obstet , 5 - 14
95. Hellin (1985) , Die Ursache der Triparen Tier Ubcrhaupt und der Zwillingschwangerschaft beim Menschen insbesondere , 12-14
96. Ilinselmann M (1969) , Ultraschalldjagnosiik in der Geburtshilfe Gynecotoge ,45 - 47
97. Hohler C.W (1985) , Ultrasound diagnosis of ultTaurine growth retardation. In book; Sanders JLC, James A.E. The principles and practice of Ultrasonography in obstetrics and gynecology, Norwalk, Cnnecticut “Appleton-Century”, Crofts , 147- 156

**Əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası
münasibətlərin təhlili**

Xülasə

Əkilərin dünyaya gəlməsi adətən ailələrdə böyük sevinclə qarşılanır. Üstəlik, bu əkilər eyni əkizdirsə, bir-birinə bənzəyirlərsə, ətrafdakı insanların marağına səbəb olurlar. Doğrudur, əkiz uşaq sahibi olmaq asan deyil. Çünki əkiz uşaq dünyaya gətirmək üçün yaxın keçmişdə valideynlərdən ən azı birinin əkiz uşaqları olmalıdır. İkinci halda isə, valideynlər süni mayalanma sayəsində əkiz uşaq sahibi olurlar.

Əkiz uşaqlarda gecikmiş şəxsiyyət inkişafına rastlamaq olur. Əkilər çox vaxt öz aralarında fərqli funksiyaları və qabiliyyətləri ilə fərqlənirlər. Məsələn, əkilərdən biri digər insanlarla ünsiyyət qurmağı sevdiiyi halda digəri isə ümumiyyətlə ünsiyyət qurmağı sevməyə bilər. Özlərini vahid və bölünməz bir bütöv hesab edən əkilər, bir insanın müvafiq bacarıqlara yiyələnməsinin kifayət etdiyinə inanır. Əkiz cütlüyündə rolların sabit paylanması həyat boyu davam edə bilər və yetkinlik dövründə sosial uyğunsuzluğa səbəb ola bilər.

Əkiz uşaqların inkişafında əlaqələr və mühitlər çox önəmlidir. Bu mühitlər və onların təsirləri əkiz uşaqların şəxsi, sosial və akademik inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Əkiz uşaqların inkişafında əsas rolunu ailə oynayır. Ailə üzvlərinin münasibətləri, ailə quruluşu və ailənin sosial-iqtisadi vəziyyəti əkiz uşaqların inkişafına birbaşa təsir göstərir. Ailənin dəstəyi, sevgisi və qayğısı əkiz uşaqların emosional və sosial inkişafında mühüm rol oynayır. Valideynlərin əkiz uşaqlarına bərabər diqqət və qayğı göstərmələri vacibdir. Dissertasiya işində Əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin təhlili araşdırılmışdır.

Tədqiqatın məqsədi. Əkiz olan fərdlərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin təhlili tədqiq etməkdən, alınan nəticələri müəyyən etməkdən və sistemləşdirməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın obyektı. Əkiz yeniyetmələr və gənclərdir.

Tədqiqatın predmeti. Əkiz şəxslərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin təsiri.

Tədqiqatın fərziyyəsi. Əsas fərziyyə, müxtəlif cinsli əkilərə özünü qiymətləndirmə və şəxsiyyətlər arasındakı münasibətlər eyni cinsli əkilərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir.

Köməkçi fərziyyə, əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər yaş göstəriciləri ilə əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəlidir

Tədqiqat zamanı alınan ümumi nəticələrə əsasən qeyd edə bilərik ki, müxtəlifcinsli əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər, eynicinsli əkilərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir, həmçinin əkilərdə özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətlərarası münasibətlər yaş göstəriciləri ilə əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəlidir.

Self-esteem and interpersonal in twins

relationship analysis

Abstract

The birth of twins is usually greeted with great joy in families. Moreover, if these twins are identical twins, if they look alike, they arouse the interest of the people around them. It is true that having twins is not easy. Because in order to give birth to twins, at least one of the parents must have given birth to twins in the recent past. In the second case, thanks to artificial insemination, the parents have twins.

Delayed personality development can be observed in twins. Twins often have different functions and abilities. For example, one of the twins likes to communicate with other people, and the other does not like to communicate at all. Considering themselves as a single and indivisible whole, twins believe that it is enough for a person to acquire the appropriate skills. A fixed distribution of roles in a twin pair can persist throughout life and lead to social maladjustment in adulthood.

Relationships and environments are very important in the development of twins. These environments and their influences significantly influence the personal, social and academic development of twins. The family plays the main role in the development of twins. Relationships of family members, family structure and socio-economic status of the family directly affect the development of twin children. Family support, love and care play an important role in the emotional and social development of twins. It is important for parents to pay equal attention and care to their twin children. The analysis of self-esteem and interpersonal relations in twins was investigated in the dissertation work.

The purpose of the study. The analysis of self-evaluation and interpersonal relations in individuals with twins consists of research, determination and systematization of the obtained results.

The object of the study. Gemini are teenagers and young adults.

The subject of the study. The influence of self-esteem and interpersonal relationships in twins.

Hypothesis of the study. The main hypothesis is that self-esteem and interpersonal relationships are significantly different for different-sex twins than for same-sex twins. A complementary hypothesis was that self-esteem and interpersonal relationships in twins were significantly related to age.

On the basis of the general information obtained during the study, his own personal relationships and personality relationships, at the same time, special attention is paid to twins, and at the same time, attitudes to twins and personalities.

**D. Marlou və D.Kraunun təqdir etmə motivasiyası (yalan şkalası) əsasında
özünüqiymətləndirmənin diaqnostik metodikası**

Aşağıdakı müddəalardan hər birini diqqətlə oxuyun. Əgər onları doğru və öz davranış tərzinizə uyğun hesab edirsinizsə “hə”, uyğun hesab etmirsinizsə “yox” cavabını yazın.

1. Mən hər bir kitabı kitabxanaya qaytarmazdan əvvəl diqqətlə oxuyuram.
2. Çətinə düşmüş kimə isə kömək etmək lazım gələndə mən tərəddüd etmirəm.
3. Necə geyinməyimə həmişə diqqətlə nəzarət edirəm.
4. Evdə stol arxasında özümü yeməxanadakı kimi aparıram.
5. Heç zaman və heç kimə qarşı antipatiya hiss etməmişəm.
6. Elə olub ki, öz qüvvəmə inanmadığım üçün gördüyüm işi yarımçıq qoymuşam.
7. Bəzən adamların dalınca danışmağı xoşlayıram.
8. Müsahibimin kim olmasından asılı olmayaraq, ona həmişə diqqətlə qulaq asıram.
9. Elə olub ki, özümü təmizə çıxarmaq üçün tutarlı bəhanə fikirləşirəm;
10. Olub ki, bəzən kiminsə diqqətsizliyindən istifadə etmişəm,
11. Mən həmişə öz səhvlərimi məmnuniyyətlə etiraf edirəm;
12. Bəzən insanın səhvini bağışlamaq əvəzinə ona eyni cür hərəkətlə cavab verməyə çalışıram;
13. Olub ki, bəzən məhz mənim istədiyim kimi hərəkət edilməsinə təkid etmişəm;
14. Məndən bir işi görməyi xahiş edəndə daxilimdə etiraz hissi baş qaldırmır;
15. Kimsə mənim fikrimə zidd fikir söyləyəndə mən heç zaman pərt olmuram;
16. Uzaq yola çıxmazdan əvvəl özümü nələri götürmək lazım olduğunu həmişə diqqətlə düşünürəm;
17. Olub ki, başqalarının uğurlarına həsəd aparmışam;
18. Bəzən mənə sualla müraciət edən adamlar məni qıcıqlandırır;
19. Bəzən insanların başına pis iş gələndə düşünürəm ki, öz əməllərinin cəzasını çəkirlər;
20. Xoşagəlməz şeyləri heç zaman təbəssümlə danışmamışam.

**D. Marlou və D.Kraunun təqdir etmə motivasiyası (yalan şkalası) əsasında
özünü qiymətləndirmənin diaqnostik metodikası**

Özünüz haqqında təsəvvürlərinizə uyğun gələn cavabların qarşısında -,+ işarəsini qoyun
(əgər tam əmin deyilsinizsə, işarəni qoymayın).

- I. 1. Başqaları onun haqqında xeyirxahlıqla düşünürlər
2. Ətrafdakılarda təəssürat yaradır
3. Əmr etməyi bacarır
4. Dediynin üstündə durmağı bacarır
- II. 5. Şəxsi ləyaqət hissənə malikdir
6. Müstəqildir
7. Öz qeydinə qala bilər
8. Etinadsızlıq göstərə bilər
- III. 9. Sərt olmağı bacara bilər
10. Ciddidir, lakin həm də ədalətlidir
11. Səmimi ola bilər
12. Başqalarına qarşı tənqidi münasibət göstərir
- IV. 13. Özünü yazıq göstərməyi sevir
14. Çox vaxt qəmgindir
15. İnamsızlıq göstərməyə qadirdir
16. Tez-tez ümitsizliyə qapılır
- V. 17. Özünə qarşı tənqidi olmağı bacarır
18. Özünün haqlı olmadığını boynuna almağı bacarır
19. Həvəslə tabe olur
20. Güzəştə gedir
- VI. 21. Alicənabdır

22. Tez məftun olur və təqlidə meyllidir
23. Hörmətcildir
24. Təqdir axtarandır
- VII 25. Əməkdaşlıq qabiliyyətinə malikdir
26. Başqaları ilə yola getməyə çalışır
27. Xeyirxah, xoşməramlıdır
28. Diqqətli və mehribandır
- VIII 29. Nəzakətlidir
30. Təqdir edəndir
31. Kömək çağırışlarına cavab verir
32. Təmənnasızdır
- I 33. Heyran etməyi bacarır
34. Başqaları yanında hörməti var
35. Rəhbərlik etmək qabiliyyətinə malikdir
36. Məsuliyyətli olmağı xoşlayır
- II 37. Özünə əmindir
38. Özünə güvənir və dediyinin üstündə durur
39. Bacarıqlı və işgüzdür
40. Yarışmağı sevir
- III 41. Lazım olanda ciddi və qətiyyətlidir
42. Amansızdır, lakin qərəzsizdir
43. Tüdməcəzdür
44. Açıq və düz danışandır
- IV 45. Əmr altında olmağı xoşlamır
46. Skeptikdir

47. Onun xoşuna gəlmək çətindir
48. Tez inciyən və xırdaçıdır
- V 49. Tez karıxır
50. Özünə əmin deyil
51. Güzəştə gedəndir
52. Təvazökardır
- VI 53. Tez-tez başqalarının köməyinə gedir
54. Avtoritetlərə çox hörmət edir
55. Məsləhətləri məmnuniyyətlə qəbul edir
56. Sadələvhüdür və başqalarını sevindirməyə çalışır
- VII 57. Rəftarda həmişə lütfkardır
58. Ətrafındakıların rəyini qiymətləndirir
59. Ünsiyyətli və xoşrəftardır
60. Yumşaq ürəklidir
- VIII 61. Mehribandır, sakitləşdirməyi bacarır
62. Şəfqətli və ürəyiyumşaqdır
63. Başqalarının qayğısına qalmağı xoşlayır
64. Təmənnasız və əliaçıqdır
- I 65. Məsləhət verməyi sevir
66. Samballılıq təsuratı yaradır
67. Zabitəli və amiranədir
68. İxtiyar sahibidir
- II 69. Lovğadır
70. Təkəbbürlü və özünübəyənəndir
71. Ancaq özünü düşünür

72. Hiyləgər və öz xeyrini güdəndir

III 73. Başqalarının səhvlərinə dözmür

74. Mənfəətpərəstdir

75. Açıq danışandır

76. Çox vaxt bədxahdır

IV 77. Qeyzlidir

78. Şikayət etməyi sevir

79. Qısqandır

80. İncikliyi uzun müddət yadda saxlayır

V 81. Vicdan əzabı çəkməyə meyllidir

82. Utancaqdır

83. Qeyri-təşəbbüskardır

84. Həlim və mülayimdir

VI 85. Asılıdır, qeyri-müstəqildir

86. Təbə olmağı xoşlayır

87. Başqalarına qərar qəbul etməyə imkan verir

88. Asanlıqla yanılır

VII 89. Asanlıqla dostların təsiri altına düşür

90. İstənilən adama inanmağa hazırdır

91. Həmiyə qarşı fərq qoymadan iltifatlıdır

92. Həmiyə rəğbət bəsləyir

VIII 93. Hər şeyi bağışlaya bilər

94. Həddən artıq şəfqətlidir

95. Çatışmazlıqlara qarşı alicənab və dözümlüdür

96. Himayəçilik etməyə çalışır

I 97. Müvəffəqiyyət qazanmağa çalışır

98. Hər kəsdən heyranlıq gözləyir

99. Başqalarına göstəriş verir

100. Müstəbiddir

II 101. snobdur (insanlar haqqında şəxsi keyfiyyətlərinə görə deyil, rütbə və var-dövlətə görə mühakimə yürüdür)

102. Şöhrətpərəstdir

103. Egoistdir

104. Soyuq və sərtidir

III 105. Acıdil və rişxəndçidir

106. Kinli və qəddardır

107. Çox vaxt hirslidir

108. Daşürəkli və laqeyddir

IV 109. Kinlidir

110. Təzadlı ruha malikdir

111. İnadkardır

112. Heç kəsə inanmır və hamıdan şübhələnir

V 113. Çəkingəndir

114. Utancaqdır

115. Tabe olmağa son dərəcədə hazırdır

116. İradəsizdir

VI 117. Demək olar ki, heç vaxt, heç kimə etiraz etmir

118. Zəhlə tökən deyil

119. Sevir ki, ona qəyyumluq etsinlər

120. Həddən artıq sadələvhdür

VII 121. Hər kəsin rəğbətini qazanmağa çalışır

122. Hamıyla razılaşıır

123. Həmişə səmimidir

124. Hamını sevir

VIII 125. Ətrafdakılara qarşı həddən artıq mərhəmətlidir

126. Hər kəsə təsəlli verməyə çalışır

127. Öz zərərinə olaraq başqalarının qayğısına qalır

128. Hədsiz rəhmdilliklə insanları korlayır.

Dembo –Rubinşteyn “Özünüqiymət” metodikası

Hər bir cərgəni 10 meyar üzərindən qiymətləndirin

- Sağlamlıq səviyyəsi (sağlam – xəstə)
- Xoşbəxtlik səviyyəsi (xoşbəxt-bədbəxt)
- Ağıl səviyyəsi (ağıl - axmaq)
- Ümid səviyyəsi (sabaha ümidli - ümitsiz)
- Sevilmə səviyyəsi (seviləndir-sevilməyəndir)
- Üzünün ifadəlilik səviyyəsi (güləruz- qaraqabaq)
- Stressin səviyyəsi (stressli - stressiz)
- Hissiyatlılıq səviyyəsi (hissiyatlı-hissiyatsız)
- Ünsiyyətçilik səviyyəsi (ünsiyyətçil – qaradınməz)
- Səbirlilik səviyyəsi (səbrli -səbirsiz)
- Aktivlik səviyyəsi (sakit- narahat)
- Hayatı üçün təhlükəlilik səviyyəsi (həyatı üçün qorxan – həyatı üçün qorxmayan)

Elnarə Şəfiyeva

SOMATİK XƏSTƏLİKLƏRİN KLİNİKASININ PSIXOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Dərs vəsaiti

Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirinin 07 yanvar 2013-ci il tarixli
9 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir.

BAKI - 2013

Müalicədən razısınız?

Həkimlər Sizə necə münasibət bəsləyir?

Qohumlarınız Sizə necə münasibət bəsləyir?

Qohumlarınız Sizin xəstəliyinizə necə münasibət bəsləyir?

Yaxın gələcəyə planlarınız necədir?

Müşahidə zamanı xəstəlik nəticəsində xəstənin psixikasında, davranış və rəftarında yaranan dəyişikliklər bütün iş müddəti müşahidə edilir.

Psixodiyagnostik metodlarla alınan göstəricilərin təhlili və emalı məqsədilə riyazi statistik metodlardan, proyektiv metodikaların keyfiyyətə və məzmunca təhlili üsullarından istifadə edilir. Beləliklə, alınan göstəricilər arasında əlaqə və asılılıqlar, müəyyən qanunauyğunluqlar, əsas amillər arasında diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlər araşdırılır. Məsələn, somatik xəstələrin «mən» obrazının xüsusiyyətlərini araşdırmağa yönəlmiş vacib və maraqlı metodikalardan biri müəyyən amillər üzrə xəstənin özünü qiymətləndirməsidir. Bu metodikanın klassik variantı Dembo-Rubinşteyn tərəfindən işlənsə də tərəfimizdən hazırlanmış şkalalar modifikasiya edilərək qurulmuşdur. Xəstə hər bir şkala üzərində 0-100 % civarında bu və ya digər meyarın onda hansı səviyyədə olmasını qiymətləndirir. Hər bir xəstə aşağıdakı 12 meyar üzrə özünü qiymətləndirir:

- sağlamlıq səviyyəsi (sağlam – xəstə);
- xoşbəxtlik səviyyəsi (xoşbəxt – bədbəxt);
- ağıl səviyyəsi (ağıllı – axmaq);
- ümid səviyyəsi (sabaha ümidli – ümitsiz);
- sevilmə səviyyəsi (seviləndir – sevilməyəndir);
- üzünün ifadəlilik səviyyəsi (gülərlüz – qaraqabaq);
- stressin səviyyəsi (stressli – stressiz);
- hissiyatlılıq səviyyəsi (hissiyatlı – hissiyatsız);
- ünsiyyətçilik səviyyəsi (ünsiyyətçil – qaradimməz);
- səbrlilik səviyyəsi (səbrli – səbirsiz);
- aktivlik səviyyəsi (sakit – narahat);